

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYIL SONLARINDA İSTANBUL’DA YAZMACI-BASMACI
ESNAFI (6185 NO’LU ESNAF SAYIM DEFTERİNE GÖRE)**

Hazırlayan
Elif YÖRÜR

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYIL SONLARINDA İSTANBUL'DA YAZMACI-BASMACI
ESNAFI (6185 NO'LU ESNAF SAYIM DEFTERİNE GÖRE)**

Hazırlayan
Elif YÖRÜR

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL

Elif YÖRÜR tarafından hazırlanan “**19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul’da Yazmacı-Basmacı Esnafı (6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre)**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 12 AĞUSTOS 2021 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)	İmzası
Üye (Başkan) : Prof. Dr. Alpaslan DEMİR	
Üye : Prof. Dr. Ömer DÜZBAKAR	
Üye (Danışman): Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL	
Üye : Doç. Dr. Zafer KARADEMİR	
Üye :	

ONAY

...../...../.....

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Samettin Başol danışmanlığında hazırlamış olduğum “*19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul’da Yazmacı- Basmacı Esnafı (6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre)*” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Elif YÖRÜR

İmza

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde ahilik geleneği üzerine sistemleşen esnaf teşkilatı, imparatorluğun sosyal ve ekonomik yaşamının kilit parçalarındandır. İslâm devletlerinden günümüze kadar bir miras gibi ulaşan teşkilatta, birçok esnaf kolu faaliyet göstermiştir. Üretimde önemli bir yere sahip olan esnaf gruplarından biri de yazmacı-basmacı esnafıdır. 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da Yazmacı-Basmacı Esnafı (6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre) adlı bu çalışmada elde edilen bilgilerden faydalanarak yazmacı- basmacı esnafında örgütlenen dükkânlar ve esnaf çalışanları hakkında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında tüm bilgi birikimi ve tecrübesi ile bana yol gösteren tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL'a, bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Ali AÇIKEL başta olmak üzere ders aldığım kıymetli hocalarıma, yardım ve katkılarından dolayı yazma ustası Sayın Veliye MARTI'ya, çalışmam boyunca beni her zaman destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen sevgili Şule Sema ALKOÇ'a teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tez çalışmasında, 19. yüzyılın sonlarında yapılan esnaf sayımına göre İstanbul'da iş tutan yazmacı/basmacı esnafı kaleme alınmıştır. Çalışmada, 6185 numaralı (R. 1307; M. 1891) esnaf sayım defterinden faydalanılmıştır. Doküman analizi yöntemiyle defterde yer alan yazma/basmacılıkla ilgili toplam beş esnaf grubu kaydı incelenmiştir. Kayıtlardan yola çıkılarak yazmacı/basmacı esnaf grubunda çalışanların tespiti, bu esnafın İstanbul'daki dağılımı ve örgütlenmesi, Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına olan katkılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma; giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmı olmak üzere toplam altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; konunun amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi açıklanarak, çalışmada faydalanan kaynaklar ve çalışmalar kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca bu kısımda esnaf sayım defterleri ve esnaf sayımına değinilerek, 6185 numaralı esnaf sayım defteri tanıtılmıştır.

Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nde lonca sistemi ve esnaf teşkilatı, esnaf yöneticileri ve çalışanları ile Osmanlı Devleti'nde yazmacı/basmacı esnafı işlenmiştir.

İkinci bölümde; yazmacılık/basmacılık sanatının tanımı, tarihçesi ve Anadolu'da ve farklı yörelerde gelişimi açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde; 6185 numaralı esnaf sayım defterine göre İstanbul'da yazmacı/basmacı esnaf gruplarının mekânsal örgütlenmesi değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde; 6185 numaralı esnaf sayım defterinde kaydı bulunan yazmacı/basmacı esnaf gruplarının çalışanları hakkında detaylı bilgiler verilerek değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise; yazmacı/basmacı esnafı hakkında yapılan çalışmanın tamamından yola çıkılarak elde edilen veriler kapsamında bu esnaf gruplarının şehirdeki sosyal ve ekonomik faaliyetleri, genel çerçevede değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Esnaf Sayım Defteri, Yazmacı/Basmacı Esnafı, 19. Yüzyıl.

ABSTRACT

In this thesis, craftsmen working in Istanbul and dealing with fabric hand printing/block printing, according to the craftsman's census of the late 19th century, are discussed. In the study, the craftsman's census book numbered 6185 (R. 1307; M. 1891) was used. Records of a total of five craftsman groups who dealt with fabric hand printing/block printing in the book were examined by the document analysis method. Based on the records, it was aimed to determine workers within the craftsman group dealing with fabric hand printing/block printing, to reveal the distribution and organization of these craftsmen in Istanbul, and to evaluate their contributions to the social, cultural, and economic structure of the Ottoman Empire.

The study consists of a total of six sections, including the Introduction, four main sections, and Conclusion.

In the Introduction section, the purpose, importance, scope and method of the subject are explained, and the sources used in the study and the studies on the subject are briefly introduced. Moreover, in this section, craftsman's census books and craftsman's census are mentioned, and the craftsman's census book numbered 6185 is introduced.

In the first section, the Guild System and craftsmen's organization, managers and workers of craftsmen and craftsmen dealing with fabric hand printing/block printing in the Ottoman Empire are discussed.

In the second section, the art of fabric hand printing/block printing is defined, and its history and development in Anatolia and different locations are explained.

In the third section, the spatial organization of craftsman groups dealing with fabric hand printing/block printing in Istanbul, according to the craftsman's census book numbered 6185, is evaluated.

In the fourth section, detailed information about the workers of craftsman groups dealing with fabric hand printing/block printing and registered in the craftsman's census book numbered 6185 is given, and workers are evaluated. In the Conclusion section, the social and economic activities of these craftsman groups in the city are evaluated within a general framework, within the scope of the data obtained from the whole study conducted on craftsmen dealing with fabric hand printing/block printing.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, Craftsman's Census Book, Craftsman dealing with Fabric Hand Printing/Block Printing, Fabric Hand Printing, 19th Century.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	xi
GRAFİKLER LİSTESİ	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xvi
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
1. Konunun Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi	1
2. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi	3
3. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Sanayileşme ve Dokumacılık Sektörü	7
4. Osmanlı Devleti’nde Esnaf Sayım Defterleri ve Esnaf Sayımı	10
5. Yazmacı- Basmacı Esnaf Sayım Defterinin Tanıtımı (7 Mart 1307/ 19 Mart 1891 Tarihli).....	12
BÖLÜM 1	14
OSMANLI DEVLETİ’NDE LONCA TEŞKİLATI VE YAZMACI- BASMACI ESNAFI	14
1.1. OSMANLI DEVLETİ’NDE LONCA TEŞKİLATI VE ESNAFLIK SİSTEMİ	14
1.2. OSMANLI DEVLETİ’ NDE ESNAF YÖNETİCİLERİ ve ESNAF ÇALIŞANLARI	17
1.2.1. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Yöneticiler.....	19
1.2.1.1. Kadı.....	19
1.2.1.2. Esnaf Şeyhi	21
1.2.1.3. Esnaf Kethüdası	22
1.2.1.4. Yiğitbaşı.....	23
1.2.1.5. Muhtesip	24

1.2.1.6. Ehl-i Hibre	25
1.2.2. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Çalışanlar	26
1.2.2.1. Ustalar	26
1.2.2.2. Kalfalar	27
1.2.2.3. Yamaklık ve Çıraklar	28
1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAZMACI- BASMACI ESNAFI	29
BÖLÜM 2	35
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARINDAN YAZMACILIK- BASMACILIK SANATI	35
2.1. YAZMACILIK- BASMACILIK SANATININ TANIMI.....	35
2.2. YAZMACILIK- BASMACILIK SANATININ TARİHSEL GELİŞİMİ	36
2.2.1. Yazmacılık-Basmacılık Sanatının Anadolu'da Gelişimi.....	38
2.2.1.1. İstanbul Yöresinde Yazmacılık.....	41
2.2.1.2. Tokat Yazmacılığı.....	45
2.2.1.3. Kastamonu Yazmacılığı.....	47
2.2.1.4. Bartın Yazmacılığı.....	49
2.2.1.5. Trabzon Yazmacılığı.....	49
2.3. 1891 YILI ESNAF SAYIM DEFTERİNDE YER ALAN ESNAF KOLLARI	50
BÖLÜM 3	54
İSTANBUL'DA YAZMACI- BASMACI ESNAFININ MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ	54
3.1. DÜKKÂN SAYILARI	54
3.1.1. Tülbentçi Esnafının Dükkân Sayıları	55
3.1.2. Yazmacı Esnafının Dükkân Sayıları	56
3.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Dükkân Sayıları	57
3.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Dükkân Sayıları.....	58
3.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Dükkân Sayıları	58

3.2. DÜKKÂNLARIN BULUNDUĞU MAHALLER.....	60
3.2.1. Tülbentçi Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller	61
3.2.2. Yazmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller	63
3.2.3. Kara Kalem Basmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller	66
3.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller.....	67
3.2.5. Ressam Basmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller	68
BÖLÜM 4	71
YAZMACI BASMACI ESNAFININ İNSAN VE İSTİHDAM ÖRGÜTLENMESİ	71
4.1. USTALAR.....	71
4.1.1. Usta Sayıları	71
4.1.1.1. Tülbentçi Esnafının Usta Sayıları	72
4.1.1.2. Yazmacı Esnafının Usta Sayıları	72
4.1.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Usta Sayıları	73
4.1.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Usta Sayıları	73
4.1.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Usta Sayıları	74
4.1.2. Ustaların Adları ve Unvanları	76
4.1.2.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları	77
4.1.2.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları	80
4.1.2.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları	84
4.1.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları	86
4.1.2.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları	86
4.1.3. Ustaların Fiziki Özellikleri	88
4.1.3.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri.....	89
4.1.3.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri.....	90
4.1.3.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri.....	91
4.1.3.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri.....	93

4.1.3.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri.....	93
4.1.4. Ustaların Memleketleri	96
4.1.4.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Memleketleri.....	96
4.1.4.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri.....	98
4.1.4.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri.....	99
4.1.4.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Memleketleri.....	100
4.1.4.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri.....	100
4.1.5. Ustaların Yaşları	101
4.1.5.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Yaşları.....	101
4.1.5.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Yaşları.....	103
4.1.5.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Yaşları.....	104
4.1.5.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Yaşları.....	105
4.1.5.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Yaşları.....	105
4.2. KALFALAR	107
4.2.1. Kalfa Sayıları.....	108
4.2.1.1. Tülbentçi Esnafının Kalfa Sayıları	109
4.2.1.2. Yazmacı Esnafının Kalfa Sayıları.....	110
4.2.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Kalfa Sayıları	110
4.2.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Kalfa Sayıları.....	111
4.2.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Kalfa Sayıları.....	111
4.2.2. Kalfaların Adları ve Unvanları	112
4.2.2.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları.....	113
4.2.2.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları.....	114
4.2.2.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları.....	116
4.2.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları....	117
4.2.2.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları.....	118

4.2.3. Kalfaların Fiziki Özellikleri	119
4.2.3.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri	119
4.2.3.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri	121
4.2.3.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri	121
4.2.3.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri	122
4.2.3.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri	122
4.2.4. Kalfaların Memleketleri	124
4.2.4.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Memleketleri	124
4.2.4.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri	125
4.2.4.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri	125
4.2.4.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Memleketleri	125
4.2.4.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri	125
4.2.5. Kalfaların Yaşları	125
4.2.5.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Yaşları	125
4.2.5.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları	126
4.2.5.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları	127
4.2.5.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Yaşları	128
4.2.5.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları	128
4.3. ÇIRAKLAR	129
4.3.1. Çırakların Sayıları	130
4.3.1.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Sayıları	131
4.3.1.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Sayıları	131
4.3.1.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Sayıları	131
4.3.2. Çırakların Adları ve Unvanları	132
4.3.2.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları	132
4.3.2.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları	132

4.3.2.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları....	133
4.3.3. Çırakların Fiziki Özellikleri	133
4.3.3.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri	133
4.3.3.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri	133
4.3.3.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri	133
4.3.4. Çırakların Memleketleri	134
4.3.4.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Memleketleri	134
4.3.4.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Memleketleri	134
4.3.4.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Memleketleri	134
4.3.5. Çırakların Yaşları	134
4.3.5.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Yaşları	134
4.3.5.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Yaşları	134
4.3.5.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Yaşları	134
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	139
EKLER	154
ÖZGEÇMİŞ	176

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Tülbentçi Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları	55
Tablo 2: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Yazmacı Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları	57
Tablo 3: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Karakalem Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları	58
Tablo 4: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Ressam Basmacı Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları	59
Tablo 5: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Esnafının Bulunduğu Mekânlar	61
Tablo 6: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler.....	64
Tablo 7: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler	67
Tablo 8: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler ve Dükkân Sayıları.	68
Tablo 9: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde alışan Gayrimüslim Ustaların Adları.	78
Tablo 10: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde alışan Müslüman Ustaların Adları.	80
Tablo 11: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde alışan Gayrimüslim Ustaların Adları.	81
Tablo 12: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde alışan Müslüman Ustaların Adları	83
Tablo 13: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde alışan Gayrimüslim ve Müslüman Ustaların Adları.....	85
Tablo 14: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde alışan Gayrimüslim Ustaların Adları	86
Tablo 15: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde alışan Müslüman Ustaların Adları	87

Tablo 16: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları	90
Tablo 17: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları	91
Tablo 18: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları	92
Tablo 19: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları	93
Tablo 20: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri.	99
Tablo 21: Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	102
Tablo 22: Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	104
Tablo 23: Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	105
Tablo 24: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Ustaların Bilgileri	105
Tablo 25: Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	106
Tablo 26: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları.	113
Tablo 27: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.	114
Tablo 28: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları	117
Tablo 29: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.	118
Tablo 30: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.	118
Tablo 31: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Kalfaların Sayıları.	120

Tablo 32: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Kalfaların Sayıları.	121
Tablo 33: Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	126
Tablo 34: Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	127
Tablo 35: Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	128
Tablo 36: Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.	128

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Esnaf Sayım Defterindeki Esnafların Dükkân Sayılarının Dağılımı.	59
Grafik 2: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafının Mevkilere Dağılım Grafiği.	64
Grafik 3: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterinde Bulunan Tüm Esnaf Dükkânlarının Mevkilere Dağılımı.	70
Grafik 4: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Usta Sayıları.	74
Grafik 5: 6185 No’lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Gayrimüslim ve Müslüman Usta Sayıları.	75
Grafik 6: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Dükkânlarında Çalışan Ustaların Sayıları.	84
Grafik 7: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Dükkânlarında Çalışan Ustaların Boy Sayıları.	94
Grafik 8: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Çalışan Ustaların Bıyık ve Sakal Özellikleri	95
Grafik 9: Tülbentçi Esnafına Ait Ustaların Memleket Dağılımı	97
Grafik 10: 6185 No’lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Ustaların Memleketlerinin Usta Sayısına Dağılımı.	100
Grafik 11: Tülbentçi Esnafına Ait Ustaların Yaş Dağılımı.	102
Grafik 12: Yazmacı Esnafına Ait Ustaların Yaş Aralıkları.	103
Grafik 13: Ressam Basmacı Esnafına Ait Ustaların Yaş Aralıkları.	106
Grafik 14: 6185 No’lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Ustaların Yaş Ortalamaları.	107
Grafik 15: Tülbentçi Esnafına Ait Kalfa Sayılarının Dükkânlara Dağılımı.	109
Grafik 16: Yazmacı Esnafına Ait Kalfa Sayılarının Dükkânlara Dağılımı.	110
Grafik 17: 6185 No’lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Kalfa Sayıları 112	112
Grafik 18: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Dükkânlarında Çalışan Kalfaların Boy Özellikleri	123
Grafik 19: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Çalışan Kalfaların Bıyık ve Sakal Özellikleri	124

Grafik 20: 6185 No’lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Kalfaların Yaş Ortalamaları. 129

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Görsel 1: Hitit Sanatına Ait Mühür Örnekleri.	39
Görsel 2: İstanbul Kandilli Kalem İşi Yorgan Yüzü.	44
Görsel 3: Tokat Elmalısı.	46
Görsel 4: Tokat 75. Yıl Yazmacılar Hanı	47
Görsel 5: Kastamonu Cide Sarı Yazma	48
Görsel 6: Karakalem Kalıp Örneği	52

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
hızl.	Hazırlayan
İTO	İstanbul Ticaret Odası
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
Nu.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzeri
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
vs.	Vesaire

GİRİŞ

1. Konunun Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi

Osmanlı Devleti siyasi bir sürecin yanı sıra büyük bir medeniyetin ve kültürün de teşekkülü olarak yaşadığı döneme kendi mührünü vurmuştur. Uzun süre Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş olan İstanbul ise bu kültür ve medeniyetin merkezi olmuş ve lonca sistemi içerisinde yer alan, kent ekonomisinin sürekliliğini sağlayan esnaflık müessesesi de bu olgunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı esnaf teşkilatı ve esnaf birimleri, iktisadi yaşamın kilit taşlarından olmakla birlikte aynı zamanda ülkenin sosyo-kültürel alanında da önemli bir bilgi kaynağıdır. Nalbant, haffaf, urgancı, fırıncı, berber, demirci, oduncu, balıkçı, kayıkçı vb. Osmanlı esnaf kolları arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Osmanlı esnaf birimi olan yazmacılık- basmacılık da geçmişten günümüze kadar gelmiş geleneksel el sanatlarından ve Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada lonca teşkilatı çatısı altında çalışan yazmacı esnafının Osmanlı başkentindeki konumu işlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönünü destekleyen, bunun yanı sıra sosyal hayatta giyim kuşam açısından önemli bir yere sahip olan esnaf zümresinden bir tanesi yazmacı- basmacı esnafıdır. Osmanlı Devleti'nden önce de varlığını sürdüren bu kültür ve el sanatı alanında birçok çalışma yapılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde yazmacı- basmacı esnafının işleyişi ve nasıl örgütlendiği hakkında o dönemi aydınlatacak mevcut araştırmaların kısıtlı olması ya da kapsamının dar olması bu alanda bir boşluk oluşturmuş ve bu tezin ele alınmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla bu konudaki noksanlığın giderilmesine ve bu alanda çalışma yapacaklara katkı sağlamak çalışmanın temel amacıdır.

Tezde 1307/1891 tarihli esnaf sayım defterinden yola çıkılarak yazmacı- basmacı esnafları değerlendirilmiştir. Böylece İstanbul'un sosyo-ekonomik tarihine ve Osmanlı esnaf kurumuna bir ışık tutulmuştur. Sürecin sonunda elde edilen veriler doğrudan 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'daki çalışma hayatına ve bu kentteki esnaflık tarihine katkı sağlayacağından önemlidir. Bahsi geçen tez konusunu değerli kılan hususlardan birisi de İstanbul yazmacı- basmacı esnafını farklı yönleriyle ayrıntılı bir şekilde inceleme imkânı sunmasıdır. Bu çalışmanın önemlerinden bir tanesi de şimdiye kadarki pek çok çalışma yazmacılık işine, bu işin nasıl yapıldığına, icrasına ve

inceliklerine odaklanmış, kaybolmaya yüz tutmuş bir meslek olma açısından ele alınmıştır. Ancak bu çalışma yazmacı- basmacı esnafına odaklanmıştır. Yazmacılık işinden daha çok meslekle uğraşanlar, onların dükkânları ve özellikleri ele alınmıştır. Bununla birlikte Osmanlı esnaf sayım defterlerini tanıma hakkında da bir bakış açısı oluşturacağından kayda değerdir.

Araştırmada 19. yüzyılın son çeyreği ele alınmıştır. Bunun sebebi ise, bu dönemde kayıtlara geçmiş olan yazmacı- basmacı esnaf sayım defterinin günümüze kadar intikal etmiş olmasıdır. Ayrıca tutulmuş olan bu defter ekonomik ve sosyal açıdan tarihi dönemi yansıtmakta, dolayısı ile bu zaman diliminde Osmanlı esnafı hakkında bilgi veren önemli bir vesika olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte ana kaynağımız Miladi 1891 tarihini kapsadığı için çalışma 19. yüzyılın son çeyreği ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada, İstanbul'un önemli ticaret merkezi olması, geçmişte ve günümüzde dahi ticari ışığının sönmemesi aynı zamanda tutulan defter kaydının İstanbul esnafını içermesi İstanbul'un çalışma mekânı olarak seçilmesine zemin hazırlamıştır.

Tezin ana kaynağı, 1307/M.1891 tarihli yazmacı-basmacı esnaf sayım defteridir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Bu yönetime göre ilk olarak çalışılacak olan belgeye, Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nden ulaşılmıştır. Daha sonra İstanbul'da bulunan yazmacı- basmacı esnaf sayım defterindeki kayıtlar ve bilgiler Arap alfabesinden Latin alfabesine dönüştürülerek çeviri yazımı yapılmıştır. Böylece dokümanların içeriği anlaşılmıştır. Belgedeki temel analiz alanları belirlenerek ortaya çıkan veriler tablolar halinde düzenlenmiştir. Elde edilen veriler yorumlanarak sonuca ulaşılmıştır. Doküman analizinin yanı sıra konu ile ilgili çalışılmış kitap, makale, bildiri, tez gibi ikincil kaynaklar da taranarak terkip edilmiştir. Kaynaklar tetkik edilerek ilgili bölümlerden faydalanılmıştır. Son olarak elde edilen tüm bulgular sentezlenerek çalışma ortaya konulmuştur.

Netice itibariyle İstanbul'da yer alan basmacı esnafının dükkân sayıları, dükkânların bulunduğu sokakların, dükkân ve hanların isim olarak tespiti, İstanbul'da mekânsal olarak örgütlenmeleri, usta, kalfa ve çırakların memleketlerinin neresi olduğu, fiziksel özellikleri, yaşları, isimleri, dini nitelikleri, bu sektörde istihdam olunan usta, kalfa ve çırakların sayıları hakkında bilgiler verilmiştir.

2. Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi

Tarih boyunca medeniyetler, iktisadi yaşamlarında ticareti önemli bir aracı olarak görmüşler ve bu uğraşı en aktif şekilde uygulamanın yollarını aramışlardır. Osmanlı Devleti de stratejik konumu itibarıyla ticaret yollarını denetim altında tutmuş ve toprakları üzerinde büyük bir ticaret ağı oluşturmuştur. Bu ticaret ağını ve kentsel üretimin düzenini Lonca Teşkilatı ile sağlamıştır. Dolayısıyla sistemin en önemli parçası olan esnaf birimlerini teftiş etmek kaçınılmaz olmuş ve Osmanlı Devleti'nde esnaf sayım defterleri tutulmuştur.

Bu tezin bir kolunu Osmanlı'da esnaf ve esnaf sayımları oluşturacaktır. Osmanlı Lonca sistemi ve esnaf teşkilatı üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Esnaf sayım defterleri ile ilgili ilk çalışmalar ise Mübahat S. Kütükoğlu tarafından meydana getirilmiş ve akademik alanda tanıtılmıştır. Mübahat Kütükoğlu, **“Osmanlı Esnaf Sayımları”** adlı bildirisinde Osmanlı esnafının işleyişi için belli nizamlara bağlı olduğunu belirterek, her sektörde ihtiyaç kadar usta ve dükkân bulundurulması, liyakatsiz kişilerin mesleğe sızmasını önleme, üretim kalitesinin düşmemesi, esnafın ve vergilerinin tespiti gibi nedenlerden dolayı sayımların yapıldığını ifade etmiştir. Yazar, daha XVI. yüzyılda sayımların yapıldığına ve bu sayımların çeşitli defterlere kaydedildiğine değinerek bu sayımların kimler tarafından ne şekilde yapıldığını tarihleriyle birlikte farklı esnaf gruplarından örnekler vererek açıklamıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin sayımlar vasıtasıyla esnaf üzerindeki kontrolünü sağlayabildiğini belirtmiştir.¹

Osmanlı Devleti esnaf sayımı ile alakalı **“XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”** adlı makale mevcuttur. Saim Yörük tarafından kaleme alınan makalede Üsküdar ve çevresinde yer alan hamamlar ve hamam çalışanları işlenmiştir. Hamam esnafında çalışanların görevleri, sayıları, dini durumları, yaş grupları, isimleri, memleketleri, eşkâl özellikleri değerlendirilmiştir. Son olarak incelenen 1735 tarihli hamam defterinde zikredilen Üsküdar hamamları hakkında açıklamalar yapılmıştır.²

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, Dünya Basımevi, İstanbul 2003, s. 405-410.

² Saim Yörük, “ XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, C. I, Üsküdar Belediyesi, 2-4 Kasım 2012, s. 316-330.

İstanbul esnafıyla ilgili bilgi veren bir diğer çalışmada Tuncel Baykara'nın, **“İzmir ve İstanbul’un XIX. Yüzyıl Ortalarında Esnaf Listeleri”** isimli makalesidir. Çalışmada ilk olarak Osmanlı Devleti’nin iktisadi düzeninin mirasçılara değinilerek bu düzenin 18. yüzyıllarda en üst seviyeye geldiği ifade edilmiştir. Yazar, daha sonra 19. yüzyılın başlarından itibaren ülke ekonomisini etkileyen süreçlerden bahsetmiştir. Bu süreçlere dayanarak 19. yüzyıl ile ilgili yapılan çalışmalarda, devletin büyük iktisadi çöküşüne değinildiğinden söz etmiştir, ancak bu çalışmalarda esnafın durumunun genel ifadelerle açıklandığını söylemiştir. Bu konudaki çalışmalara yardımcı olmak amacıyla İzmir ve İstanbul’daki esnafırlara dair 1855 ve 1876 yıllarına ait listeleri yayınlayarak bunları mukayese etmiştir.³

Esnaf sayımlarıyla ilgili bir diğer çalışmada **“1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”** adlı eserdir. Serdar Genç kaleme aldığı makalesinde ilk olarak Osmanlı Devleti’nde esnaf sayımlarının yapıldığını aktarmıştır. Daha sonra 1835 yılı Edremit esnaf sayımı çerçevesinde döneme ait şeriye sicillerinden faydalanarak Edremit kasabasındaki ve köylerindeki esnafın sayımını ve teşkilatlanmasını açıklamayı amaçlamıştır. Eserde kaynakçadan sonra 1835 Edremit esnaf sayımı tablo halinde gösterilmiştir.⁴

Esnaf sayım defterlerinden faydalanılarak yapılan bir araştırma da **“İstanbul’da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri”** adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Eserde, İstanbul, Haliç ve Marmara’da işleyen kayık, pereme, mavnalar ile bunları işleten esnaf konu edilmiştir. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşturulmuştur. Giriş kısmında fethe kadar İstanbul’un genel durumu ve fetihten sonra İstanbul değerlendirilmiştir. Birinci bölümde kayığın menşei, çeşitleri, sayıları, fiyatları, şekilleri incelenmiştir. İkinci bölümde kayıkçıların şehir içi ve şehir dışı hatlarındaki iskeleleri, iskelelerin yapım onarımı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde esnafın idari ve hukuki yapısı, dördüncü bölümde kayıkçı esnaf sayısı, ahlaki durumu, aldıkları lakaplar, kıyafetleri ve esnafın vakıflarla ilişkisi değerlendirilmiştir. Son olarak tezde 1802

³ Tuncel Baykara, “İzmir ve İstanbul’un XIX. Yüzyıl Ortalarında Esnaf Defterleri”, *İzmir: Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 1, 1992, s. 1-18.

⁴ Serdar Genç, “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”, Bursa: *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, S. 17, 2009/2, s. 277-293.

tarihli, İstanbul'daki kayıkçı esnafının sayım defterinin genel bir değerlendirilmesiyle çeviri yazımına yer verilmiştir.⁵

Şerife Kodal, **“İstanbul’da İnşaat Sanayi ile İlgili (1837/1838) Tarihli Meslek Sayım Defterinin Değerlendirilmesi”** çalışmasında zikredilen yıllarda İstanbul esnafına ait sayımı incelemiştir. Yüksek lisans tezi olan eserde BOA’ da yer alan 23 No’lu nüfus defteri esas alınmıştır. Buradaki bilgilerden hareketle İstanbul’da bulunan inşaat esnafının iktisadi ve sosyal hayatı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Eser, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümü, Osmanlı İstanbul’unda inşaa faaliyetleri ve inşaat sektörü başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümün bir kısmında inşaat esnaf birlikleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde, İstanbul’da inşaat esnafının örgütlenmesi, üçüncü bölümde ise inşaatla ilgili malzemelerin tedariki işlenmiştir.⁶

Sayım defterlerinden yola çıkılarak oluşturulan diğer eserde, **“Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafı”**, isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma, Giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşturulmuştur. Giriş kısmında konunun amacı, önemi, kapsamı ve yönteminden bahsedilerek kaynak, literatür değerlendirilmesi, esnaf sayım defterleri ve şekerci esnaf sayım defteri açıklanmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Devleti’nde Lonca sistemi ve esnaflar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda şekerci esnafı, bu esnaf grubunun İstanbul şehrindeki coğrafi dağılımı ve şekerci esnafının bulunduğu mahalleler işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise İstanbul şekerci esnafı ve çalışanları hakkında bilgiler verilmiştir.⁷

İstanbul esnafı ile ilgili Reşat Ekrem Koçu’nun, **Tarihte İstanbul Esnafı** adlı eseri önemli bilgiler içermektedir. Eserde; Lonca, gedik, esnaf çalışanları, lonca vakıfları ve esnaf kıyafetleri başlıkları altında esnaf teşkilatına ait genel bilgiler verildikten sonra çengiler, berberler, çiçek ve çiçekçiler, bakkallar, bekçiler, dilenciler gibi iş kolları işlenmiştir. Eserde, işçi statüsü, esnaf nizamı, narh defterleri, esnaf teftişi

⁵ Mehmet Mazak, “İstanbul’da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

⁶ Şerife Kodal, “İstanbul’da İnşaat Sanayi İle İlgili (1837/1839) Tarihli Meslek Sayım Defterini Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

⁷ Seda Gümüştas, “Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafı”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.

ve cezaları, esnaf türküleri, ordu esnafı, saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri gibi başlıklar da yer almaktadır.⁸

Ahmet Kal'a'nın, **İstanbul Esnaf Tarihi 1** ve **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1** eserlerinde Ahkâm Defterlerine göre İstanbul esnaf kolları ve esnaf birliklerinin nizamlarının oluşması, yenilenmesi, değiştirilmesi ve kaldırılması ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir.⁹

Esnaf tarihi hakkında yazılan “**Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul’un Ortodoks Esnafı**” adlı eserde 1833- 1860 yılları seçilmiştir. Eserde ilk kısımda İstanbul’daki hastaneler, hastanelerin kayıt defterleri, İstanbul’un kirlilik durumu anlatılmıştır. İkinci kısımda; yıllara göre hastaneye yatan hastaların sayıları, hastanedeki ölüm oranları tablolara işlenerek verilmiştir. Daha sonra Esnaf başlığı altında hastaneye yatan Ortodoks çalışanlar (sürücüler, kahveciler, gemiciler vb.) Karma, Rumelili ve Anadolu esnafı olarak sınıflandırılmış ve açıklanmıştır. İstanbul’a gelen farklı dinden ve milletten olan esnafın durumu hastane kayıtlarından faydalanarak değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda ise hastane kayıtlarında yer alan hastalıklar ve bu hastalıklara yakalanan esnaf, vakaların yaşlara, mesleklere göre dağılımı tablolar şeklinde detaylandırılmıştır.¹⁰

Tez çalışmamızın bir diğer kolu ise önemli bir el sanatı olan yazmacılık üzerinden yürütülmüştür. Bu alanda bilim dünyasına kazandırılmış değerli eserler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı tez, makale ve kitap şeklindedir.

Reyhan Kaya, **Türk Yazmacılık Sanatı** adlı eserinde yazmanın tanımına yer vererek yazmacılığın Anadolu’daki gelişimi, Türk yazma sanatının renk ve kompozisyon yönü, yazma sanatının teknik özellikleri üzerinde durmuştur.¹¹

Kemal Türker, **Ağaç Baskı Tokat Yazmaları** çalışmasında Tokat’a özgü bir el sanatı olarak bilinen yazma ve dokuma kumaş üzerine vurulan ağaç kalıpla baskı

⁸ Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2002.

⁹ Ahmet Kal’a, *İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997; Ahmet Kal’a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.

¹⁰ Aleksandros Paspatis, *Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul’da Ortodoks Esnafı*, Marianna Yerasimos (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

¹¹ Reyhan Kaya, “Türk Yazmacılık Sanatı: Tahta Kalıpla Kumaş Baskısı”, Türkiye İş Bankası Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1988.

çalışmalarının gelişiminden, Tokat yazmalarına vurulan desenlerden, kalıp oymanın püf noktalarından söz etmektedir.¹²

Yazmacılık alanında bir diğer çalışma Zeynep Tezel'e aittir. **“Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri”** adlı makalesinde yazmacılık sanatındaki desenleme tekniklerini incelemiş ve Kastamonulu bir yazma ustası tarafından kalıp tekniği ile gerçekleştirilen bir ağaç baskı uygulamasını gözlemlemiştir. Çalışmada desenleme ve renklendirme teknikleri kalıp tekniğiyle ağaç baskı uygulama örneği alt başlıklarla incelenmiştir.¹³

Yazmacılıkla ilgili önemli bilgiler içeren başka bir kaynak da **Tokat Yazmacılığı** kitabıdır. Eser dört bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerde el sanatları bağlamında Tokat yazmacılığı, yazmacılık sanatı, Tokat'ta tekstil, Tokat yazmacılığı bölümleri başlıklar halinde açıklanmıştır. Kaynakta konu ile ilgili görsellere yer verilerek eser zenginleştirilmiştir.¹⁴

3. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme ve Dokumacılık Sektörü

Osmanlı Devleti'nde ekonomi temel anlamda tarım, ticaret ve küçük çaplı imalata dayanmaktaydı. Osmanlı ekonomisinde yıllarca varlığını sürdüren lonca birlikleri ve narh uygulaması sermaye birikimini engellemiş, Avrupa'nın aksine işçi ve burjuva sınıfının oluşmasına imkân vermemiştir. Tımar sistemi ile devlet tarım üretimini kontrol ederken vergi ve asker toplama işini de gerçekleştirmiş, böylece merkezi yapısını korumuştur.¹⁵ Klasik dönemde kendine özgü bu tür sistemlerle Osmanlı Devleti yeterli üretimi sağlayabilmekteydi.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisi geleneksel yapısını korumuş, önceki yüzyıllarda olduğu gibi himayeci politikalar etkili olmuştur.¹⁶ Aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir dönüm noktası olmuş; bu yüzyıl savaş ve isyan ekonomisinin hüküm sürdüğü bir süreci meydana getirmiştir.¹⁷ Zamanla yaşanan iç

¹² Kemal Türker, Ağaç Baskı Tokat Yazmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1996.

¹³ Zeynep Tezel, “Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, 2009, s. 27- 40.

¹⁴ Tokat Yazmacılığı, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Proje Sahibi), Pusula Basım, İstanbul 2013.

¹⁵ Nevin Memiş, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s. 1.

¹⁶ Nevin Memiş, “a.g.t.”, s. 58.

¹⁷ Nevin Memiş, “a.g.t.”, s. 2.

problemler, yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, toprak kayıpları, Avrupa’da yaşanan gelişmeler özellikle Sanayi Devrimi, yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar, dış borçlar Osmanlı Devleti’nin Batı karşısındaki dengelerini bozmuştur. Özellikle 1838 yılında İngilizlerle yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı pazarları Avrupa’ya açık hale gelmiştir. Zamanla Osmanlı pazarlarında yerli ürünlerin yerini yabancı mallar almaya başlamış,¹⁸ böylece Osmanlı Devleti’nin ekonomik üstünlüğü Avrupa’ya geçmiştir. Durumun gidişatından memnun olmayan Osmanlı Devleti, özellikle Padişah III. Selim Dönemi’nde (1789-1807) Nizam-ı Cedid faaliyetleri kapsamında devlete ait sanayi tesislerinde Avrupa tarzı üretim tekniklerini uygulamaya koymuştur. Ekseriyetle askerin giyimine yönelik imalathaneler, tersane, baruthane, tophane gibi devlete ait fabrika benzeri tesislere yatırım yapılmıştır. Sultan II. Mahmut döneminde de Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra sanayileşme hamleleri devam ettirilmiştir.¹⁹ Beykoz’da Deri ve Kundura Fabrikaları, 1827’de Eyüp’te İplik Fabrikası, 1835’te Feshane, İslimiye Çuka Fabrikası kurulmuştur.²⁰

Tanzimat Dönemi (1839-1876) ve sonrasında da sanayileşme hareketleri hızlandırılmıştır. Osmanlı Devleti; yerli sanayiye geliştirmek, sanayi hamlelerini yürütmek amacı ile şirketleşme, Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun teşekkülü, esnaf şirketlerinin kurulması, uluslararası sergilere katılma, Sergi-i Umum-i Osmani’nin açılması, sanayi mektepleri açma ve demiryolu projeleri gibi pek çok sanayi politikasını uygulamıştır.²¹ Böylece 19. yüzyıldan itibaren birçok alanda fabrika kurulması amaçlandığı gibi genellikle dokumacılık alanında devlet eliyle fabrikalar tesis edilmiştir.

Osmanlı üretiminin başta gelen sektörü dokumacılıktı. İpekli, yünlü, pamuklu olmak üzere farklı alanlarda üretim yapan dokumacılık sektörü klasik dönemde oldukça ileri seviyedeydi. Özellikle Bursa’nın çeşitli dokumaları, peştamalları, kadifeleri, ipekli kese ve nakışlı kadife yastıkları, İstanbul’un basmaları ve patiskaları Avrupa

¹⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839- 1876), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, 2009, s. 54.

¹⁹ Engin Kırılı, “19. Yüzyıl Osmanlı Sanayiine İlişkin Önyargılı Yaklaşımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2017/3, S. 28, s. 201.

²⁰ Mustafa Kurt- Kemalettin Kuzucu- Baki Çakır- Kemal Demir, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s. 256- 257.

²¹ Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1988, s. 47-115.; Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S: 48, Temmuz- Aralık 2016, s. 25-30.

pazarlarında alıcı bulmaktaydı.²² Ancak 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıların kaliteli kumaşlarının yerini daha ucuz olan İtalyan ve Fransız dokumaları almaya başladı. 18. yüzyılın sonlarında Avrupa’da Sanayi İnkılabıyla Osmanlı Devleti’nin ihracatı azalmış, Avrupa pamukluları ithal edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı tekstil sanayisi eski gücünden iyice uzaklaşmıştı. Fakat buna rağmen sanayileşme çabaları içerisinde önde gelen sektörlerdendi.²³ Tanzimat Dönemi’nde, tekstil ve hazır giyim alanında; Feshane-i Amire, İslimiye Şayak Fabrikası, Hereke Fabrika-i Hümayunu, İzmit Çuha Fabrikası, Bursa İpek Fabrikası, İzmir Muslin ve Boyama Fabrikası, İzmir Kumaş Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası gibi işletmeler kurulmuştur.²⁴

Devlet eliyle yapılan fabrikaların teşekkülünde genellikle büyük ölçüde gayrimüslim ve yabancılardan yararlanılmıştır. Örneğin; 1840’da İslimiye Şayak Fabrikası yönetimine Belçikalı ve İngiliz uzmanlar getirilmiştir. Aynı şekilde İzmit Çuha Fabrikası inşasını Ohannes ve Bogas Dadyan kardeşler üstlenmişti. Fabrikanın işçi kapasitesi ise 200 kişiydi. Sultan II. Mahmut döneminde açılan Feshane ilk zamanlarda fes imal ederken daha sonra dokumacılığa da başlamış ve fabrikanın yönetimi Belçikalı uzmanlara bırakılmıştır. 1860’lı yıllarda fabrikada istihdam edilen işçi sayısı 200-250 arasında idi.²⁵

Sanayileşme hamleleri içerisinde oluşturulan fabrikalarda ihtiyaca binaen gemilerin yelken bezlerinin üretimi, yünlü askeri kumaş, fes, yatak çarşafı, havlu, halı, ipek kumaş, iplik, pamuklu dokumalar, çadır bezi, çanta kumaşı, eldiven, er elbiseliği, astarlık, askeri üniforma gibi ürünler imal edilmekteydi.²⁶

Netice itibariyle Osmanlı Devleti pazarlarındaki yerini koruyabilmek için önemli yatırımlar yapmıştır. Fakat Osmanlı Devleti’nin bu politikaları, Avrupa’nın imalat gücüyle istenilen düzeyde rekabet edememiş ve çoğu hamleler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ülkenin ağır ve yoğun yatırımlar için gerekli finansal kaynağının olmaması, fabrikalar için ihtiyaç duyulan makine teçhizatının dışarıdan ithal edilmesi ve makinaları kullanacak kalifiye elemanın olmaması, halkın ve devlet erkânının giyim

²² Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 7.

²³ Rıfat Önsoy, *a.g.e.*, s. 9.

²⁴ Ekrem Erdem, “a.g.m.”, s. 24.

²⁵ Rıfat Önsoy, *a.g.e.*, s. 49- 52.

²⁶ Mustafa Kurt- Kemalettin Kuzucu- Baki Çakır- Kemal Demir, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s.256-258.

kuşam geleneklerindeki değişimi, sanayi tesislerinin kötü yönetimi, sanayileşmenin ülke geneline yayılamaması gibi durumlar bu başarısızlığın nedenleri arasındadır.²⁷

4. Osmanlı Devleti'nde Esnaf Sayım Defterleri ve Esnaf Sayımı

Osmanlı Devleti'nde tüm ülkeye yayılan esnaf teşkilatını denetleyebilmek, kontrol altında tutabilmek amacıyla zaman zaman esnaf sayımları yapılmış ve kayıt altına alınmıştır. Yapılan bu sayımların da bazıları asli nüshalarda, kadılar tarafından sicillere işlenmiş suretlerde, baş muhasebede çıkarılmış icmallerde, mühimme ve ahkâm defterlerindeki hükümlerde bulunmaktadır.²⁸ Sultan II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839) daha kapsamlı yapılan esnaf sayım sonuçlarının da merkeze iletildiği bilinmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu defterlerin bazıları Maliyeden Müdevver defterler serisi içerisinde bir kısmı da İhtisap defterleri arasında arşivlenmiştir.²⁹ 989 numaralı *Divan-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu*'nda 1153-1275/1740-1858 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 32 adet defter bulunmaktadır. Bunlardan birkaç tanesi 1236- 1242 ve 1242 tarihli olmak üzere tutulan esnaf defterleridir.³⁰ Bunun yanı sıra Cevdet tasnifinde de esnaf sayımı ile ilgili tek tek belgeler mevcuttur.³¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyıldan itibaren esnaf sayımı yapıldığına rastlanılmaktadır.³² Bununla ilgili Robert Mantran eserinde, Topkapı arşivlerinde bulunan İstanbul ihtisabına³³ ve narh kurumuna ilişkin 1501 tarihli belgeyi işlemiştir. İstanbul esnafı ve işleyişi ile ilgili önemli bilgiler vermiştir.³⁴ Esnaf sayımları 17 ve 18. yüzyılda da devam etmiştir. 19. yüzyılda ise Sultan II. Mahmut zamanında esnaf

²⁷ Ekrem Erdem, "a.g.m"., s. 30-36.

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Esnaf Sayımları", *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, İstanbul: Dünya Basımevi, 2003, s. 405-410.

²⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m. s. 409- 410.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010, s. 53-54.

³¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "a.g.m". s. 410.

³² Mübahat S. Kütükoğlu, "a.g.m". s. 405.

³³ Osmanlı Devleti'nde ihtisab için bkz.: Ziya Kazıcı, "Hisbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 143-145; Mübahat S. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri (1826-1838), (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s. 49-144; Robert Mantran, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1995, s. 13-58; Hülya Taş, "İhtisab Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, 2007/2, s. 409-436.

³⁴ Robert Mantran, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: 1995, s. 19-58.

sayımları ülkenin her alanında bütün esnaf kollarını kapsayacak şekilde yapılmıştır.³⁵ Bu süreçte vergilerin toplanması amacıyla yerel idareciler ile esnaf kethüdaları mevcut iş yerlerinin sayımını yapmışlardır ve bu sayımlar farklı tarihlere kadar devam etmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti'nde, usta ve dükkân sayılarının kontrolsüz olarak artmasını önlemek, “ham dest” denilen liyakatsiz kişilerin mesleğe sızmasını engellemek, standartlara uygun olmayan üretimlerin önüne geçmek, işin kalitesinin uygun standartlarda kalmasını sağlamak gibi nedenlerden dolayı esnaf sayımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sayımlardan yola çıkılarak anlaşıldığı üzere, bağlı bulundukları kuralların dışına çıkan esnaflar önce uyarılır, hataların tekrarı halinde de cezalandırma yoluna gidilirdi.³⁷ Bunun yanı sıra kuralların muntazam bir şekilde işleyebilmesi için esnafların birbirine kefil edilme durumu da söz konusu olmuştur. Böylelikle kalitesiz mal üretimi ve fazla fiyatla mal satılmasının önüne geçilmek istenmiştir.³⁸

Esnaf sayımları, genellikle merkezden gönderilen emir, kadının verdiği karar ya da esnafın şikâyeti üzerine yapılmıştır. Bu sayımların nasıl ve ne şekilde yapılacağı sayım kayıtlarında ifade edilmiştir. Mesela bazen İstanbul kadısının görevlendirdiği kişiler aracılığıyla bazen de esnafın kethüdası ya da yiğitbaşı tarafından bu sayımlar yapılmıştır. Sayımlarda esnaf genellikle bağlı bulundukları kadılıklara göre bazen de bu kadılıklar içinde semt semt yazılmışlardır. Genellikle esnaf bireyleri Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere belirtilmiştir. Bazı sayımlarda ise az da olsa kethüdaları aynı olan esnafın karışık olarak yazılmasına da denk gelinmiştir.³⁹

Osmanlı Devleti esnafın denetlenmesini de ihmal etmemiştir. Ülke sınırları içindeki esnafın bağlı bulundukları teşekküller, kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerinde uyması gereken kural ve yükümlülükleri vardır. Bu kural ve yükümlülüklerin en iyi şekilde uygulanabilmesi için de devlet esnaf üzerinde oto-

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “a.g.m”. s. 409.

³⁶ Serdar Genç, “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 17, Bursa 2009, s. 278.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “a.g.m”. s. 405.

³⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “a.g.m”. s. 407.

³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “a.g.m”. s. 406- 408.

kontrol sistemi oluşturmıştır.⁴⁰ Böylece esnafın üretimi ve çalışması her açıdan denetim altında tutulmuştur.

5. Yazmacı- Basmacı Esnaf Sayım Defterinin Tanıtımı (7 Mart 1307/ 19 Mart 1891 Tarihli)

Osmanlı Devleti'nin yaptığı esnaf sayımları çerçevesinde günümüze kadar ulaşan kayıtlardan bir tanesi de yazmacı- basmacı esnaf sayım defteridir.

Tezin konusunu oluşturan ve çalışmada ana kaynak olarak kullanılan defter Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde yer alan 6185 numaralı defterdir. Fakat adı geçen defter tez yazım sürecinde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne taşınmıştır. Bundan dolayı deftere artık buradan ulaşılabilir. Ancak teze başlandığı sırada defter Vakıf Kayıtlar Arşivi'nden temin edilmiştir.

Rumî 7 Mart 307 tarihli olarak kayıtlara geçen defter ciltli, kalın karton kapak üstüne ebru kaplamalıdır. Ön kapağın sol alt köşesi, arka kapağın ise sağ üst ve sağ alt köşeleri tahrip olmuştur. Defterin sırt kısmı siyah renktedir. Ön kapak üzerinde “Üç yüz yedi senesi tülbentçi⁴¹ ve yazmacı ve kara kalem basmacı ve fabrika yazmacı ve resim basmacı esnafının bir kıt'a defteri birinci daire esnaf kalemine takdim kılındı” yazısı ile Fi 7 Mart sene 307” tarihi ve “10” sayısı bulunmaktadır. Kapağın alt kısmına doğru beyaz zemin dikdörtgen etiket üzerine 6185 numarası altı çizili şekilde yazılmıştır. Ebat olarak 37x24.5 olan defterin tamamı 86 sayfadır. Tasnifleme sırasında bu sayfalar 1-86 aralığında Latin rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Kâğıt cinsi kalın samanîdir. Yazı çeşidi Rika'dır. Yazıların tamamına yakını okunabilmektedir. Kayıtlar, siyah renk mürekkep ile yazılmıştır. Her sayfanın üst kısmına kırmızı mürekkep ile çizgi çekilmiş ve bölümle ilgili başlıklar çizginin üst kısmına işlenmiştir. Aynı zamanda Latin rakamları da bu kırmızı çizginin üzerinde olmak üzere sağ sayfadakiler sağ üst tarafa, sol sayfadakiler sol üst tarafa yazılmıştır.

Sayfa 2'den itibaren beş başlık altında kayıtlar işlenmeye başlanmıştır. Başlıklar sırasıyla tülbentçi esnafının, yazmacı esnafının, kara kalem basmacı esnafının, fabrika yazma yemenici esnafının, resim basmacılar esnafının esamileri şeklinde kaydedilmiştir. Birinci başlık sayfa 2'de, ikinci başlık sayfa 26'da, üçüncü başlık sayfa 58'de, dördüncü başlık sayfa 66'da, beşinci başlık sayfa 70'de yer almaktadır. Her

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Oto- Kontrol Müessesesi”, Ahilik ve Esnaf, İstanbul, 1986, s. 55-76.

⁴¹ Çalışılan esnaf sayım defterinde dülbent/dülbentçi esnafı olarak yazılmıştır. Ancak günümüz Türkçesi'ne uygun olması amacıyla tez boyunca tülbent/tülbentçi olarak yazılmıştır.

bölümden sonra birkaç sayfa boş bırakılarak diğer başlığa geçilmiştir. Her sayfada genellikle üç dükkân kaydı ve çalışanları ile bu dükkânların umum ve dükkân numaraları bulunmaktadır. Her dükkânın kaydı alt alta olmak üzere tutulmuştur. Kayıtlar yazılırken önce dükkân ya da han isimleri verilmiştir. Daha sonra usta, kalfa, çırakların fiziksel özellikleri, isimleri nereli oldukları, yaşları ve tezkireleri belirtilmiştir. Başlıklardaki esnafların sayımından sonra sonuç, tarih, kayıtların toplamı ve mühür işlenmiştir. Defterin son boş sayılarının bazılarına beyaz etiket üzerine büyük harflerle boş sayfalar yazılmıştır. Defterin ön kapak arkasındaki sayfa, 1, 23, 24, 25, 57, 65, 68, 69, 77-86. sayfaları ise boştur.

BÖLÜM 1

OSMANLI DEVLETİ'NDE LONCA TEŞKİLATI VE YAZMACI-BASMACI ESNAFI

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE LONCA TEŞKİLATI VE ESNAFLIK SİSTEMİ

İnsanların, uğraştıkları işleri sınıflandırma ihtiyacından doğan esnaflık, insanoglunun varoluşundan günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir.⁴² Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatının temel taşlarından olan esnaf teşkilatının kökenleri ise daha önceki Türk- İslam Devletleri'ne kadar uzanmaktadır.⁴³

Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkan esnaflık ya da hırfet teşkilatının en belirgin özelliklerinden biri, fütüvvet⁴⁴ ve ahilik adabı üzere kendi içlerinde gruplaşarak loncalara ayrılmalarıdır.⁴⁵

Lonca teşkilatı, Anadolu'da 13 ve 14. yüzyılda temeli atılan Ahilik hareketinin bir devamı olarak görülmektedir.⁴⁶ Ahi kelimesi Arapça kökenli olup “kardeşim” anlamını taşımaktadır. Terim olarak ise Ahilik belli bir dönemde esnaf ve sanatkârlar topluluğunu ifade eder.⁴⁷ Ahilik teşkilatının ortaya çıkmasında, Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın Harezmşah topraklarına saldırması üzerine bölgedeki sanatkâr ve tüccarların Anadolu'ya yönelerek ticaret ve sanat alanlarındaki faaliyetlerini bu bölgede sürdürmeleri ve kendi aralarında örgütlenmeleri etkili olmuştur.⁴⁸

Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evran 1206 yılında Kayseri'ye yerleşerek debbağlık (dericilik) ve dericilikle ilgili sanat dallarını geliştirmeye başlamış ve Moğol istilasını üzerine Anadolu'ya gelen esnaf, sanatkâr ve

⁴² Ahmet Kal'a, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 423.

⁴³ “a.g.m.”, s. 423.

⁴⁴ Fütüvvet için bkz., Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, Ankara, s. 59-84.; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s.259- 261.; Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 261- 263.

⁴⁵ Sadık Emre Karakuş, “*Osmanlı İdaresinde Edirne (1789- 1839)*” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2018, s. 254.

⁴⁶ Ömer Demirel, “Osmanlı Esnafları (1750-1850)”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 253.

⁴⁷ İlker Yiğit, “XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8/5, 2013, s. 959.

⁴⁸ Neşet Çağatay, “Anadolu' da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evran”, *Belleten*, C. XLVI, S. 182, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 424.

tüccarları belli kurallar dâhilinde örgütlemiştir.⁴⁹ Ahilik teşkilatının belirgin özelliği; ahi adıyla anılan kişinin sanat, ticaret ya da herhangi bir meslekle ilgilenmesinin yanı sıra ahlaki nitelikleri ve sanatın inceliklerini de yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisinde öğrenmeleridir.⁵⁰ Ahilik; genel olarak sanat, ticaret, meslek, ahlak, olgun kişilik gibi temel niteliklerin bulunduğu iç içe geçmiş bir yapılanmadır.⁵¹

Anadolu’da Türkiye Selçukluları zamanında temelleri atılan Ahi teşkilatı, zamanla toplumun ihtiyaçlarına göre ve sermaye birikimlerinin artmasına bağlı olarak lonca adı verilen esnaf örgütlerine dönüşmeye başlamıştır. Böylece ortaya çıkan lonca sistemi Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer edinmiştir.⁵²

Ahiliğin temel esaslarına bağlı olarak işleyen esnaf kurumları zamanla farklı gelişimler ve değişimler göstermiştir. Lonca ve gedik terimleri de Osmanlı esnaf teşkilatının bu önemli gelişmelerindendir.

Lonca, teşkilatlanmış esnaf birliğiyle ilgili türlü mesleklerin icra edildiği özel mekânların adı olup örgütlenmiş esnaf gruplarını tanımlamaktadır.⁵³ Kelime, İtalyanca’da “loggia” ve Fransızca ’da “loge” olarak geçmektedir. Türkçede ise “loca” olarak ifade edilmekte ve hücre ya da oda anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴

Lonca; kethüda, yiğitbaşı, nizam ustaları gibi esnaf yöneticilerinin gerekli hammaddeyi temin edip esnaf kollarına dağıttığı, hammaddenin depolandığı, üretilen ürünlerin kalite kontrolünün yapıldığı, ürünlerin sevk edilmek için depolandığı yer olarak nitelendirilmektedir.⁵⁵ Aynı şekilde esnaf amirleri, usta ve gerektiğinde kalfalarının kendi nizamlarını uygulamak, düzenlemek, değiştirmek, diğer esnafa ait düzenlemelere ve devletin kanunlarına uymak için gerekli disiplini sağlamak ve karara bağlamak gibi durumları görüşmek için bir araya geldikleri ortak meclisleridir.⁵⁶ Bu özelliklerinin yanı sıra lonca, teşkilatlanmış esnaf anlamı ile de karşımıza çıkmakta ve

⁴⁹ “a.g.m.”, s. 424.

⁵⁰ Neşet Çağatay, “*Ahlakla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir?*”, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Yayın No. 40, Ankara 2000, s. 7-8.

⁵¹ a.g.e., s. 6.

⁵² Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, “Osmanlı Devleti’nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, İstanbul 2018, s. 173.

⁵³ Ahmet Kal’a, “Lonca”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 211.

⁵⁴ “a.g.m.”, s. 211.

⁵⁵ Ahmet Kal’a, “*İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s.47.

⁵⁶ a.g.e., s. 47.

bu şekliyle daha geniş bir örgütlenmeyi ifade etmektedir.⁵⁷

İktisadi hayatın önemli bir parçası olan lonca teşkilatına bakıldığında sistemli ve hiyerarşik bir yapı olduğu görülmektedir. Kethüda, lonca ustası, yiğitbaşı, işçi başı, ihtiyar ustalar ve idare heyeti gibi unsurlar bu yapılanmayı oluşturmaktadır. Aynı zamanda her esnaf grubunda önceden tespit edilen usta, kalfa, çırak ve yamak da bulunmaktaydı. Esnaf grupları faaliyetlerini yaptıkları yere yakın hanlarda örgütlenmekte ve her loncanın kendine özgü bir bayrağı ya da sancağı bulunmaktaydı.⁵⁸ Osmanlı ekonomisinde esnaf cemiyetleri arasında serbest rekabet anlayışı yerine, karşılıklı kontrol ve yardım esası, imtiyaz ve inhisar anlayışı hâkimdi. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde esnaflık bireysel olarak istenilen mesleğin uygulanmasına imkân vermemekteydi.⁵⁹

İmparatorluk genişleyip bünyesine çok sayıda zimmî esnaf ve zanaatkâr girince, Lonca teşkilatında Müslim ve zimmî ayrımını denetlemek zorlaşmıştır. Bundan dolayı 17. yüzyılın ortalarından itibaren Lonca sistemi içerisinde Gedik teşkilatı adı altında yeni bir teşkilatlanma süreci başlamıştır.⁶⁰

Gedik; Türkçe kökenli olan kelime “eksik, kusur, yıkık yer, duvarda açılan çatlak” manalarına gelmektedir. Terim olarak bakıldığında ise inhisar (tekelleşme) ve imtiyaz esasına dayanan askeri, idarî, hukukî ve ekonomik anlamlar içermektedir.⁶¹ Ahmet Kal’a gediklerin doğuşuna dair çalışmasında gedik kavramını “*devletin üretim ve fiyat politikalarının hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik bir nevi iktisadi gelişmenin temini için gerekli ve birbirini tamamlayan iktisadi ve hukuki şartları oluşturmak gayesiyle devlet ve esnaf birliklerinin ortaklaşa çabaları sonucunda 17. Yüzyılın ortalarından itibaren doğan tekellere dayalı üretim sistemi*” olarak tanımlamıştır.⁶² Bu bağlamda gedik sistemi ile devletin üretim politikası geliştirilmeye çalışılmıştır.

⁵⁷ a.g.e., s. 48.

⁵⁸ Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, “a.g.m.”, s. 177.

⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, Ekim 2011, s. 39.

⁶⁰ Rıfat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.1, Samsun 1986, s. 161.

⁶¹ Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul 1996, s. 541.

⁶² Ahmet Kal’a, “Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnafı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.67, İstanbul, Ağustos 1990, s. 186-187.

18 ve 19. yüzyıllar içerisinde lonca düzeni zaman zaman bazı değişikliklerle muhafaza edilmiştir. Ancak 19. yüzyılda Batı dünyasında etkili olan liberal pazar ekonomisinin zamanla egemen olmaya başlaması, İngiltere'yle yapılan 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın uygulamaya konması lonca düzeninin zayıflamasına etkili olmuştur.⁶³ Bu yüzyıldan itibaren, Avrupa'nın fabrika üretimine karşılık veremeyen esnaf teşkilâtı giderek işleyişini kaybetmeye başlamıştır. 1913'te gedik ve lonca usulü kaldırılmıştır. Cumhuriyet devrinde ise esnafın durumuyla ilgili olarak ilk defa 1924'te Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu yayımlanmış, 1942'de kanunda değişiklik yapılmış, kısa süre sonra da yeni düzenlemelerle esnaf odaları tamamen kaldırılmıştır. Günümüzde ise esnaflar 1964'te 507 sayılı kanuna göre Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu'na bağlıdır.⁶⁴

1.2. OSMANLI DEVLETİ' NDE ESNAF YÖNETİCİLERİ ve ESNAF ÇALIŞANLARI

Esnaf (أصناف), Arapça kökenli bir sözcük olup cins, çeşit, kategori, grup anlamlarını içeren sınıf (صنف) kelimesinin çoğuludur.⁶⁵ Esnafı, küçük çapta ticaret yapan ya da bakırcılık, demircilik, ayakkabıcılık, nalbantlık, saatçilik gibi el zanaatlarından herhangi biriyle uğraşan birlikler olarak da tanımlamak mümkündür.

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren her esnaf grubunun kendine özgü ananeleri ve her iş kolunun bir piri bulunmaktadır. Örneğin; Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. İdris terzilerin, Hz. Yusuf saatçilerin, Hz. Davud demircilerin, Hz. Lokman hekimlerin, Hz. Muhammed tüccarların, Ahi Evran ise debbağ esnafının ustası sayılır.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde esnaf zümrelerinin liyakat sahibi ve işinin ehli olması, temel alınan ölçütlerdendir. Üretim, tüketim ve bunların kontrolünün sağlıklı bir şekilde ilerlemesi oldukça önemlidir. Bu yapılanmanın etkili bir şekilde işleyebilmesi için de esnaf grubuna dâhil olanların uyması gerektiği ve uygulayacağı kurallar nizamname ve ihtisap kanunnameleriyle düzenlenmiştir. Esnaf arasında geçerli olan nizamlar aynen veya bazı değişikliklerle onaylanır, kadı ya da sadrazamın onayından sonra Divan-ı Hümayun kalemlerine kaydedilirdi ve böylece iş kollarına ait nizam meşru bir özellik

⁶³ Abdullah İslamoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Loncaları", *İÜHFM*, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, C. LXXV, 2017, s. 454-455.

⁶⁴ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 430.

⁶⁵ *Arapça- Türkçe Sözlük*, "صنف", Dağarcık Yayın, İstanbul 2012, s. 512.

⁶⁶ Ahmet Kal'a, "a.g.m.", s. 423.

kazanırdı.⁶⁷ Devlet, imal edilen malın kalite ve fiyatının kontrolü, halkın korunması, narhın ihlali, esnafın vasıflı olması, patent hakkına saygı, dükkân sayısı, imalatla standardizasyon vb. konuları bu nizamname ya da kanunnamelerle denetim altına almış ve esnafın oto-kontrolünü sağlamıştır.⁶⁸ Esnafın örgütlenme safhasında kendi nizamlarını belirlemeleri ve resmi hale getirmeleri esnaf- devlet münasebetinde kolaylık sağlamış ve işbirliği imkânı da sunmuştur.⁶⁹

Osmanlı esnafında iki ayrı hiyerarşik yapıdan bahsetmek mümkündür. İlk olarak iş gücünün niteliğine ve genellikle örfi hukukun etkili olduğu esnafın, kendi içerisinde usta, kalfa, çırak hiyerarşisinde örgütlenmesi; bir diğeri de esnaf birliklerinin idari bünyesinde yer alan kethüda, yiğitbaşı, şeyh, nakip, duacı vs. gibi oluşturdukları yapılanmadır.⁷⁰ Esnafın davranışlarından esnaf kethüdaları başta olmak üzere yiğitbaşı, ehl-i hibre, esnaf ileri gelenleri ve ihtiyarları sorumluydu. Nizamnamelere ve genel ahlak kurallarına aykırı hareket edenlerin tespit edilerek cezalandırılmaları bu idarecilerin görevleriydi. Kurallara uymayan üyelerine karşı esnafın, çoğu zaman dükkân kapatma, esnafıktan çıkarma gibi sert ceza talepleri ile huzuruna çıktığı kadı, genellikle yatıştırıcı, uzlaştııcı kararlar almıştır. Cezalandırmaya gittiği durumlarda da esnafın talep ettiğinden çok daha hafif cezaları yeterli bulmuştur. Esnafıktan çıkarma cezaları, çok nadir hallerde uygulanmış ve mesleki suçlardan çok, genel cezai ve ahlaki suçlarda verilmiştir.⁷¹

Esnaf teşkilatında çoğunlukla en alt kademede olanlara çırak ya da şakirt denilmekteydi. Çırak olan kişinin ustasına itaat etmesi, sanatın inceliklerini öğrenmesi ve kurallara bağlı olması gerekmektedir.⁷² Esnaf tarafından seçilip devlet tarafından onaylanan bu hiyerarşi hem esnaftan sorumlu idi hem de hükümet ile esnaf arasında bir aracı görevindeydi.⁷³

Bu aşamada yukarıdaki verilerden yola çıkılarak kısmen günümüze kadar intikal

⁶⁷ Ahmet Kal'a, "a.g.m.", s. 427.

⁶⁸ Bkz., Mübahat Kütkoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto- Kontrol Müessesesi", Ahilik ve Esnaf, İstanbul 1986, s. 55-76.

⁶⁹ Salih Aynural, "XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 46, 1996, s. 355-356.

⁷⁰ Salih Aynural, "19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 37-38, 2012, s. 125.

⁷¹ Ömer Düzbakar, "Bursa Şeriyeye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, S. 2/2, Temmuz 2009, s. 48-49.

⁷² Ömer Demirel, "a.g.m.", s. 253.

⁷³ Zümrüt Nuri, "Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2019, s.41.

eden esnaf sisteminin hiyerarşik yapılanmasında üst kademedan alt kademeye doğru esnaf yöneticileri, çalışanları ve yetki alanlarından bahsedilecektir.

1.2.1. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Yöneticiler

Osmanlı esnaf örgütlenmesinde ahilikte olduğu gibi belli bir hiyerarşi oluşturulmuştu. Bu hiyerarşide esnafın idari alanından kadı, esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, muhtesip gibi amirler sorumluydu.

1.2.1.1. Kadı

Kadı, devlet tarafından ataması yapılan ve bireyler arasında meydana gelen uyuşmazlıkları ya da davaları şer'i hukuka göre çözümlmek için görevlendirilen kişiyi ifade etmektedir.⁷⁴

Hâkim sıfatında olan kadılık makamı İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren görülmektedir. İslam Devleti'nde ilk zamanlar toplumsal davalar Hz. Peygamber tarafından çözümlenmiştir. Ancak zamanla adli ve idari alanda önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer Dönemi'nde sınırların genişlemesine bağlı olarak Medine, Mısır, Irak ve Suriye bölgelerine kadı atamaları yapılmıştır.⁷⁵ Bundan sonraki İslam ve Türk İslam Devletlerinde de kadılık makamı devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki adliye teşkilatı da büyük oranda kendisinden önce kurulmuş olan İslam devletlerindeki adliye sisteminin bir devamı niteliğindeydi. Fakat Osmanlılarda adli sistem zamana ve mekâna göre yeniden şekillendirilmiş ve geliştirilmiştir.⁷⁶

Tarihi bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kadı atamasının Osman Gazi döneminde yapıldığı bilinmektedir.⁷⁷ I. Murad zamanında da önceki İslam devletlerindeki kadiy'ül-kudatlığın benzeri kazaskerlik kurumu oluşturulmuş ve kadıları artık bu makam tayin etmeye başlamıştır. Daha sonra bu makam, sınırların genişlemesine bağlı olarak Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye

⁷⁴ Fahrettin Atar, "Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 66.

⁷⁵ "a.g.m.", s.66.

⁷⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 422.

⁷⁷ Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, Burdur 2014, s. 76.

ayrılmıştır.⁷⁸ II. Mehmet döneminde ise İstanbul kadısı ile kazaskerin büro ve görevleri ayrılarak yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁷⁹

Medreselerde eğitim kademelerini başarıyla bitiren kadı adayları padişahın huzurunda imtihana tabii tutulurdu. Kadı olmaya hak kazananlar Şeyhülislam’a bildirilir, onun da onayı ve emri ile “Ferman-ı Ali” yazılırdı. Daha sonra hükümdarın beratı ile görev yerlerine tayin olurlardı. İlmiye mensubu olan kadıların atanma, azli ve yer değiştirme gibi özlük işleri de merkezdeki kadı askerlik makamı tarafından takip edilmiştir.⁸⁰ Kadıların atanabilmesi için ilk olarak Müslüman olmak, tarafsız olmak, erkek ve reşit olmak, temyiz kudretine ve yeterli ilme sahip olmak, kör olmamak gibi niteliklere sahip olması gerekmektedir.⁸¹ Kadıların tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Bunun nedeni, kadrolardaki yığılmanın engellenmesi, mahalli halk ile yakınlaşmalarının önlenmesi ve kadıların tarafsızlıklarını sağlama düşüncesidir. Kaza kadılarının görev süreleri genellikle 20 ay, Mevleviyet derecesindekilerin ise bir yıldır.⁸²

İlmiye sınıfına mensup olan kadılar; mülki, beledi, mali, askeri ve adli sahaları kapsayan görevlerle donatılmışlardır. Şer’i hukuk adamıdır, ancak mülki erkân içindedir. Vergiden muaf, yönetici imtiyazı ve yetkileri olduğundan diğer idareci zümre gibi askeri sınıfın bir üyesidir. Bunun yanı sıra yönettiği bir bölgede Müslüman halkın merkezî devlet karşısında sözcüsü de kadıdır.⁸³

Geçirdiği değişimlere bağlı olarak çalışma alanı yargıçlığın dışına taşmış olan kadılık makamı, zamanla mülki ve beledi işleri de yürütmüştür. Böylelikle eğitim, sağlık, vakıf gibi kurumları teftiş etmiştir. Bunun yanı sıra kadılar ticari hayatta söz sahibi olan lonca teşkilatı ve esnafın denetlenmesi, fiyat kontrolü, alt yapı çalışmaları, imar nizamının korunması gibi görevleri de üstlenmişlerdir.⁸⁴

Esnaf arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde esnafın başvurabileceği resmi birim kadılık makamıdır. Ticaretle ya da zanaatkârlıkla uğraşan esnafın arasındaki

⁷⁸ Ekrem Buğra Ekinci, “a.g.m.”, s. 418.

⁷⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1-4, s. 121.

⁸⁰ Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, C. VIII, Ankara 1997, s. 5-6.

⁸¹ İlber Ortaylı, “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001, s. 71.

⁸² İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1-4, s. 122.

⁸³ İlber Ortaylı, “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 70.

⁸⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, s. 96.

problemlerin çözümü, narhın artırılması, azaltılması, esnaf arasında geçerli kanunların korunması, kethüda veya yiğitbaşı ataması, gediklerin artırılması gibi konular kadının yetki ve denetimi içerisindeydi. Ancak yine de esnaf kadıya gitmeden önce kendi aralarında meselelerini çözümlemeye çalışmıştır. Kendi aralarında bir çözüm bulamadıkları zaman mahkeme kapısına gidilir ve son çare olarak kadıya başvurulurdu.⁸⁵ Bu açıdan bakıldığında kadılar şehirlere yönelik uygulamaların denetiminde oldukça etkili olmuşlardır.

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı kurum ve kuruluşlarında bozulmalar meydana gelmiştir. Bu bozulmalar medrese eğitime sığmamış, hak etmeyenlere unvan ve mevkiler verilmiştir. 17 ve 18. yüzyıllarda yayınlanan ferman emirlerle ilmiye sınıfının ve kadılığın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılması için bazı önlemler alınmıştır. Tanzimat arifesinde yapılan yeniliklerle de kadılıkla ilgili düzenlemeler devam etmiştir. Özellikle 1838'de alınan önlemler ve yapılan değişiklikler ile atanma, yükselme, görevden alınma yasal kurallara bağlanarak adam kayırmının ve suiistimallerin önü alınmaya çalışılmıştır. Kısa bir süre sonra da hukuk alanında köklü değişikliklere gidilmiştir. Çağın gereklerine uygun yenilikler yapılmış kadı ve naiplerin sadece şer'i hukukla ilgilenmelerine ve hâkim olarak nizamiye mahkemelerinde görevlerine devam etmelerine karar verilmiştir.⁸⁶

Kısaca denetim alanı geniş tutulan kadılar Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukun uygulayıcısı olmuş ve esnaf teşkilatında önemli görevler üstlenmiştir.

1.2.1.2. Esnaf Şeyhi

Osmanlı lonca sisteminde yönetici grubunun bir diğer üyesi ise esnaf şeyhiydi. Her esnaf birliğinin idare heyeti ayrıydı ve bu heyetin başı, esnafın genel meseleleriyle ilgilenen şeyh idi.⁸⁷

Şeyhin en belirgin özelliklerinden biri esnaf topluluğunun başkanı ve esnafın dışarıya karşı temsilcisi olmasıdır. Esnaf arasından seçilen şeyhler, esnaf arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar için başvurulabilecek ilk merci durumundaydı. Atamaları resmi olarak kadı tarafından merkeze arz edilerek yapılmaktaydı. Atanan şeyhlerin

⁸⁵ Miyase Koyuncu, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 94.

⁸⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu- Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, 2005, s. 31-53.

⁸⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424.

isimleri Hazine-i Amire’de saklanan defterlere kaydedilirdi.⁸⁸ Kadının yaptığı şeyh atamalarında mesleki ehliyet, güvenilir olmak, esnaftan alınan onay gibi ölçütler esas alınmıştır.⁸⁹

Esnaf şeyhinin; esnaf arasında meydana gelen mesleki sorunları çözmek, esnafın mesleki ve hususi davranışlarını denetlemek, usta, kalfa, çırak ve yamakların törenlerini tertiplemek, birliğe ait binaların bakım ve onarımını yaptırmak, esnaf kolunu temsilen büyük meclis toplantılarına iştirak etmek, çalışanların maaşlarını ödemek, bunları işe almak yahut işten çıkarmak gibi temel görevleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra esnaf şeyhi yaptığı her işten esnafa ve kadıya karşı sorumluydu.⁹⁰ Böylelikle esnaf şeyhinin de yaptığı uygulamalarda denetimi sağlanmaktaydı. Mesela; 1797 yılında sahaflar esnafının açık artırma ile satılan kitapları kendi aralarında anlaşarak düşük fiyattan satın almaları üzerine sahaflar şeyhi kadı huzuruna çıkarılmış ve bu tür uygulamalarda bulunan sahafların uyarılmasını aksi takdirde kendisinin de cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁹¹ 18. yüzyıldan itibaren esnaf hiyerarşisinde önemli bir konumda yer alan şeyhlerin yerini kethüdalar almaya başlamıştır.⁹²

1.2.1.3. Esnaf Kethüdası

Osmanlı kent yaşamında iktisadi hayata yön veren esnaf teşkilatındaki bir diğer kademe de esnaf kethüdasıydı.

Lonca ya da esnaf kethüdası, teşkilat içerisinde yaşlı ve deneyimli ustalar arasından esnaflar aracılığıyla seçilirdi. Bu seçimden sonra kadı da eğer bu seçimi onaylarsa seçilen kişi resmen kethüda olabilirdi.⁹³

Kethüdayı seçmek, seçilmiş kethüdayı haklı bir sebeple değiştirmek veya devletçe kendilerine kethüda tayin edilmesini istemek tamamıyla esnaf grubunun takdirinde olup kadının esnafın istemediği bir kimseyi kethüda tayin etmesi mümkün değildi.⁹⁴

⁸⁸ M. Asım Yediyıldız, *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 23.

⁸⁹ Zafer Yıldırım, “18. Yüzyılda Konya’da Esnaf Teşkilatı ve Ticari Hayat”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2019, s. 62-64.

⁹⁰ Selahattin Bayram, “a.g.m.”, s. 89.

⁹¹ Salih Aynural, “a.g.m.”, s. 127.

⁹² Ahmet Kal’a, “Esnaf”, s. 424.

⁹³ Samettin Başol, Resul Coşkun, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Şehirlerinde Kent Ekonomisiyle İlgili Görevliler”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyeti’nde Şehir Sempozyumu (25-27 Kasım)*, (Ed: Salih Karshoğlu), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2011, s. 488.

⁹⁴ Ahmet Kala, “Esnaf”, s. 427.

Esnafların görevleri incelendiğinde ise; loncayı hükümete karşı temsil etmek, fiyatların (narh) ve malın kalite kontrolünü sağlamak, ham maddelerin tedarik edilmesi ve dağıtılması, vergilerin toplanması, haksız rekabeti önlemek, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, yönetim kuruluna başkanlık etmek gibi yetkiler karşımıza çıkmaktadır. Kısaca kethüda, bağlı bulunduğu esnaf grubunun kurallara uygun olarak idari, teftiş ve temsil faaliyetlerini üstlenmiştir.⁹⁵ Esnafı devlete karşı temsil eden kethüda, devletin aldığı kararlarda esnafın çıkarlarını gözeterek esnafın zararını önlerdi.⁹⁶

Görev sürelerinde ise herhangi bir kısıtlama olmayan lonca kethüdalarının genellikle azledilme sebepleri, idarecilikte usulsüzlük ve eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Örneğin; konumuzla da alakalı olarak Basmacı esnafının kethüdası olan Es-Seyyid Mehmed Emin ibn Osman, 1787’de basmacı esnafa yasaklanan yemeni basmacılığını İstanbul’a gidip tekrar serbest bıraktıracığı vaadiyle esnafa para topladığı için şikâyet edilmişti.⁹⁷

1.2.1.4. Yiğitbaşı

Yiğitbaşı Osmanlı esnaf teşkilatında kethüda yardımcısı olarak geçmektedir. Yiğitbaşı esnafın örgüt içi meselelerinin çözümünde, sorunların kethüdaya veya gerekli yerlere iletilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Zamanla esnafın örgüt içi meseleleri artınca 18. yüzyıldan itibaren hemen hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bir yiğitbaşı görev yapmaya başladı. Yiğitbaşının seçimi kethüdanın tayinine benzer bir şekilde gerçekleşir ve esnafın ileri gelenleri arasından seçilirdi. Bunda ilgili esnafın ustalarının ve ileri gelenlerinin kanaati dikkate alınırdı. Aday belirlendikten sonra mahallin kadısına başvurulurdu. Kadılık makamının uygun görüp onaylamasıyla yiğitbaşı seçilmiş olurdu. Seçim birçok esnaf örgütünde belirli bir sürede, çoğunlukla yılda bir defa yapılırdı. Yiğitbaşının değiştirilmesi çoğunluğun oyu ile tekrar aynı usul takip edilmek suretiyle mümkün olabilirdi. Yiğitbaşı esnafın meseleleriyle yakından ilgilenir, kethüda adına esnafı kadı mahkemelerinde temsil eder, esnafa verilen cezaların yerine getirilmesini sağlar, usta olacak kalfalarla ilgili kanaatini bildirir ve ustalık

⁹⁵ Mehmet Canatar, “Kethüda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C.25, s. 333, (332-334); Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, Cilt 41, Sayı 1-4, İstanbul 1985, s. 42.

⁹⁶ Samettin Başol-Resul Coşkun, “a.g.m.” s. 487.

⁹⁷ Sadık Emre Karakuş, “Edirne Şehir İdaresinin Bazı Özellikleri (1789-1839)”, Rıfat Özdemir’e Armağan, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 237, (211-242).

törenlerinde kethüdaya yardım ederdi.⁹⁸

Yiğitbaşı lonca kethüdası görevinin başında olmadığı zamanlarda da kethüdayı temsilen esnafı denetler ve gözetim altında tutardı.⁹⁹ Ayrıca lonca kethüdasının temin ettiği hammaddeyi lonca içinde esnafa dağıtma ve disiplin işlerine bakardı.¹⁰⁰

Yiğitbaşı özellikle heterojen bir yapı sergileyen loncalarda mühimdir. Çünkü başlarında tek bir kethüda olduğu hâlde farklı milletler kendileri adına yiğitbaşı seçme şansına sahiptir. Yiğitbaşı esnaf meseleleriyle kethüdaya nazaran daha yakından ilgili ve esnaf şikâyet ya da isteklerini kethüdaya aktarmada birincil role sahiptir. Bu durum kethüda ile yiğitbaşının yakın ilişkide olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁰¹

1.2.1.5. Muhtesip

Muhtesip, sanat erbabının narhlarına bakmak, kile, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesiyle yükümlü olan memur hakkında kullanılan bir terimdir.¹⁰²

Muhtesiple kadı, şurta, müftü ve şahit arasında bazı benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Muhtesip, kadı gibi kul hakları hususunda yapılan dava başvurusunu kabul etme yetkisine sahipse de cinayetler ve haddi gerektiren suçlar hakkında hüküm verme salahiyetinde değildir. Muhtesibin görev içeriği daha çok ölçü tartı alet ve birimlerindeki hileler, her türlü iktisadi muameledeki aldatmalar, vaktinde ödenmeyen borçlar, komşuluk hakkı ihlalleri ve işçi işveren anlaşmazlıkları gibi ticari ve toplumsal hayatta karşılaşılan çekişmeleri çözüme kavuşturma gibi konulardır. Bundan dolayı muhtesip kendisine intikal eden olayın mahiyetine göre bazen hakem, bazen de günümüzdeki işleviyle savcı veya sorgu hâkimi konumundadır.¹⁰³

Osmanlı ekonomi teşkilatında "ihtisap ağası" veya "ihtisap emini" denilen muhtesip devletin kuruluşundan itibaren varlığını göstermiştir. Kadı tayin edilen her yerde üstlendiği sorumluluklarla onun yardımcısı görevini de üstlenen bir muhtesip bulunurdu. İstanbul'da ayrıca şehrin büyüklüğünden dolayı Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında da birer muhtesip olduğu bilinmektedir. Muhtesiplerin görev ve yetkileri

⁹⁸ İlhan Şahin, "Yiğitbaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43, İstanbul 2013, s. 549.

⁹⁹ Samettin Başol-Resul Coşkun, "a.g.m.", s. 487.

¹⁰⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 280.

¹⁰¹ Miyase Koyuncu, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁰² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.572.

¹⁰³ Cengiz Kallek , "Muhtesib", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 134.

ise ihtisap kanunnamelerinde detaylı olarak belirtilmiştir.¹⁰⁴

İhtisap kanunnamesine göre muhtesiplik görevi doğrudan doğruya Kadının hükümlerini tatbik ettirmek, çarşı pazarın düzenini sağlamak ve esnafın denetimiyle ilgiliydi.¹⁰⁵

Şehir düzeninde oldukça önemli konumda olan muhtesiplerin görevlerine tayin olabilmeleri için de bazı şartları taşımaları gerekmektedir. Mesela; Müslüman ve erkek olmak, adalet, kudret, takva, amil, ilim ve iyi ahlak sahibi, akıllı, zeki olmak aranan kriterlerdi. Bu özelliklere sahip olup tayin olunan muhtesiplerin de denetimi sıkı tutulmuş, görevini yaparken takip edeceği metot ve başvuracağı çareler tespit edilmiştir.¹⁰⁶

Şehirde ticari faaliyetleri denetlemekle görevli muhtesipler, hizmetlerine karşılık esnaf ve zanaatkârlardan ihtisap vergisi almaktaydılar.¹⁰⁷ Bu görev yükümlülüklerine bakıldığında muhtesibin Osmanlı kent hayatında vazgeçilmez bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.1.6. Ehl-i Hibre

Ehl-i hibre, Osmanlı hukuk literatüründe yer alan bir tamlama olup halen Türk hukukunda bilirkişi kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Arapça kaynaklarda ise “ehlü’l-ilim, ehlü’l-basar, ehlü’l-vukuf” gibi aynı anlama gelen terkiplerle de ifade edilmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı esnaf teşkilatında ehl-i hibre, idare kurulunun son iki üyesi için kullanılmıştır.¹⁰⁹ Mesleklerinde tecrübeli, söz ve otorite sahibi ustalardan meydana gelmektedir. Ehl-i hibre veya ehli vukuf şeklinde adlandırılan bilirkişi, hırfetin üyeleri tarafından kendi aralarında seçilirdi. Genelde bir kişiye tevcih edilen bu görev zaman zaman birkaç kişiye de verilmiştir. Sanat dalının bilirkişisi olan bu görevli, kadı huzurunda esnaf üyeleri tarafından aday gösterilir ve bu aday merkezden aldığı berat ile resmen göreve tayin edilirdi.¹¹⁰

¹⁰⁴ Ziya Kazıcı, “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.143.

¹⁰⁵ Zafer Yıldırım, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁰⁶ İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisap Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 133-134.

¹⁰⁷ İbrahim Erdoğan, “a.g.m.”, s.131.

¹⁰⁸ Ali Şafak, “Ehl-i Vukuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 532.

¹⁰⁹ Selahattin Bayram, “a.g.m.”, s. 90.

¹¹⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 182.

Ehl-i hibre, esnaf arasında güvenilir kimselerdir ve esnaf, aralarındaki bir meseleyi kadı huzuruna çıkarmak yerine öncelikle ehl-i hibreye götürmeyi tercih etmektedir.¹¹¹

Lonca uygulamaları çerçevesinde ehl-i hibre olarak atananların görevleri arasında; üretimde kalite kontrolünün sağlanması, loncanın üretim tekniklerinin geçmişini bilmesi, merkezin üretim teknikleri ya da benzeri konularda istediği bilgiler ve değişiklikleri sağlamak, satış sonrası çıkabilecek anlaşmazlıklarda bilirkişi olarak görev yapmak gibi işler sayılabilir. Bu görevleri göz önünde bulundurulduğunda ehl-i hibrenin muhtesip ve kadının yardımcısı konumunda olduğu söylenebilir.¹¹²

Lonca teşkilatında; esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, ehl-i hibre gibi üyelerinin oluşturduğu idare kurulu her ayın birinci ve üçüncü haftalarının Cuma günlerinde ait odada toplanırlardı. Mütevellinin başkanlığında bir araya gelinen toplantıda on beş günlük süreçte yaşanan esnaflarla ilgili önemli olaylar anlatılır, esnafların birbirleri ile olan husumetlerinin çözülmesi, daha önceki toplantılarda alınan kararların uygulanması ve sonuçları görüşülürdü. Lüzumlu görülen konular görüşmeye açılır ve bir neticeye bağlanırdı.¹¹³

1.2.2. Osmanlı Esnaf Teşkilatında Çalışanlar

Osmanlı esnaf teşkilatında üretimi üstlenen çalışanlar kendi iş kollarında yeterli bilgi, birikim ve tecrübeye sahip olmalıydı. Bir kişinin herhangi bir meslek dalında iş tutabilmesi için en alt basamaktan yani yamaklık ve çıraklıktan başlaması gerekliydi. Belli bir eğitimi aldıktan sonra kalfalık rütbesine ulaşılır, mesleğinde kendini ispatlayanlar usta olur ve dükkân açma yetkisine sahip olurdu.

1.2.2.1. Ustalar

Osmanlı lonca sisteminde esnaf ve tüccarın bir iş kolunda yükselebileceği en üst basamak üstat ya da usta rütbesiydi. Usta olabilmek için, o meslekten olan kimsenin hem loncayı meydana getiren ailelerden, dini veya sosyal zümrelerden birine mensup olması hem de gedik, yani mesleğini yürütme hakkını satın alabilecek kadar varlıklı olması gerekiyordu. Bu rütbeye yükseliş “başka çıkmak” (bağımsız olmak) tabiri ile de

¹¹¹ Miyase Koyuncu, *a.g.e.*, s. 113.

¹¹² Nurcan Abacı, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, 2002, s. 77-79.

¹¹³ Mithat Gürata, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Ankara: Tisa Matbaacılık, 1975, s. 104.

ifade edilmekteydi.¹¹⁴ Kalfalığın gereklerinin hakkıyla yapıldığını ustası idare heyetine açıkladıktan sonra kişinin üstatlığa kabul törenine karar verilir ve tören günü tespit edilirdi. Kâhyalar köşkünde yapılan merasimde belli bir protokol düzenlemesinde bir araya gelinirdi. Önce yemekler hazırlanır, açılış duası yapılır, sonra müftü ticaret, sanat ve hizmet üzerine ayet ve hadisler okuyarak tören başlatılırdı. Bu törene esnaftan başka müftü, aynı esnafın ustaları ve kâhyaları da davet edilirdi. Kâhya ya da şeyhin ve ustasının yaptığı konuşmalarda kalfaya ticarete sadakat, doğruluk, saygı, mala hile karıştırmama gibi nasihat ve tembihlerde bulunur, son olarak ustası kalfalık peştamalı çıkarıp kendi eliyle üstatlık peştamalı bağlar, dua edilirdi.¹¹⁵

Kendi sanat alanında kendini kanıtlayarak usta kademesine gelen kişi, dükkân açabilmek için de fiziki ve mali şartları yerine getirmeliydi. Usta olabilmek için, ustanın ticaret yapacağı malın kalitesi hakkında gerekli bilgiye, iyi ve orta kalitedeki malı ayırt edebilecek yetiye ve teknik bilgiye de sahip olmak gerekmektedir.¹¹⁶ Böylelikle ticarete tüketicinin zarar görmemesi için önlem alınmaktaydı. Usta olan kişi eğer kadı ve loncası tarafından izin verilmişse kendi dükkânını açıp sanatını icra edebilmekteydi.

1.2.2.2. Kalfalar

Osmanlı dönemi çalışma hayatında çıraklıkta rüştünü ispatlayan kişilerin terfi edeceği bir üst kademe kalfalıktı. Kalfa, Arapça manasıyla esnaf teşkilatında çırakla usta arasında yer alan orta mertebe olarak ifade edilmektedir.¹¹⁷

Kalfalık rütbesinde olan kişi ustasının emrinde imalathanede üretim yapar, çıraklara yol gösterir, mesleğin inceliklerini iyice kavramaya çalışırdı. Bu aşamada ücretinde de artış olan kalfanın en az üç yıl eğitim alması, hakkında herhangi bir şikâyetin olmaması, sanatına karşı bağlılık göstermiş olması, bağımsız bir iş yürütebilecek kadar yetenekli olduğunu göstermesi gerekmektedir. Kalfalık süresince diğer kalfalarla iyi geçinmeli, müşterilerine saygı ve anlayışla yaklaşmalıydı.¹¹⁸

Bunların yanı sıra kalfalara; kılıç kullanmak, ata binmek, atıcılık, gibi eğitimler de uygulanmaktaydı. Mesleğinde belirtilen alanlarda başarılı olanlar ustalık sınavına katılırdı. Ustalığa geçiş merasiminde kalfa kendi sanatı ile ilgili icra ettiği bir ürünü

¹¹⁴ Gabriel Baer, “a.g.m.”, s.104

¹¹⁵ Mithat Gürata, *a.g.e.*, s. 113- 115; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1960, s.122-124.

¹¹⁶ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 45.

¹¹⁷ Gabriel Bear, “a.g.m.”, s.101.

¹¹⁸ Mithat Gürata, *a.g.e.*, s. 113.; Ahmet Kal’a, “agm.”, s. 424.; Ömer Demirel, “agm.”, s. 254.

hazırlar ve ustalar meclisine sunar.¹¹⁹ Mesleğin tüm inceliklerini öğrendikten sonra usta adayına yiğitbaşısı tarafından dualarla şed veya peştamal kuşatılır ve kalfalıktan ustalığa geçiş yapılır.¹²⁰

1.2.2.3. Yamaklık ve Çıraklar

Osmanlı üretim sisteminde iş ahlakı ön planda tutulmuş ve bu sektörde yer alacak bireylere küçük yaştan itibaren eğitimler verilmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumunda çocukların loncaya bağlı bir iş yerinde yamak olarak işe başlama dönemi genellikle sıbyan mektebini bitirdikten sonra olurdu.

Çocuğun işe başlaması loncada düzenlenen bir merasim ile gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı loncalarında bir çocuk merasimle işe başlarken, kendisine lonca kethüdası nasihatte bulunurdu.¹²¹ Böylelikle çocuğun yamaklık ve çıraklık süreci başlardı.

Buna bağlı olarak Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde en alt kademedен eğitim başlar ve çalışanlar için de genellikle yamak, çırak ya da farsça kökenli şakirt tabiri kullanılırdı.¹²²

Yamaklık dönemi en fazla 10 yaşındaki bir çocuğun velisi tarafından bir sanat öğrenmesi amacıyla ustaya verilmesiyle başlamaktaydı. İki yıl parasız ve sürekli yamaklık eden kişi ustasının, kalfaların, velisinin ve esnaf şeyhinin katıldığı bir törenle çıraklığa terfi ederdi. Çıraklığa terfi eden kişi ustasının manevi evladı olur ve usta çırağının hem iş ve meslek hayatından hem de sosyal hayatından sorumlu tutulurdu.¹²³

Törende çırak olacak gencin ustası, kalfaları, velisi esnaf başkanının dükkânında sabah namazının ardından toplanırdı. Ustası çırağın işe bağlılığını ve becerilerini anlatır ardından velisi tarafından esnaf vakfına bir bakır sahan veya kepçe hediye edilerek bunun bir yerine "... esnafının vakfıdır" şeklinde bir ibare kazınırdı. Loncanın başkanı çocuğun sırtını sıvazlar, namaza ve işine devam etmesini, ustasına ve ailesine saygıyı, yalan söylememeyi öğütler, kendisine üstadı tarafından verilecek uygun bir haftalık

¹¹⁹ Selahattin Bayram, "a.g.m.", s.95.

¹²⁰ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424.

¹²¹ Cafer Çiftçi, "Müşteri Memnuiyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı", *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, 2004, s. 24.

¹²² Gabriel Baer, "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", Sami Ferliel (çev.), *OTAM*, C. 8, S. 14, s. 100.

¹²³ İbrahim Durak, Atilla Yücel, "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2010, s.154.

belirlerdi. Bu ücretin de iki haftalığı usta tarafından esnaf sandığına yatırılırdı.¹²⁴

Çıraklıkta kendi sanatını öğrenmek esastı ancak bunun yanı sıra çırağın genel eğitimi ile de ilgilenilirdi. Ayrıca sistemde çırak tek bir ustaya bağlı değildi fakat loncanın rızası dışında yanında çalıştığı ustayı da terk edemezdi.¹²⁵

Çıraklık sürecinde sadece mesleğin incelikleri öğretilmez dini ve ahlaki yönden de eğitim verilirdi. Çıraklar loncasındaki kalfa, usta gibi diğer çalışanlarla birlikte esnaf şeyhinin bazen evinde tertip ettiği sohbet toplantılarına katılırdı. İslam dininin iş ve çalışma hayatına verdiği önemi, çalışmanın, alın terinin, emeğin kutsallığını bunun yanında toplumsal ahlaki kuralları da bu toplantılarda öğrenirdi. 19. yüzyıl boyunca da bazı loncalar çırakların eğitiminde farklı programlar uyguladılar ancak daha sonra birçok çocuğun okuma yazma öğrenemeden ya da maddi kaynak sağlaması düşüncesinden dolayı aileleri tarafından çıraklığa verilmesi gibi nedenlerden eğitim açısından sıkıntılara yol açtı ve devlet tarafından yeterli görülmedi. Buna tedbir olarak Sultan II. Mahmut zamanında yayınlanan bir irade ile loncaların, öğrenimlerini bitirmemiş çocukları çırak olarak almaları yasaklandı.¹²⁶ Çırak mensup olduğu sanat kolunun inceliklerini ve geleneklerini öğrenmeli, ustasına itaat etmeliydi. Bu kademede belli bir süre çalıştıktan sonra mesleğinde ilerleyip kendisini ispatlayan çırak bazı ritüellerle kalfalık rütbesine erişirdi.¹²⁷

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAZMACI- BASMACI ESNAFI

Osmanlı iktisadi hayatının kilit taşlarından olan esnaf teşkilatı, yapılan işlere göre çeşitlilik arz etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapan ve kıtalararası geçiş güzergâhında olan İstanbul da farklı esnaf zümrelerine ev sahipliği yapmıştır. Esnaf birimleri ile ilgili Evliya Çelebi'den günümüze önemli bilgiler miras kalmıştır. 17. yüzyılda İstanbul'da Evliya Çelebi'nin kaydetmiş olduğu esnaf grupları arasında haberciler, hatipler, molla muhızlıları, büyük şeyhler, müfessirler, muhaddisler, müezzinler gibi din adamları ve görevlileri, yazıcılar, sahaflar, macuncular, cerrahlar, bağcı, sebzeçi, ekmekçi, tuzcu, çörekçi, simitçi, lokmacı, kalburcu, deveci, marangoz, urgancı, tulumacı, haritacı, peksimetçi, kayıkçı, kınacı, ketenci, kasap, peynirci,

¹²⁴ Zafer Yıldırım, *a.g.e.*, s. 46.

¹²⁵ Gabriel Baer, "a.g.m.", s.100.

¹²⁶ Gabriel Baer, "a.g.m.", s. 101.

¹²⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 424.

şerbetçi gibi farklı nitelikte olan çeşitli esnaflar bulunmaktadır.¹²⁸ Bu geniş esnaf kesimi içerisinde basmacı, tülbentçi ya da yazmacı esnaf grubu da yer almış ve özellikle giyim kuşam alanında geniş bir üretim alanına sahip olmuştur.

Basmacılık; pamuklu kumaşlar üzerine tahta kalıp, fırça, kalem gibi araçlar ile boyanın basılarak ya da çizilerek aktarılması sanatı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu sanata, *yazmacılık*, sanatı icra edene de *yazmacı* denilmektedir.¹²⁹

Basmacılık ya da yazmacılık mesleği, Anadolu’ da özellikle Tokat, Kastamonu, Bartın, Gaziantep, Trabzon, Diyarbakır bölgelerinde gelişmiş ve bu alanda zanaatkârlar iyi örnekler vermişlerdir.¹³⁰ Daha sonra basmacılığın en önemli merkezlerinden birisi de İstanbul olmuştur. Özellikle Üsküdar,¹³¹ Kanlıca, Kandilli, Yeniköy ve Samatya’da yapılan yazmacılık sanatı buralarda yerleşip gelişmiştir.¹³²

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda İstanbul’da tülbentçi esnafı için, “100 dükkân, 500 neferat sayısını kaydetmiştir.¹³³ Aynı şekilde yastık basmacıları ve çit basmacıları esnafından da bahsetmiştir. Yastık basmacıları hakkında 15 dükkân ve 55 neferat sayısından söz etmiştir. Daha sonra açıklamalarına “Pirleri yine nakkaşların piri Hz. Abbas oğlu Fazl’dır ki Hz. Resul vefat ettiğinde Hz. Ali yıkarken Fazl Peygamberimizin mübarek cesedi üzere su dökerdi. Dükkânları Sırt Hamamı yakınındadır. İşleri neftli ve katranlı renk renk boyalar ile nakışlı yastıklar, sofralar, perdeler ve şatranc bezleri basıp dükkânlarında bu iş ile geçerler, ama güzel sanatlı iştir ki ne kadar yıkasan nakış bozulmaz bir iştir.”¹³⁴ şeklinde devam etmiştir. Böylece basma sanatının kullanım alanları ve kalitesi hakkında değerli ipuçları vermiştir.

Çit basmacıları esnafı üzerine de dükkân ve neferat sayısını vererek pirlerini tanıtmıştır. Bu grubun çoğunlukla bekârhane odalarında¹³⁵ Tokat ve Sivas Ermenileri, Acem ve Hintli basmacı olduklarını ifade etmiştir. Yorgan yüzleri, çarşaflar ile perdeler

¹²⁸ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, C. 1, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 399-665.

¹²⁹ Mikail Acıpınar, “Üsküdar Basmahanesi ve Basmacı Esnafı: Üretim ve Organizasyon”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler*, C. II, Üsküdar Belediyesi, 19- 20- 21 Ekim 2018, s. 109.

¹³⁰ Kemal Türker, *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*, s. 2.

¹³¹ Üsküdar basmahanesi için bkz. Mikail Acıpınar, “a.g.m.”, s. 109-132.

¹³² Celalettin Atasoy, *Kandilli’ de Tarih*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2010, s. 53.

¹³³ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.), *a.g.e.*, s. 593.

¹³⁴ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.), *a.g.e.*, s. 616.

¹³⁵ Geniş bilgi için bkz., Işık Çokuğraş, “Osmanlı İstanbul’unda Bekar Odaları”, *Mimar. İst. Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi*, Yıl. 13, S. 47, 2013, s. 29-35.; Zübeyde Güneş Yağcı- Mustafa Akkaya, “Üsküdar Bekar Odaları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 7*, Üsküdar Belediyesi, 2-4 Kasım 2012, s. 284-295.

bastıklarından ve bu sanatlarını gösterip dükkânlarını ürünleriyle süslediklerinden söz etmiştir.¹³⁶ Buna bağlı olarak basmacıların yalnız giyim kuşam üzerine değil ev tekstili üzerine de ürünler ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.

Basmacı esnafına dair kayıtlara bu tarihten öncede rastlanmaktadır. Örneğin; 1582 yılında Sultan III. Murat'ın Şehzadesi III. Mehmet için yapılan sünnet düğününde alay ile geçen esnaflar arasında basmacı esnafı da bulunmaktaydı.¹³⁷

İstanbul Esnaf Tarihi I adlı eserde 1742 ve 1763 yılları arasında İstanbul Esnafı ile ilgili birçok hüküm bulunmakta ve esnaf birliğinin nizamına ışık tutulmaktadır. Hükümlerden yola çıkılarak tespit edilen esnaf birliklerinin içerisinde basmacı, mücessem basmacı, tülbent yemenici, tülbentçi esnafı, yemenici esnaf birlikleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda diğer esnaf grupları gibi basmacı esnaf birlikleri de belli kural ve nizamlara bağlı olarak mesleklerini icra etmişlerdir.¹³⁸ Örneğin; İstanbul ve Üsküdar'daki basmacı esnafının üretim nizamında basmanın gerektiği şekilde üretilmesi ve muhafaza edilmesi, temiz, güzel işlenmesi, kalitesiz ve düşük gramajda olmaması gibi konularda uymaları gereken kurallar belirtilmektedir. Ayrıca İstanbul Vezir Hanı'nda ve Üsküdar'daki basmacı esnafına ait basma üretim tekeli nizamında, tekelin yirmi yedi adet gediğe ait olduğu tespit edilerek başka dükkânın açılmaması belirtilmiş ve bu gediklerin ustalarının isimleri kaydedilmiştir.¹³⁹

Ayrıca hükümlere bakıldığında yine İstanbul'da ya da Üsküdar'da basmacı ve tülbentçi esnafının ustalık, kalfalık, çıraklık, dükkân açma nizamlarının yenilenmesine; tülbent paylaşırma, dağıtma, vergi ve ücret, kira nizamları; bu nizamla karşı gelen esnafın engellemesi ve yola getirilmesine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁴⁰ Mesela; Haremeyn müfettişine gönderilen hükümde İstanbul'da bulunan tülbentçi esnafının dilekçesi üzerine önceden basmacı esnafı ile aralarında olan anlaşmazlıktan dolayı kadı huzuruna çıkılmış ve aralarında uygulayacakları nizam kendilerine verilmiştir. Ancak basmacı esnafı bu nizama aykırı hareket etmiştir. Nizam doğrultusunda tülbentçi esnafı kethüdası Ahmed ve ustalarından Hafız, Kirkor, İsrail, Uzun Asvador, Kör Hüdavirdi, Haroket ve Korn adlı kişiler verdikleri tülbentlerin işlenmediğini ve basmacı esnafının

¹³⁶ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hızl.), *a.g.e.*, s. 616- 617.

¹³⁷ Mehmet Aslan, "Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları", *Milli Folklor Dergisi*, S. 12, 1991, s. 30-31.

¹³⁸ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi-I*, İstanbul 1998, s. XXV.

¹³⁹ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-I*, İstanbul 1998, s.189-190, 211-212.

¹⁴⁰ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi-I*, İstanbul 1998, s. 31, 35, 36, 40, 49, 50, 64, 82, 85, 102, 103, 135, 169, 170, 225, 237, 243, 244, 263, 282, 283, 329, 330, 345, 346.

nizama muhalefetinden dolayı mağdur olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine nizam doğrultusunda kendilerine verilen tülbentleri, basmacı esnafının itinalı bir şekilde işleyip teslim etmesi emredilmiştir.¹⁴¹ Başka bir hüküm, 1760 yılında Üsküdar'da basmacı ve tülbentçi esnafının tülbent taksim, tevzi, ustalık ve ücret nizamlarına ve bu nizamlara muhalefet eden esnafın men ve tedibine dairdir. Üsküdar'da bulunan Ayazma Sarayı avlusunda yeni bina olunan cami yakınlarında bulunan basmacı kârhanesine iskân olunan mücessem basmacı esnafının kethüda ve ustaları gelerek tülbentçi esnafından on bir nefer ustabaşının ustalıkla yapacakları tülbentlerin otuz hisse olarak eşit bir şekilde taksim edilmesi nizamnamede belirtilmiştir. Ancak bazı ustaların daha çok tülbent alması üzerine nizamın bozulmasına sebep oldukları bildirilmiştir. Bu sebeple arz olunan mücessem basmacı esnafının kethüdaları ve ustaları bina eminine mahsus odada tülbençi esnafından basmacı kârhanesinin kiracılarından dokuz nefer olan ustabaşılardan hazır oldukları halde basmacı kârhanesine iskân olunan elvan mücessem basmacı otuz nefer olup fazla veya eksik olmadıkları bildirilmiştir. Bir ustalarının ölmesi üzerine ustaların vasıtasıyla en kıdemli kalfanın usta tayin edilmesi belirtilmiştir. Tülbentçi esnafının aralarında olan tülbent basma ücreti konusunda da nizama uyulup otuz nefer basmacı ustaları tülbençi esnafından alınacak tülbentleri otuz hisse eşit olarak paylaştırılması ve her bir ustaya yirmişer top tülbent verilmesi ve bunların nefti mücessem, elvan mücessem ve kalemkârî olarak tülbentleri temiz bir şekilde işlenip sahiplerine teslim edilmesi emredilmiştir.¹⁴² Hükümde tülbent işleme çeşitliliği, ustalık makamına tayin ve mal taksimi konusunda, esnaf kethüda ve çalışan isimleri konusunda bilgilere ulaşılabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda basmacı esnafı nizamlar çerçevesinde faaliyet göstermekle birlikte hiyerarşik olarak da şeyh, kethüda, yiğitbaşı, usta, kalfa, çırak şeklinde olan Osmanlı klasik esnaf teşkilatlanmasına göre örgütlenmişlerdir. Bununla ilgili olarak İzmir basmahanesinde çalışanlar bu durumu aydınlatmaktadır. Bu kurumda kethüda, yiğitbaşı, taksimci, yazıcı, ustabaşılardan, ustalar, kalfalar ve damgacılar gibi çalışanlar ve resmi görevliler yer almıştır. Üsküdar basmahanesinde de kethüda ve yiğitbaşı gibi görevlilere rastlanmaktadır.¹⁴³

Basmacıların örgütlenme yapısı hakkında Vezir Hanı'ndaki yerleşik basmacı

¹⁴¹ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi-I*, İstanbul 1998, s.40.

¹⁴² Ahmet Kal'a, *a.g.e.*, s. 282-283.

¹⁴³ Mikail Acıpınar, "a.g.m.", s. 119.

esnafının teşkilatı da bilgiler vermektedir. 1728 yılında İstanbul mahkemesine çıkan basmacı esnafı, mesleklerinin aşamalarını tarif etmişlerdir. Buna göre, şakirtler sanatlarını icra ettikleri handa bir süre ustalarına hizmet edip, onun tarafından yetiştirildikten ve kendilerini ispatladıktan sonra gedik sahibi bir ustanın yanına halife veya şerik olarak verilirdi. Daha sonra bir gedik boşaldığında, boşalan gedik bütün esnafın oybirliği ile sanatını icra etmek için kendisine tahsis edilirdi.¹⁴⁴ Diğer esnaf birliklerinde olduğu gibi basmacı, tülbentçi esnaf birliklerinde de kethüdalar ürünlerin paylaşılması ve dağıtılması gibi önemli görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca esnaf çalışanları ürün olarak büyük oranda yemeni, tülbent ve türlü kumaşlar üretmişlerdir. İmalat esnasında basma işleminin yapıldığı kazan, tezgâh, kepçe gibi çeşitli aletler ile kök boya cehri, çivit gibi çeşitli bitkilerden elde edilen boyalar ve bakkam, sarı lepiska, bad-ı zehri, kimyoni boyalar kullanılmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca basmacı, tülbentçi esnaf çalışanlarına bakıldığında ise dini bakımdan Müslim ve gayrimüslim olarak da sınıflandırmak mümkündür. İstanbul Esnaf Tarihi I adlı eserde belge ve defterlerden yola çıkılarak tespit edilen hükümlerde basmacı, yemenici ve tülbentçi esnafının kethüda, yiğitbaşı ve ustaları arasında Ahmed bin Mehmed, el- Hacc Mahmud, el- Hacc Mustafa, Abdulgani, Asfador, Akon, Kalos, Avanis, Kirkor, Bedros gibi isimler bulunmaktadır.¹⁴⁶ Bu kapsamda isimlerden yola çıkılarak basmacı, tülbentçi, yemenici esnafı çalışanları arasında farklı millet mensubu ustaların varlığından söz edilebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın başlarına kadar basmacı esnafı devletin de korumacı politikaları kapsamında (1720'de İstanbul'a basma ithalinin yasaklanması gibi) etkili bir şekilde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.¹⁴⁷ Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Batıdaki gelişmelere bağlı olarak Avrupa kökenli ucuz tülbent ve yemenilerin Osmanlı piyasasına girmesi basmacı esnafına zarar vermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Sultan III. Selim döneminde konulan yeni vergilerin, Tanzimat ile birlikte ithal ürünlerin gümrük oranları ve inhisar usulünün terk edilmesi, vergilendirmedeki uygulamalar basmacı esnafında bazı sorunları da beraberinde

¹⁴⁴ Mikail Acıpınar, "a.g.m.", s. 119-120.

¹⁴⁵ Mikail Acıpınar, "a.g.m.", s. 121- 123; Donald Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 51- 74.

¹⁴⁶ Bkz. Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi I*, s. 31, 40, 49, 103, 169, 170.

¹⁴⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 58.

getirmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı pazarlarındaki yerli tülbentlerin yerini büyük oranda Hint taklidi olan İngiliz işi basmalar ile yeni bir tür olan İngiliz basmaları almaya başladı ve zamanla bunlarla rekabet etmek zorlaşmıştır. Bu süreçte modern tarzda üretim yapan basma fabrikaları açılırken, geleneksel üretim şeklini sürdüren diğer basmahaneler 1880’lerde hala mevcudiyetini sürdürmekteydi.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Mikail Acıınar, “a.g.m.”, s. 125- 130.

BÖLÜM 2

GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARINDAN YAZMACILIK- BASMACILIK SANATI

İnsanoğlu yaşam serüveninde giyinme ihtiyacını karşılamak amacıyla dokuma faaliyetlerine öncelik vermiştir. Zaman içerisindeki gelişmelere bağlı olarak giyim kuşamda estetik ön planda tutulmuş, renkler ya da desenlerle kumaşlar canlandırılmaya çalışılmıştır. Kumaşların süslenmesinde önceden beri kullanılan yöntemlerden biri yazma-basma sanatı olmuştur. Çalışmanın önceki bölümünde Osmanlı esnaf sistemi ve yazmacı-basmacı esnaf teşkilatından bahsedilmiştir. Bu bölümde konunun detaylandırılabilmesi ve konu bütünlüğünün pekiştirilmesi amacı ile Türk el sanatlarında önemli bir yere sahip olan yazmacılık sanatından bahsedilecektir.

2.1. YAZMACILIK- BASMACILIK SANATININ TANIMI

Kalıp baskı uygulaması Türklerde “*yazmacılık*” adını alırken İngilizce *block printing*, Almanca *Zeugdruck*, Fransızca *L’Estampage* olarak kullanılmıştır.¹⁴⁹

Yazmacılığa dair yapılan çalışmalarda yazma ve yazmacılık için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Reyhan Kaya; *yazmayı*, kumaş üzerine elle resmedilerek veya tahta kalıplarla basılarak desenlendirilmiş kumaşlara verilen isim olarak tanımlamıştır.¹⁵⁰

Kemal Türker ise eserinde yazma için oyulmuş kalıplar kullanılarak, çeşitli boyamalarla pamuklu bazen de ipek kumaşlar üzerine elle çizilip resmedilerek veya basılarak yapılan bir kumaş süsleme sanatı olarak nitelendirmiştir.¹⁵¹

Fatma Pamir Akbil; pamuklu kumaşlar üzerine boya, fırça ve tahta kalıplar çizmek veya basmak suretiyle oluşturulan eski bir el sanatları kolu olarak ifade etmiştir.¹⁵²

Naime Didem Öz’ün çalışmasında ise yazmacılık; pamuklu veya nadiren ipek kumaş üzerine kalem diye tabir edilen fırça, kalıp-kalem veya kalıp ile yapılan kumaş

¹⁴⁹ Reyhan Kaya, *Türk Yazmacılık Sanatı*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1988, s.9.

¹⁵⁰ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵¹ Kemal Türker, *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s. 6.

¹⁵² Fatma Pamir Akbil, *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 29.

desenleme sanatı olarak belirtilmiştir.¹⁵³

Yazma Ustası Veliye Martı'da yazmacılığı kumaş süsleme, değişik motiflerle desenlendirme sanatı olarak tanımlamıştır.¹⁵⁴

Meydan Larousse Ansiklopedik Sözlükte; basmacılık için pamuklu dokuma üzerine baskı ile desen yapma işi, basma alım satımı ile uğraşanların işi olarak kaydedilmiştir. Basma yapan veya satan kimse ya da tülbent üzerine kalıp basan kimse için de basmacı tabiri kullanılmıştır.¹⁵⁵

2.2. YAZMACILIK- BASMACILIK SANATININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olan yazmacılık sanatının; ne zaman, nerede, ne şekilde, kimler tarafından uygulandığı ya da icat edildiği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Reyhan Kaya, arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan seramik eşyaların üzerindeki basit damga ve tahta parçalarıyla işlenmiş desenleri baskı biçiminin başlangıcı olarak göstermiştir.¹⁵⁶ Başka bir eserde baskı biçiminin çıkış şekli, dünyaya ilk adım atan insanın çamur üzerinde bıraktığı izden kaynaklandığı, şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵⁷ Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda baskı sanatının Hindistan, Mısır ya da Orta Asya kökenli olduğu görüşünü ileri sürenler olmuştur.¹⁵⁸

Konuyu ele alan çalışmalarda genel olarak yazma- baskı tekniği Milattan önceki dönemlere kadar götürülmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda farklı coğrafi alanlarda baskı tekniğine dair örnekler gün yüzüne çıkarılmıştır. Çağlar öncesi dönemde Hitit sanatına ait mühürler, Eski Mısır'da üzerinde figür ve sembollerin olduğu damga şeklinde taşlar, Asur işi taş silindirler, Yunan ve Roma dönemlerine ait bronz damgalar baskı tekniğinin geçmişi hakkında bilgi vermektedir.¹⁵⁹

M.Ö. 4. yüzyıla ait Rusya'nın Kuban bölgesinde savaşçı mezarında bulunan resimli tabut örtüsü baskı tekniğinin bu bölgede bilindiğini göstermektedir.¹⁶⁰

Köklü bir kültürel birikime sahip olan Mısır'da da tekstil baskıcılığının en erken

¹⁵³ Naime Didem Öz, “*Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 3.

¹⁵⁴ Veliye Martı ile Söyleşi, 5 Nisan 2021.

¹⁵⁵ *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, “Basmacı, Basmacılık”, C.3, s. 6.

¹⁵⁶ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁵⁷ Nevide Gökaydın, “Tahta Baskı Tekniği Dünyu Bugünü Eğitimde Yeri”, Türkiye’de ve Almanya’da Ağaç Baskı Sanatı, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.45.

¹⁵⁸ Kemal Türker, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁵⁹ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁰ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10.

tarihli örneği, Achmim Panapolis’de mezar kazıları sonucu ele geçirilen Kinder Tunika adı verilen çocuk kıyafetidir. M.S. 4. yüzyıla ait olduğu düşünülen kıyafette uygulanan metot, mavi baskı tekniğidir. Ayrıca kazı çalışmalarında aynı yüzyıla ait tekstil blokları da bulunmuştur.¹⁶¹

Baskı tekniğinin ilk örnekleri Orta Asya’da da mevcuttur. Kumaş desenlemede Türk toplulukları yaşam tarzlarına bağlı olarak hayvan figürlerini kullanmışlardır. Uygur Türkleri, tahta kalıplarla çeşitli malzemelere baskı tekniği uygulamıştır. Yunanlı tarihçi Herodot (M.Ö. 484- M.Ö. 430-420) Hazar Denizi civarında yaşayan milletlerin doğal bitkilerden elde ettikleri boylarla kumaş üzerine hayvan figürleri çizerek giysiler ürettiklerini aktarmıştır.¹⁶²

Yunanlı coğrafyacı Strabon’un (M.Ö. 64- M.S. 24) eserinde, Yunanistan’da Hint baskısı kumaşların varlığından bahsettiği bilgisi vardır.¹⁶³ Bu durum hem Hindistan’da hem de Yunanistan’da baskı tekniğinin bilindiğini ya da uygulandığını göstermektedir.

Araştırılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere tahta kalıpla baskı tekniğinin Avrupa’daki ilk gelişmeleri ise 10 ve 14. yüzyıllar arasında Almanya’da Ren bölgesinde görülmektedir. Bu bölgedeki manastırların iç süslemelerinde tahta kalıpla basılmış kumaşların kullanıldığı bilgisi vardır.¹⁶⁴ Aynı şekilde Rönesans Dönemi’nde de Almanya’da basılmış kumaşlarla üretim yapıldığı bilinmektedir.¹⁶⁵ Rönesans Dönemi’nden itibaren bilim ve teknik alandaki gelişmeler, Sanayi Devrimi’nin getirdiği yenilikler sonucunda Avrupa’da kumaş baskıcılığı ileri seviyeye taşınmıştır.¹⁶⁶ Avrupa’da kumaş baskıcılığının gelişimine dair Ertuğrul Ergin’in kaleme aldığı yazısında; “...Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler bu karşılanamaz ihtiyaç karşısında baskıcılık fikrini geliştirerek bu fikirlerini pratiğe aktardılar ve zamanla en önemli fiske işleminde ustalaştılar. 1676’da İngiltere’de, 1678’de Hollanda’da, 1720’de Almanya’da ilk basma fabrikaları açılarak baskı endüstrisinin temeli atılmış oldu. Jawa Adası’nın usta tekstilcilerinin ürettiği batıklar, Avrupalılar tarafından 1850’li yıllarda

¹⁶¹ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10- 12; Erdem İşmal- Leyla Yıldırım, *Tekstil Baskıcılığının Tarihçesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Birinci Baskı, İzmir 2012, s. 22.

¹⁶² Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶³ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁴ Ertuğrul Ergin, “Basmacılığın Tarihçesi”, *Ev Tekstili Dergisi*, Sayı:12, Şubat 1997, s. 52; Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁵ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁶ Özge Usluca Erim, Fatma Yelda Gezicioglu, Mehmet Erim, “Gelenekselden Günümüz Teknolojisine Yer Yaygılarında Kullanılan Baskı/Boyama Tekniklerine Genel Bir Bakış”, *Journal Of Arts*, C.2, S.1, 2019, s. 49.

hızla üretime geçirildi. Kalıplar, önceleri ahşaptan alınırken sonraları lehimlenmiş bakır şeritlerden yapıldı. Üretimin daha da hızlanması için vernikli kâğıt kalıpların arkasından mum uygulandı” bilgilerini vermiştir.¹⁶⁷

Baskı tekniğinin tarihi süreci ile ilgili yapılan araştırmalardan yola çıkarak farklı bölgelerde eski çağlardan itibaren basmacılığın ya da yazmacılığın temellerinin atıldığı tespit edilebilmektedir. Ticaret, savaş gibi kültürel aktarımı sağlayan unsurlar aracılığıyla da toplumlar arasında baskı tekniğinin geliştirme gösterdiği söylenebilir. Günümüzde ise dünyanın pek çok yerinde özellikle dokumacılıkta ve farklı üretim sahalarında baskı teknikleri sıklıkla kullanılmaktadır.

2.2.1. Yazmacılık-Basmacılık Sanatının Anadolu’da Gelişimi

Uygarlıklar Beşiği olarak adlandırılan Anadolu, ilkçağlardan itibaren önemli yerleşim merkezleri arasındadır. Stratejik önemi, ticari potansiyeli, yaşama elverişli tabiatı, yeraltı ve yer üstü kaynaklarından dolayı Anadolu toprakları birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Günümüze kadar da bu bölgede zengin bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Anadolu’da kültürel yapının oluşmasında, farklı gelenek ve göreneklerin, inançların olması da ayrıca etkilidir. Anadolu’daki çeşitli yaşam tarzları, her alanda iz bıraktığı gibi basmacılık sanatına da yansımıştır.

Anadolu’da basmacılık sanatı eski çağlara kadar uzanmaktadır. Anadolu’da yazmacılığın tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Buna rağmen yazmacılık üzerine yazılan eserlerde yazmacılık tarihi ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Türk Yazmacılık Sanatı adlı eserde baskı tekniğinin Anadolu’daki uygulayıcıları olarak Hititler belirtilmektedir. Baskı sanatına ait ilk kullanımlar mühür, damga ve ıstampalardır. M.Ö 7000 yılı Hitit medeniyetine ait arkeolojik eserler arasında pişmiş kilden yapılan çok sayıda mühür biçiminde damgalara ya da kalıplara rastlanılmıştır. Hititlerde mühür şeklindeki damgalar, onların kalıpla baskı tekniği konusunda birikimlerinin olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸ Helezoni ve dört yapraklı çiçek biçiminde olan bu kalıplarla baskı yapıldığı görüşleri bulunmaktadır.¹⁶⁹

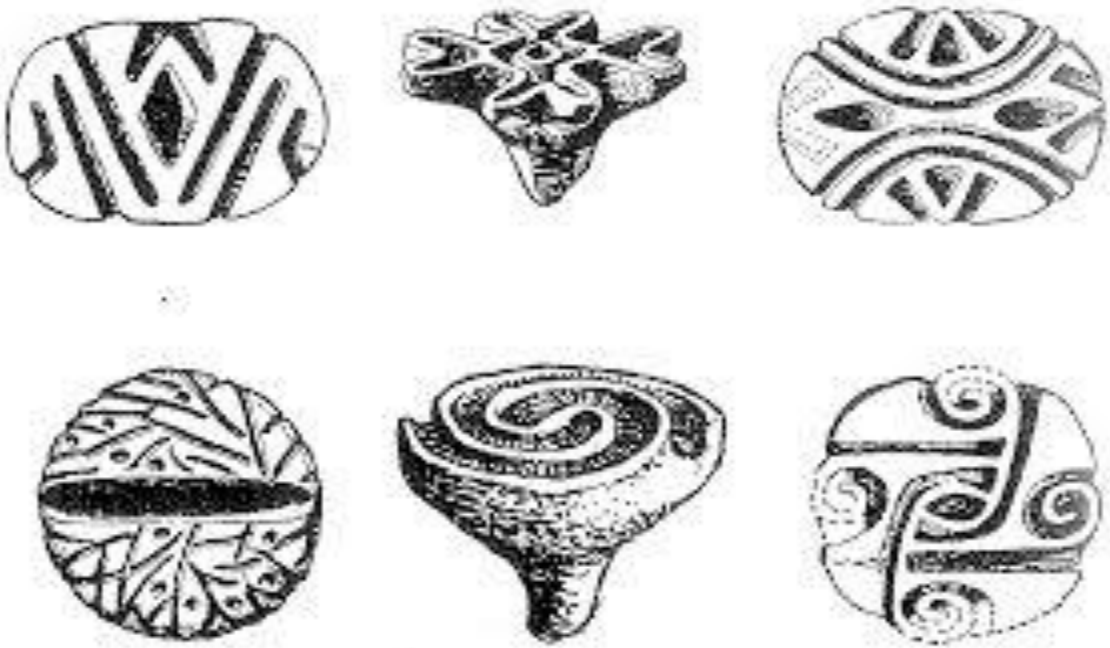
Ertuğrul Ergin makalesinde Anadolu’da M.Ö. 6000’de Neolitik çağın özelliklerini gösteren Çatalhöyük’te baskıcılığın örneklerinin bulunduğu bilgisine yer

¹⁶⁷ Ertuğrul Engin, “a.g.m.”, s. 51-52.

¹⁶⁸ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶⁹ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 44.; Kemal Türker, *a.g.e.*, s. 1.

vermiştir. Bu tarihlerde Anadolu’da insanlar kumaş üzerine istedikleri şekilleri çizdikleri ve topraktan pişirdikleri kalıplarla doğal renkli dokumaların üzerine basma yaptıklarını belirtmiştir. Tokat, Kastamonu, İstanbul, Ankara gibi bölgeler Anadolu’da önemli merkezler arasında olmakla birlikte günümüzde de Anadolu’da bu alanda ürün veren bölgeler vardır.¹⁷⁰

Görsel 1: Hitit Sanatına Ait Mühür Örnekleri.

Hititlerden sonra Türklerin Anadolu’ya gelmesine kadar olan dönemde, kalıp baskı tekniği büyük ihtimalle kullanılmaya devam edilmiştir. Araştırılan kaynaklarda Anadolu’da basmacılığın nasıl ilerlediğine dair net bilgilere rastlanılmamıştır. Ancak bu süreçte kalıp baskı tekniğini Anadolu’da kesin olmamakla birlikte Ermeni ve Süryani ustalar tarafından devam ettirildiği düşünülmektedir.¹⁷¹

Veliye Martı, yazmacılığın Anadolu’ya gelişi hakkında İpek Yolu’nun etkili olduğunu ve Anadolu’daki merkezlerden birinin Tokat olduğunu söylemiştir.¹⁷²

Yazmaların günümüze ulaşan en eski örneklerinden biri, Sultan I. Murat’a (1362-1389) ait olan, 1389 yılında Kosova Savaşı’nda kullanılmış bir sancaktır. Ayrıca

¹⁷⁰ Ertuğrul Ergin, “Basmacılığın Tarihçesi”, s. 51.

¹⁷¹ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 46; Orhan Korkunç, “Süryani Basmacılığı ve Süryani Basmacılığında Kullanılan Motif ve İkonografik Simgeler, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 17.

¹⁷² Veliye Martı ile Söyleşi, 5 Nisan 2021.

Topkapı Sarayı'nda bulunan iki adet tıslımlı gömlek ve Türk- İslam Eserleri Müzesi'ndeki Sultan II. Beyazıt'ın tıslımlı gömleği, 16. yüzyıldan kalma başka yazmalardır.¹⁷³ Çeşitli müzelerde sergilenen giysi ve örtülerin ortak özellikleri, bu eserlerin, saray atölyelerindeki yazmacı ve işlemeciler tarafından yapıldığını gösterir.¹⁷⁴ Bu örnekler yazmacılığın sancak, giyim kuşam gibi alanlarda da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Baskı tekniğinin kumaşlara nasıl uygulandığı konusu, Sultan III. Murat'ın (1574-1595) Şehzade Mehmet için düzenlediği sünnet düğününde basmacı esnafını gösteren minyatürde görülmektedir. Minyatürde basmacı esnafı, kalıplarla düz kumaş üzerine altın ve gümüş baskı yaparak kumaşları desenlendirdiği anlatılmıştır.¹⁷⁵

Türk yazmacılık sanatının bugün elimizde kalan örnekleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminin 16, 17, 18 ve 19. yüzyıllarına ait örneklerdir. Tokat, Trabzon, Kastamonu, Bartın, İstanbul gibi çeşitli bölgelerde devam ettirilen yazma sanatı desen, renk ve kompozisyon yönünden farklılık göstermektedir.¹⁷⁶

Yazmacılık- basmacılık sanatında kumaşların desenlendirilmesinde Kalem İşi tekniği, Kalıp Kalem tekniği ve Kalıpla Yazma tekniği olmak üzere üç yöntem kullanılmaktadır.

Basma yazmacılık sanatında renklendirme oldukça önemlidir. Bu sanat dalında kullanılan boyalar genel olarak doğal ve kimyasal olmak üzere iki ana grupta toplanır. Kök boyalar olarak adlandırılan bu boyalar bazı bitkilerin; çiçek, yaprak, kabuk, odun, fidan veya köklerinden ya da ot, diken, yosunlardan elde edilir.¹⁷⁷ Doğal boyaların elde edildiği bitkiler arasında; armut yaprağı, bakam ağacı, bakam (kırmızı), boyacı aspiri, üzüm yaprağı, cehri, ceviz ağacı, çivit otu, çivit fidanı, ebe gümeci, haşhaş çiçeği, ıhlamur ağacı, karadut ağacı, kestane ağacı, ayva ağacı, ıspanak, debbağ sumacı, havacıva otu, kızılbaş, kök boya, meyan kökü, sarı kök, nevrüz otu, yabani gül, yarpuz, sıgırkuyruğu, soğan, safran gibi bitkiler yer alır.¹⁷⁸ Kimyasal boyacılıktaki gelişmelere

¹⁷³ H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 103.

¹⁷⁴ Nazmiye Aydın, "Trabzon' da Son Yazmacı Aileler ve Yazmacılığın Yaşatılmasında Örnek Bir Model: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yazma Baskı Atölyesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 23, 2017, s. 220.

¹⁷⁵ Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı-Çağlar Boyu Desenler*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988, s. 47.

¹⁷⁶ Reyhan Kaya, a.g.e., s. 46.

¹⁷⁷ Kemal Türker, a.g.e., s. 46.

¹⁷⁸ Reyhan Kaya, a.g.e., s. 55-59.

bağlı olarak doğal boyaların yerini kimyasal boyalar almıştır. Bunlar suni ve ucuz boyalar olmakla birlikte anilin (sentetik boyalar), alizarin, akremin (serigrafi/ ipek baskıda kullanılır) boyaları yazmacılıkta sıkça kullanılmıştır.¹⁷⁹

Netice itibariyle yazmacılık sanatının izlerine Anadolu’da eski devirlerden itibaren rastlanmaktadır. Osmanlı zamanında gelişme göstererek en güzel örneklerinden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde ise eski önemini kaybetmiş sadece çarşı faaliyeti olarak küçük çapta Anadolu ihtiyacını karşılamak üzere faaliyet göstermektedir.¹⁸⁰ Zamandan ve işçilikten tasarruf etmek için yazmalara serigrafi tekniği ile baskı yapılarak bazı yerleri de kalıpla süslenerek el baskısı havası verilmektedir.¹⁸¹

2.2.1.1. İstanbul Yöresinde Yazmacılık

İstanbul, geleneksel el yazmacılığı sanatında büyük bir yer edinmiştir. En güzel örneklerini 16, 17 ve 18. yüzyılda vermiştir. Yazmacılık sanatı hakkında yazmacı ustası Sayın Veliye Martı ile yapılan görüşmede değerli bilgilerini bizimle paylaşmıştır. Yazmacılığın İstanbul’da gelişimi ile ilgili Marmara sahillerinde Samatya, Kumkapı, Yenikapı’nın yazmacılık alanında önemli merkezler olduğunu ifade etmiştir. İstanbul’un fethinden sonra İstanbul’da Ermeni nüfusunu çoğaltmak için Bursa, Ankara, Bayburt, Adana, Sivas ve Tokat’tan getirildiği ailelerinin İstanbul’da yerleştirildiğini, Sivas ve Tokat’tan getirilen ailelerin Samatya’da iskân ettirildiğini aktarmıştır. Ayrıca farklı mesleklerde faaliyet gösteren ustaları da bu bölgelere yerleştirildiğini belirtmiştir. Böylece Marmara kıyılarında bu iskân sonrası yazmacılığın başlayabileceğini söylemiştir.¹⁸²

İstanbul basmacılığı konusunda Eremya Çelebi Kömürcüyan 17. asırda İstanbul adlı eserinde çırpıcı denilen tülbent yıkayıcılardan bahsetmiştir. Kumaş üzerine boyanın sabitlenmesinde tuzlu suda yıkanmaktaydı. Bundan dolayı İstanbul’da Yeniköy, Samatya, Yedikule, Kandilli, Üsküdar gibi denize kıyısı olan mekânlarda basma atölyelerinin varlığı bilinmektedir.¹⁸³ Eserde bahsedilen tülbent yıkayıcıların bu işi

¹⁷⁹ Neslihan Erkan, “Tokat Yazma Baskı Sanatı”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990, s. 20-30.

¹⁸⁰ Fatma Pamir Akbil, *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 30.

¹⁸¹ M. Ali Diyarbakırlıoğlu, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar 2*, İTO, İstanbul 2013, s. 221.

¹⁸² Veliye Martı ile Söyleşi, 5 Nisan 2021. “Değerli bilgilerini bizimle paylaştığı için Sayın Veliye Martı’ya teşekkürler.”

¹⁸³ Fatma Pamir Akbil, *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 29.

yaptığı düşünülebilir. İnciciyan 18. Asırda İstanbul isimli eserinde “Yeni icad edilen nakışlı basmalara ait imalathane Kuzguncuk’ta kurulduğunu, kurucusunun Kayserili Serkis Kalfa olup, bu yeni çeşit basmaya Serkis Kalfa adının verildiğini bildirmiştir. Daha sonra imalathanenin Üsküdar’a nakledilmiş olduğundan ve torunları ile diğer meslektaşlar tarafından işletildiği bilgisini vermiştir.¹⁸⁴ Ayrıca aynı eserde 1725 yılında Bebek semtinde bulunan basmacılar Kârhanesinin varlığından söz ederek, rengârenk ve nakışlı yemeni imal eden basmacıların büyük kısmının Langa Yenikapı’ında ve bir kısmının da Üsküdar’da bulunduklarını belirtmiştir.¹⁸⁵ Sarraf Hovannesyan, İstanbul Topografyası eserinde 1782 yangınında Yenikapı dışındaki Basmacılar kârhanesinin yandığından bahsettiği bilinmektedir.¹⁸⁶

19. yüzyılda yazmacılık- basmacılık ve tez konusu olan defterde adı geçen esnaf kolları hakkında İstanbul kadı sicillerinde de bilgiler karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Mahkemesi 138 numaralı 1821-1822 yıllarını kapsayan sicilde kethüda tayinine dair kayıt mevcuttur. Seyyid Mehmed Ağa b. Seyyid İbrahim’in basmacı esnafının şahıstan memnuniyeti üzerine örnek basmacı esnafına kethüda tayin edilmesi istenmiştir. Kayıt, basmacı esnaf içi örgütlenmesi, tayin ve esnaf düzeni, esnafta faaliyet gösteren kişilerin isim tespiti hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir.¹⁸⁷

İstanbul Mahkemesi 148 numaralı 1826-1827 tarih içerikli kadı sicilinde ise ressam basmacı esnafının iğne kalıpları imalini tekellerine almalarının engellenmesi ile alakalı kayıt yer almıştır. Kayıta ressam basmacılar; çevre, uçkur, havlu, makrame ve bu tarz eşyaların imali için tülbent, patiska, hassa gibi çeşitli malların üzerine sûzenî (kasnağa gerilmiş kumaşa iğneyle ya da tığ ile işlenen bir tür nakış) nakş eden esnaf şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca kayıta esnafın kethüdası, yiğitbaşı, esnaftan çalışan kişilerin isimleri de bulunmaktadır. Bu tarihlerde ressam basmacıların işbirliği içerisinde oldukları sûzenci taifesinden, bu taifenin Sultan Bayezid ve Çarşy-ı Kebirde yirmi dükkân olduklarından ve iş alanlarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür.¹⁸⁸ 1839-1840 yıllarını kapsayan İstanbul Bab Mahkemesi 397 numaralı sicilde sözü geçen esnaf

¹⁸⁴ P. Ğ. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956, s. 108.

¹⁸⁵ P. Ğ. İnciciyan, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁸⁶ H. Örcün Barışta, “Yazmacılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul:1995, s. 456.

¹⁸⁷ İstanbul Kadı Sicilleri 87 İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238/ M.1821-1822), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul, 2019, s. 229.

¹⁸⁸ İstanbul Kadı Sicilleri 90 İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242/ M.1826-1827) proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019, s. 382.

kollarında iş tutan bazı kimselerin borçlarını ödemelerine dair kayıtlar vardır. Örneğin; Tülbentçi Karabet'in Tüccar İstirati'ye olan borcunu ödemesi, tülbentçi Agop ile Mardiros'un Dellal Agop'a olan borçlarını ödemesi, Basmacı Mehmet'in Halil'e açtığı alacak davasında dört yüz kuruşa sulh eylediklerine ilişkin kayıtlar vardır.¹⁸⁹ Aynı şekilde İstanbul Mahkemesi 172 numaralı kadı sicilinde yazmacı Sahak'ın, Varteres'te olan alacağının ödenmesi için altı ay mühlet verildiği, ölen Haçador v. Sahak'ın yazmacı Arakil'e olan borcunun varislerinden tahsil edilmesine yönelik kayıtlar vardır.¹⁹⁰

İstanbul mahkemesi 78 numaralı sicilde tülbentçi esnafının, basmahanede tülbentlerini nöbetleşe bastırmaları ve herkesin sırasına riayet etmesi gerektiğinin tembihi gibi farklı alanlarda hükümler bulunmaktadır.¹⁹¹

Yukarıdaki kayıtlar dışında 19. yüzyılda tutulan çeşitli İstanbul kadı sicillerinde de yazmacı, basmacı, tülbentçi esnaf kayıtlarına rastlanmaktadır. Ayrıca kayıtlarda kişilerin eşyaları içerisinde basma baş yastığı, Kıbrıs basması, basma yemeni, yazma seccade, tülbent yazma, basma hırka, elvan yazma yemeni gibi ürünlere de denk gelinmiştir. Bu durum yazmacı-basmacı esnafının üretim sahası ve sosyal hayattaki durumları ile ilgili bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır.

Osmanlı zamanında büyük gelişme gösteren yazmacılık Cumhuriyet Dönemi'nde 1950'li yıllara kadar kalıp baskı uygulamalarıyla devam etmiş, değişen moda anlayışı ile yalnız yemeni türleri üretilmiş ve İstanbul'un yanı sıra Anadolu ve Rumeli'ye pazarlanmıştır.¹⁹²

Reyhan Kaya, İstanbul yazmaları için “geleneksel bir zevk eğitiminde doğan, ince ve hassas bir duygu ve derin sanat görüşü içinde doğa güzelliklerinin kumaşa aktarılmasıdır. Sanatkârın gerek renk ve gerek kompozisyon bütünlüğünü düzenlemekteki ustalığı yazmaların her türünde başarılı bir şekilde belli olmaktadır.” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca elindeki dokümanlara göre İstanbul yazmalarını; Batık Tekniği ile Renklendirilmiş Sırma İşlemeli Başörtüsü ve Yağlıklar, Yas Mendilleri, Yorgan Yüzleri, Bohçalar, Başörtüleri ya da Yemeniler, Yastık Yüzleri, Seccadeler

¹⁸⁹ İstanbul Kadı Sicilleri 95 Bab Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256/M. 1839-1840), proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019, s. 72-365-289.

¹⁹⁰ İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258/M. 1841-1842), proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019, s. 197- 525.

¹⁹¹ İstanbul Kadı Sicilleri 82 İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/M. 1801-1803), proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019,s. 220.

¹⁹² H. Örcün Barışta, “Yazmacılık”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, İstanbul:1995, s. 457.

olmak üzere gruplandırmış ve açıklamıştır.¹⁹³

İstanbul yazmaları özellikle Boğaziçi, Kandilli, Yeniköy ve Üsküdar ürünleri olarak dikkat çekmekle birlikte en çok kullanılan renkler bordo, sarı, güvez, lacivert, mavi, pembedir.¹⁹⁴ Tokat yazmalarında da ağırlıklı olarak sarı renginin kullanıldığı bilinmektedir.

Çini süslemelerinde kullanılan lale ve karanfil motifleri değişik şekillerde bu yazmalarda kullanılmış ve çoğunlukla simetrik kompozisyonlar ile bu kompozisyonlar içinde köşe motifleri yer almıştır.¹⁹⁵

Naime Didem Öz çalışmasında, İstanbul Yedikule'deki atölyesinde çalışan son dönem ustalardan Ali Rıza Arda'dan edindiği bilgilere göre, eski İstanbul yazmaları kalite ve güzellikleri ile yazmacılık sanatının ulaştığı en yüksek düzeyde olduğunu, özellikle 19. yüzyıl öncesinde yapılan İstanbul yazmalarının Balkan Ülkeleri'ne bol miktarda ihraç edildiğini aktarmıştır.¹⁹⁶

Yazmacılık sanatı İstanbul'un yanı sıra Tokat, Trabzon, Kastamonu, Gaziantep, Diyarbakır, Elazığ gibi bölgelerde de kendini göstermiştir. Ancak genel anlamda teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu sanat dalı eski önemini ve canlılığını kaybetmiştir.

Görsel 2: İstanbul Kandilli Kalem İşi Yorgan Yüzü.

¹⁹³ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 81- 101.

¹⁹⁴ Hülya Karoğlu, “*Tokat Yöresi Ağaç Baskı Yazmalarının Grafiksel Gelişimi ve Düzeni*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999, s. 32.

¹⁹⁵ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁹⁶ Naime Didem Öz, “*Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 8.

2.2.1.2. Tokat Yazmacılığı

Tokat, pamuklu dokuma ve dokumacılığın alt sektörleri alanında oldukça önem kazanmış bir kenttir. İplik ve dokuma bazında köy ve kasabalarda gerçekleşen üretimin devamı olarak boyama ve basma işleri merkezde gerçekleşmiştir.¹⁹⁷

Tokat ilinde yazmacılık ya da basmacılık tarihinin en az 600 yıllık olduğu bilgisi bulunmaktadır ve yazmacılık sanatının en önemli merkezlerindendir.¹⁹⁸ Tokat yazmalarının kalitesini betimlemek için Evliya Çelebi de “*Beyaz pembe bezi Diyar-ı Lahor’da yapılmaz. Güya altın gibi mücelladır. Kalemkâr basma yüzü, münakkaş perdeleri gayet memduh olur.*” ifadelerini kullandığı bilinmektedir. Tokat dokuma ve basmalarının aynı zamanda Kırım, Rusya ve Avrupa’ya kadar uzanan geniş bir pazarda yer alması da bu durumun göstergesidir.¹⁹⁹

Tokat’ın yazma gelirlerinin Valide Sultanlara “has” olarak verildiği dönemde, kentteki hanlarda toplu olarak üretim yapan yazmacılar, işliklerinde hazırladıkları yazmaları boyahanelere vermiş ve karşılığında damga vergisi ödemişlerdir. Bu vergiyi zorunlu kılmak amacıyla bölgede Tokat kenti dışında yazmacılık yapmak yasaklanmıştır. 1817 yılında bazı ustalar Zile ve Niksar’a gitmişlerse de 1821’de bu gibi kaçak ustaların Tokat’a çevrilmesi ve açtıkları iş yerlerinin kapatılması emredilmiştir.²⁰⁰ Bu durum yazmacılığın Tokat’ta yoğunlukla yapılmasına neden olmuştur.

17- 19. Yüzyıllarda Tokat’ın Sosyal-Ekonomik Yapısı isimli çalışmada 1828 tarihli sicile göre Tokat’ta 39 basmacı dükkânı kaydı yer almaktadır.²⁰¹ Osmanlı Dönemi’nde Sivas’ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı adlı eserde, 1836 yılında Sivas şehrindeki dükkân verilerinde basmacı esnafı yer almaktadır.²⁰² Bu tarihte Sivas’ta 7 adet basmacı dükkânı bulunmaktadır. Tokat’ın Sivas’tan küçük bir yerleşim olmasına rağmen bölgede dokumacılığın ve yazmacılığın gelişmiş olmasına bağlı olarak Tokat’ta esnafın dükkân sayıları fazladır.

¹⁹⁷ Nurcan Boşdurmaz, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 70.

¹⁹⁸ Kemal Türker, *a.g.e.*, s.6.

¹⁹⁹ Ayşe Fıçıoğlu, “*Tokat Yazmacılığı ve Shibori Sentezi ile Çağdaş Uygulamalar*”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul 2015, s. 73.

²⁰⁰ Ayşe Fıçıoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

²⁰¹ Metehan, Şahin- Türker, Şimşek “17-19. Yüzyıllarda Tokat’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İKSAD 1.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin 9- 11 Mart 2018, s. 312.

²⁰² Zafer, Karademir- Ahmet, Yüksel, *Sivas’ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Kültür Yayını, Sivas 2018, s. 67.

Tokat basmaları ince ve hafif ürünlerdi, sadece giyim kuşamda değil farklı ev eşyalarında da kullanılmaktaydı. Zanaatkârlar bu ürünleri türlü tekniklerle desenlendirip, renklendirmektedir. Baskı ve boyama işlemleri elvancılar tarafından yapılmaktaydı.²⁰³

Tokat'ta “karakalem” ve “elvan” olmak üzere iki tip yazma basılmıştır. Renkli yazmalara elvan, siyah- beyaz basılanlara da karakalem adı verilmiştir. Basılma teknikleri yönünden kalıpla yazma tekniğine girmektedir. Tokat Elvan Yazma motifleri olan, Tokat İçi Dolusu, Tokat Beşlisi, Tokat Üzümlüsü, Tokat Elmalısı, Tokat Yarım Elmalısı, Tokat Kirazlısı, Kaşık Sapı, Asma Yaprığı, Purket vb. desen yönünden doğal bir görünüşe sahiptir. Doğadan alınan bitki motifleri, çiçek ve meyve desenleri önce ahşap kalıplara daha sonra kalıp ustaları tarafından da kumaşa aktarılmıştır. Değişik yöre kalıplarıyla Tokat'ta basılan Kandilli, Çengelköy, Kilitli Yazma, Laleli, Alaplı, Kestaneli, Horoz Kuyruğu, Yarmalı gibi elvan yazma çeşitleri de olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁴

Görsel 3: Tokat Elmalısı.

²⁰³ Nurcan Boşdurmaz, *a.g.e.*, s. 86-87.

²⁰⁴ Tokat Yazmacılığı, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Proje Sahibi), Pusula Basım, İstanbul 2013, s. 51- 58.

Yazmalarda motif çeşitleri kadar kullanılan renklerde de ahenk oluşturulmaya çalışılmıştır. Tokat yazmalarında genellikle bitki ve ağaçlardan elde edilen boyalar kullanıldığı için Tokat çevresinde çokça bulunan ve daha çok koyu renkler veren bitkiler hâkim olmuştur. Bu kapsamda daha çok patlıcan moru, koyu kırmızı, koyu kahve, bordo, sarı, mavi, siyah, yeşil renkler tercih edilmiştir.²⁰⁵

Günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı yaşama savaşı veren el sanatlarından yazmacılık, geçmişte türünün en güzel örneklerini Tokat'ta vermiştir. 35- 40 yıl öncesine kadar 5 büyük handa (Horozoğlu Hanı, Hacı Musaoğlu Hanı, Askerler Hanı, Beypazarı Hanı, Gazioğlu Hanı) yürütülen yazmacılık gün geçtikçe azalmıştır.²⁰⁶ Günümüzde yapılan girişimlerle yazmacılık Tokat'ta yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Günümüzde Tokat'ın Yeniyurt Mahallesi'nde bulunan 75. Yıl Yazmacılar Han'ında geleneksel el sanatı faaliyetleri yaşatılmaktadır.

Görsel 4: Tokat 75. Yıl Yazmacılar Hanı

2.2.1.3. Kastamonu Yazmacılığı

Yazmacılığın yapıldığı bir diğer önemli merkezde Kastamonu'dur. Yazmacılık Kastamonu'da “Taş Baskı” ya da “Sini Bezi” olarak söylenmektedir. Yazmacılık sanatının Kastamonu'da Taş Baskı olarak anılmasını ustalar iki şekilde açıklamıştır. İlk olarak bu sanatın eskiden taşla oyularak hazırlanan kalıplar tarafından baskı yapılmasıyla taş baskı olarak söylenmiştir. İkinci olarak taş, bezin üzerine baskının

²⁰⁵ Tokat Yazmacılığı, s. 47- 49.

²⁰⁶ Kemal Türker, *a.g.e.*, s. 7.

defalarca yapılması sonucu ahşap kalıplarda kalan boya birikintileri zamanla sert bir hale dönüşmektedir. Bu durum ustalar tarafından yörede taş baskı olarak anılmasına neden olmuştur.²⁰⁷

Tokat'ta olduğu gibi Kastamonu'nun basmacılık sanatında da doğa motifleri kullanılmıştır. Kastamonu'da bitkisel motiflerin yanı sıra hayvan figürleri de oldukça işlenmiştir. Motiflerde kullanılan başlıca hayvan figürleri arasında at, horoz, geyik ve çeşitli kuşlar yer almıştır.²⁰⁸

Kastamonu yazmaları, genellikle merkezden başlayarak dışa doğru genişleyen ve daire biçimini alan desenlere sahip karakalem yazmalardır.²⁰⁹ Bu yazmalarda daha çok siyah ve beyaz hâkim renk olup açık renklerdeki zeminler üzerine, koyu renkli boyalar "içi dolu kalıplar" kullanılarak süslemeler basılmıştır.²¹⁰

Geleneksel el sanatını Kastamonu'da Cemil Kızılkaya, Hacer Keloğlu, Celal Yağcıoğlu gibi nadir ustalar yaşatmaya devam etmektedir.²¹¹ Ayrıca Cemil Kızılkaya Ahşap Kalıp Baskı Koleksiyonu hakkında yapılan bir değerlendirme çalışması da mevcut olup daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.²¹²

Görsel 5: Kastamonu Cide Sarı Yazma

²⁰⁷ Öznur Gökmen, "Kastamonu Yazmacılık (Taş Baskı) Sanatı ve Ahşap Kalıplarının Desen Özellikleri", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 7.

²⁰⁸ Orhan Korkunç, "Süryani Basmacılığı ve Süryani Basmacılığında Kullanılan Motif ve İkonografik Simgeler", Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2017, s. 24.

²⁰⁹ Naime Didem Öz, "Yazmacılık Sanatımız İçinde Hitit Eserlerinin Yorumu", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Eser Metni, İstanbul 2015, s. 10.

²¹⁰ Orhan Korkunç, "age.", s. 25.

²¹¹ Aysen Soysaldı, Ferah Şavkar, "Kastamonu Yazma Ustası Celal Yağcıoğlu", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, S. 22, Eylül 2019, s. 91-92.

²¹² Dila Sökmen, "Kastamonu Geleneksel Yazma Baskıcılığı ve Cemil Kızılkaya Ahşap Kalıp Koleksiyonunun Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

2.2.1.4. Bartın Yazmacılığı

Bartın’da yazmacılığın, 1880’lü yıllarda Trabzon’dan gelen Dursun DEDE ya da Dursun Ofluoğlu tarafından başlatıldığı ve daha sonra İstanbul’dan gelen Kırkor ile David ustaların bu bölgede yazmacılıkla uğraştığı bilgisi bulunmaktadır. Bartın yazmacılığında bitkisel ve geometrik desenler kullanılmış daha çok içi boş kalıplarla motiflerin ana konturları oluşturulup fırça aracıyla da oluşturulan boş motiflerin içi farklı renklerle boyanmıştır.²¹³ Bartın’da yapılan yazmalar, fon renklerinin siyah ve beyaz olması sebebiyle iki tiptir. Siyah yazma ince ve kalın diye ikiye ayrılır. Tülbent üzerine yapılan "ince siyah", mermerşahi üzerine yapılan da "Bartın yazması" denilmektedir. Bartın’da yazma basmacılığı son yıllarda klâsik tekniklerden ayrılmış, yeni baskı teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. Teknikteki bu yenileşmeye rağmen Bartın yazmaları motif ve renk özelliklerini korumuş, ancak bu sanatla uğraşan çok az usta kalmıştır.²¹⁴

2.2.1.5. Trabzon Yazmacılığı

Trabzon’da yazmacılık “çömbercilik” adıyla da anılmaktadır. Trabzon’ da yazmacılık sanatının kökenleri 19. yüzyıla kadar inmekle birlikte bu bölgeden Bartın’a taşındığı bilinmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte Trabzon’da yazmacılık unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak 1940’lı yılların başında Trabzon ileri gelenlerinden Hafız Ali Manzak, Mustafa Erkut ve oğlu Osman Erkut İstanbul’a giderek bu mesleği öğrenmişler ve Trabzon’a geri dönerek bu mesleği devam ettirmişlerdir.²¹⁵ Trabzon’daki yazmalar da teknik ve desen bakımından Tokat yazmalarına benzemektedir. Yazmalarda kullanılan ve karakalem tekniği olarak bilinen “siyah üzerine beyaz baskı” ya (söktürme) yöre dilinde “beyaz kalem çember”, “beyaz üzerine siyah baskı” ya ise “karakalem çember” adı verilmektedir. Basılan yazmalarda *Beş Dal*, *Su Yolu*, *Laleli*, *Üzümlü*, *Purket motifi*, *Şal deseni*, *Kedi tırnığı*, gibi Tokat’ta da aynı şekilde isimlendirilen motif ve kompozisyonlar kullanıldığı belirtilmiştir.²¹⁶ Ayrıca Nazmiye Aydın, Trabzon’ da Yazmacılık makalesinde Trabzon’un son yazmacısı olarak

²¹³ Orhan Korkunç, “a.g.t.”, s. 29.

²¹⁴ Nuran Kayabaşı, Feryal Söylemezoğlu, “Bartın’da Yazmacılık Sanatı”, *Erdem Dergisi*, C.10, S. 29, 1999, s. 366.

²¹⁵ Nazmiye Aydın, “a.g.m.”, s. 223.

²¹⁶ Ayşe Fıçıoğlu, “a.g.t.”, s. 60-61.

tanımladığı Meral Erkut Yol ile yapılan görüşme ile Trabzon'da yazmacılığın yakın tarihine ilişkin bilgileri kaydetmiştir.²¹⁷

2.3. 1891 YILI ESNAF SAYIM DEFTERİNDE YER ALAN ESNAF KOLLARI

Tez konusu olan yazmacı- basmacı esnaf sayım defterinde tülbentçi, yazmacı, karakalem basmacı, fabrika yazma yemenici, ressam basmacı olmak üzere beş iş kolunun usta, kalfa ve çırak kayıtları bulunmaktadır. Bu iş alanları yazmacılığın bir kolu olarak faaliyet göstermişlerdir. Ancak yazmacılığın farklı tekniklerini uygulamışlardır. Osmanlı esnaf sisteminde her iş kolu kendi alanında faaliyet göstermekte ve birbirleriyle iş birliği yaptıkları bilinmektedir.

Tülbentçi esnafı: tülbent, ince ve seyrek dokularıyla ve yumuşak olmalarıyla bilinen pamuklu kumaşlardır. Tülbent kumaşları satanlara ise tülbentçi denilmektedir. En çok erkeklerin sarıklarında kullanılan ve destar denilen tülbentler, hanım başörtülerinde, yağlık, mendil ve çeşitli tekstil ürünlerinde kullanılmaktadır.²¹⁸ En iyi kalitelisi şerbetî, ikinci kalitesine devetabanı denir. Mendil veya yaşmak şeklinde kenarı nakışlı çeşitleri bulunmaktadır.²¹⁹

Osmanlı kaynaklarında tülbent türü kumaşlara rastlamak mümkündür. Örneğin; 1543-1659 yılları arasında Edirne bezzazlarının stokları içinde ve tereke kayıtlarında bihari tülbent, bayram- pûrî tülbent, kayyim- hanî tülbent, kâbûlhâne tülbent gibi Hint kökenli pamuklu kumaşlar yer almaktadır.²²⁰ Bu durum tülbent çeşitlerini göstermesi açısından önemli olmakla birlikte Hint menşeli ürünlerin Osmanlı pazarlarında yer aldığını da göstermektedir.

Osmanlı'da tülbent, kaba bez, astarlık, gömleklik bez gibi kumaşlar çoğunlukla cullah adı verilen dokumacılar tarafından üretilirdi.²²¹ Tülbentçiler tarafından bu tür ürünlerin temin edilip piyasaya sunulduğu söylenebilir. Mahkeme kayıtlarından öğrenildiğine göre Üsküdar'da yaşayan Hacer adlı Müslüman bir kadının tülbentçi

²¹⁷ Nazmiye Aydın, “ Trabzon'da Yazmacılık”, *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu- Yazmalardaki El İzleri Bildiriler*, KATÜ, Trabzon Nisan 2017, s. 72-87.

²¹⁸ Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.23.

²¹⁹ Halil İncalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 126.

²²⁰ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 90.

²²¹ Feridun Emecen, “Cullah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 84.

Serkis'ten yemeni, tülbent ve boğasi aldığı bilinmektedir.²²² Bu kayıt tülbentçi esnafının sattığı ürünler hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra İstanbul Esnaf Tarihi adlı eserde basmacı ve tülbentçi esnafının ücret ve basma yapma, üretim, alım satım ve vergi nizamlarına dair hükümler bulunmaktadır.²²³ Basmacı ve tülbentçi esnaflarının iş birliği halinde oldukları ve birbirleriyle alışveriş yaptıkları görülmektedir. Tez konusu esnaf sayım defterinde de tülbentçiler ürünlerin desenlendirilmesinde, üretim, alım satımda ya da farklı işlemlerin yapılması sırasında diğer esnaf kollarıyla iş birliği içinde oldukları muhtemeldir.

Yazmacı esnafı: yazmacılık pamuklu veya nadiren ipek kumaş üzerine kalem diye tabir edilen fırça (kalem), kalıp-kalem veya kalıp ile yapılan kumaş desenleme sanatıdır. Bu sanatla desenlendirilmiş kumaşlara yazma, sanatçıya da yazmacı denilmektedir.²²⁴ Başka bir kaynakta tülbentler üzerine çizerek (yazma) desen yapılması olarak nitelendirilmiş ve ayrı bir esnaf grubunun işi olduğu belirtilmiştir.²²⁵ Yazmacılıkta karakalem, aşındırma, daldırma, mavi ağartma teknikleriyle renklendirme yapılmaktadır. Esnaf sayım defterinde yazmacı esnafının kullandığı teknikler ya da uygulamalar hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen yazmacı esnafı motiflerin tülbent ya da kumaşların üzerine çizme işlemini gerçekleştirmektedir.

Karakalem basmacı esnafı: Kalıpla yazma yapma tekniklerinden biri karakalemidir.²²⁶ Bu yazma tekniğinde beyaz kumaş üzerine siyah baskı yapılır. Özellikle Kastamonu yazmalarında baskılar tek renk olup beyaz zemin üzerine siyah renklendirme yapılmaktadır.²²⁷ İstanbul esnaf sayım defterinde Karakalem basmacı esnafının iş tutması bu tekniğin 19. yüzyılda İstanbul'da da gelişmiş olduğunu göstermektedir.

²²² Nevzat Erkan, Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015, s. 92.

²²³ Ahmet Kal'a, İstanbul Esnaf Tarihi 1, s. 243-263-282.

²²⁴ Tokat Yazmacılığı, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s. 14.

²²⁵ Hülya Tezcan, Atlaslar Atlası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.23.

²²⁶ Tokat Yazmacılığı, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s. 35.

²²⁷ Naime Didem z, "Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 32.

Görsel 6: Karakalem Kalıp Örneği

Fabrika Yazma Yemenici Esnafı: Esnaf sayım defterinde bu iş kolu ile ilgili iki dükkân kaydı vardır. 19.yüzyılda fabrikalaşma çabaları yazmacılık alanında kendini göstermiştir. Ancak kayıtlarda dükkân ve çalışan sayılarına bakıldığında çok büyük işletmelerin olmadığı görülmektedir. Kayıtlarda sadece usta, kalfa ve çırakların bilgilerine yer verilmiştir. Bir dükkânda tek usta diğer dükkânda 11 çalışan bulunmaktadır. Yazma fabrikalarında üretimin çok olması için bant sistemiyle faaliyet yapıldığı bilinmektedir.²²⁸ Baskı, boya, renklendirme gibi işlerde çırak, kalfa ve usta arasında iş bölümüyle yapıldığı söylenebilir. Veliye Martı çalışmasında Sarkis usta ve oğlu Vahe Suvalof'un 1900'lü dönemlerdeki yazma atölyesinden bahsetmiştir. Atölye defterde geçen fabrika yazma yemenicilerin bulunduğu bölgelerde yani Kumkapı tarafında yer almaktadır. Vahe ustanın atölyesinin dört katlı olduğu zemin katında kuyu ve iki büyük yazma havuzunun olduğu bilgisini vermiştir. İkinci katta baskı işlerinin yapıldığı, üçüncü katta baskıları yapılan yazmaların kafeslerde kurutulduğu, dördüncü katta amonyak odasının olduğu ve terasta yıkanan yazmaların kurutulduğunu ifade etmiştir. Vahe ustanın atölyesinde 10 kadar işçinin çalıştığını söylemiştir.²²⁹ Esnaf sayım defterindeki fabrika yazma yemenicilerin dükkân tasviri hakkında bilgi verilmese

²²⁸ Yazma Ustası Veliye Martı ile Söyleşi, 5 Nisan 2021.

²²⁹ Veliye Martı, İstanbul'un Son Yazma Ustaları ve Kalıpları, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2018, s. 54.

de bu bilgiler ışığında Vahe ustanın atölyesi, fabrika yazma yemenicilerin çalışma ortamlarını somutlaştırmamıza yardımcı olmuştur.

Ressam Basmacı Esnafı: Fırça kullanılarak desenlendirilen yazmacılık türüdür. Fırça kalem gibi tutularak bir ressam edasıyla yazmalar motiflendirilmektedir. Fırça kalem gibi tutulduğu için bu tür yazmalara kalem işi yazma denilmektedir.²³⁰ Bu teknikte yazma ustasının kullandığı fırça, kalem olarak tanımlanmaktadır.²³¹ Desenin önce kalemle kâğıt üzerine resmedildiği bu yöntemde daha sonra kumaş gergef adı verilen ayaklı çerçeve üzerine gerilir. Desen kumaşın altına konulup kâğıttan görüldüğü şekilde kopya edilerek fırçayla konturlar çizilir.²³²

Deseni kumaş üzerine geçirmede kullanılan bir diğer yöntem de silkme usulüdür. Bu teknikte kâğıt üzerine çizilmiş olan desen konturlarından iğne ile sık sık delinir. Bu delikler üzerinden tülbent bir torba içine konulmuş kömür tozu veya toz boya hafif bir şekilde tamponlanmak suretiyle desen kâğıdın altında bulunan kumaşa geçirilir. Fırça ile önce konturları çizilen kalem işi yazmalar sonra renklendirilir.²³³ İstanbul yazmaları genellikle bu teknikle yapılmıştır. Kandilli'nin Elma Motifli Yağlıkları, Gelin Duvakları bu yöntemi örneklendirmektedirler.²³⁴

Ressam basmacıların fırça ile desenlendirme yapmalarının yanı sıra İstanbul Yöresinde Yazmacılık başlığında bahsedildiği üzere, kadı sicillerindeki kayda göre ressam basmacıların tülbent gibi kumaşların üzerine nakış yaptıkları da bilinmektedir.

²³⁰ Yazma Ustası Veliye Martı ile Söyleşi, 5 Nisan 2021.

²³¹ Zeynep Tezel, “Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri (Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği)”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatsal Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, 2009, s. 29.

²³² Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 62.

²³³ Reyhan Kaya, *a.g.e.*, s. 62.

²³⁴ Zeynep Tezel, “a.g.m.”, s. 29.

BÖLÜM 3

İSTANBUL'DA YAZMACI- BASMACI ESNAFININ MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ

İstanbul; şüphesiz binlerce yıllık mazisiyle siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel açıdan dünyanın önde gelen şehirlerindendir. Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren özelliği ile de eşsizdir. Boğazı, sarayları, köşkleri, caddeleri, sokakları, hanları, ibadethaneleri ile tam bir kültür mozaïği... Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar başkentlik yapan şehir aynı zamanda üretimin ve ticaretin de merkezi olmuştur.

Bu bölümde, 1307/H. 1891 tarihli 6185 numaralı esnaf sayım defterinden faydalanılarak İstanbul'da yazmacı- basmacı esnaf kollarına ait kaydedilen dükkânların sayıları ve bulunduğu mekânlar tetkik edilecektir.

İstanbul'da Üsküdar, Kandilli, Kanlıca, Yeniköy, Kuzguncuk, Üsküdar Ayazma Sarayı ve Fazlı Paşa Sarayı'nda basma, tülbent, yazma üretiminin yapıldığı bilinmektedir.²³⁵ Defterde kaydı tutulan yazmacı, basmacı esnafı Fatih, Bayezid, Kapalıçarşı²³⁶ ve Eminönü gibi bölgelerde bulunan cadde, sokak ve hanlarda konumlanmıştır. Ayrıca defter kayıtlarında fabrika yazma yemenici esnafının Kumkapı civarında iş tuttuğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı yazmacı- basmacı esnafının mekânsal örgütlenmesinde bu bölgelerdeki mahaller üzerinde durulacaktır.

3.1. DÜKKÂN SAYILARI

Osmanlı Devleti'nde esnaf örgütlenmeleri kanun ve nizamlar çerçevesinde düzenlenmişti. Lonca Teşkilatı içerisinde herhangi bir meslek üzerinde ustalaşmak belli bir hiyerarşi ve eğitimler çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Usta olan kişi dükkân açma yetkisine sahip olurdu. Ancak Osmanlı Devleti; ekonomide kalite kontrolü sağlamak, rekabeti engellemek, işsizlik, kıtlık ve pahalılığı önlemek amacıyla esnaf kollarının dükkân ya da imalathane açmalarına sınırlamalar getirmiş, yeni iş yeri açmayı yerel izne

²³⁵ Ahmet Kal'a, *a.g.e.*, s. 169,170,263; Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat*, Üsküdar Belediyesi, Haziran 2015, s. 118.

²³⁶ Kapalıçarşı: Büyükçarşı olarak da isimlendirilir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra temelleri atılmıştır. İstanbul'un en aktif ticari semti olan Kapalıçarşı bedestenler, hanlar, sokak ile çok sayıda dükkân ve imalathanelerden oluşmaktadır. Bkz: Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Yolu İstanbul'dan Geçen Kervan'ın Sarayları*, İTO, İstanbul 2010, s. 81-84.; Ali Şükrü Çoruk (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı*, İTO, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2019.; Atilla Özbey, *Dünden Bugüne Kapalıçarşı İstanbul*, İTO, İstanbul 1982.; Semavi Eyice, "Büyük Çarşı" TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1992, s.509-513.

bağlamıştır.

Lonca sisteminde her dükkân bir gedik olarak kabul edilmekte ve gedikler sayesinde devlet içerisindeki işsizlik önlenmekteydi. Çünkü merkezlerde esnaf gruplarının açabileceği gedik sayısı önceden belirlenmekteydi. Bundan dolayı esnaflar diledikleri mahallerde istedikleri kadar dükkân açamamışlardır.²³⁷

3.1.1. Tülbentçi Esnafının Dükkân Sayıları

Tülbent, pamuktan ince ve seyrek dokunmuş hafif yumuşak bez ve bu bezden yapılmış örtülere denir. Yazmacılık sanatında kullanılan kumaşlar önemli olmakla birlikte en çok tercih edilen pamuklulardır. Yöresel tezgâh dokuması bezler, yöre halkının kaput bezi olarak adlandırdığı Amerikan bezi, tülbent, mermerşahi, şile bezi, patiska yazmacılıkta kullanılan kumaş çeşitleridir.²³⁸ Günümüzde giyim kuşam sektörünün önemli parçalarından biri olan tülbent, Osmanlı Devleti'nde de geniş kullanım alanı bulmuş ve bu ürünün üretimi ile ilgili bir esnaf birliği kurulmuştur.

Tez konusu olan esnaf sayım defterinde iş kollarının dükkânları kaydedilirken her bir dükkânın umum numarası ve teneke numaraları kaydedilmiştir. Tülbentçi esnafında dükkânlara 1'den 62'ye kadar umum numarası verilmiştir.

Tablo 1: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Tülbentçi Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları

Tülbentçi Esnafı	
Bulunduğu Yer/Mevki	Dükkân Sayıları
Cadde	21
Sokak	27
Han	4
Diğer Mevki	10
Toplam	62

Yukarıdaki tabloda tülbentçi esnafının bulundukları mevkilere göre dükkân sayıları verilmiştir. Esnafa ait toplam 62 dükkân kaydı bulunmaktadır. Tülbentçi esnafı, dükkân sayısı fazlalığı açısından defterde yer alan diğer esnaf kolları içerisinde ikinci

²³⁷ Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, “a.g.m.”, s. 190.

²³⁸ Zeynep Tezel, “Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, 2009, s. 30.

sırada yer almaktadır. Bu durumda tülbentlerin talep edildiği ve kullanımının yaygın olduğu söylenebilir. Evliya elebi 17. yüzyılda tülbentçi esnafı için yüz dükkân sayısından bahsetmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde bu süreçte tülbentçi esnafının dükkân sayılarında azalma olduğu dile getirilebilir.²³⁹ Tablo incelendiğinde cadde ve sokaklarda dükkânların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Han ve diğer mevkilerde dükkânlar bulunmakla birlikte cadde ve sokaktaki dükkânlara göre daha azdır. Tülbentçi esnaf dükkânları mekân olarak en fazla sokaklarda en az ise hanlarda örgütlenmiştir. Buna rağmen kayıtlara göre caddelerdeki dükkânlarda iş tutanların sayısı daha fazladır. Caddelerdeki dükkânlarda çalışan toplam 38 kişi, sokaklardaki dükkânlarda çalışan toplam 30 kişi, diğer mevkilerde iş tutan toplam 12 kişi, hanlardaki dükkânlarda iş tutan 11 kişi bulunmaktadır. Tülbentçi esnafında en fazla dükkânın sokaklarda bulunmasına rağmen bu esnaf kolunda çalışanlar en fazla caddelerdeki dükkânlarda iş tutmuşlardır. Dükkânların ve çalışanların, cadde ve sokaklarda yoğunlaşmasında bu bölgelerin müşteri yoğunluğu, daha işlek olması, dükkânların byklğu gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir.

3.1.2. Yazmacı Esnafının Dükkân Sayıları

Osmanlı kaynaklarında yazma; el ile üzerine iek resimleri, nakışlar basılmış yemeni ve emsali biçiminde açıklanmaktadır. İşi yapan esnaf ise “kalemkr” olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁰ Bu el sanatının örnekleri genellikle kadınların başrtlerinde, yorgan yüzü, seccadelerde, sofra bezi, mendil, yastık kılıfları, bohça rtlerinde yer alır. Yazmacılık (Kalemkrlar), dokumacılık alanında önemli bir iş kolu olarak Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermiştir.

Esnaf sayım defterinde yazmacılar ayrı bir iş kolu olarak kayda alınmıştır. Yazmacı esnafında da kaydı yapan kâtip aynı sırayı takip ederek her dükkânı umum numarası ve dükkân tenekeleriyle kaydetmiştir. Daha sonra iş yerlerinin bulunduğu konumu ve konum bilgisinin hemen altında usta, kalfa ya da çırakların bilgilerini işlemiştir. Yazmacı esnafına ait toplam 90 tane dükkân kaydının yapıldığu saptanmış ve aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

²³⁹ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (hzl.), *a.g.e.*, s. 593.

²⁴⁰ Ahmet Aytaç, “Ahilikte Geçen Dokumacılıkla Alakalı Mesleklere Dair”, *SUTAD*, Ağustos, 2019, s. 326.

Tablo 2: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Yazmacı Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları

Yazmacı Esnafı	
Bulunduğu Yer/Mevki	Dükkân Sayıları
Cadde	14
Sokak	42
Han	27
Diğer Mevkiler	7
Toplam	90

Defterdeki iş kollarına göre dükkân sayısının en fazla olduğu iş kolu yazmacı esnafıdır. Yazmacı esnafının dükkân sayısının fazla olması, kaydın yapıldığı dönemde yazmacılıkta uygulanan tekniklerle süslenen kumaşların piyasada talep edilmesi ile ilgili olabilir. Ayrıca yazmacılığın tekstil üretiminin her alanına yansımaları da dükkân sayıları üzerinde etkili olduğu muhtemeldir.

3.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Dükkân Sayıları

Karakalem baskı, yazmacılık- basmacılık sanatında uygulanan tekniklerdendir. Konuyla ilgili araştırılan kaynaklarda karakalem baskı genel olarak yazmacılığın bir tekniği olarak ifade edilmiştir. Bir esnaf kolu olarak kaynaklarda çok geçmemiştir. Araştırılan kaynaklardan *Dünden Bugüne Kapalıçarşı* adlı eserde Padişahın verdiği ziyafetten dolayı teşekkür için İstanbul esnaf kethüdalarının 26 Mayıs 1863 tarihli arzuhalinde tez konusu olan sayım defterinde zikredilen esnafların isimlerine rastlanılmıştır.²⁴¹ Tez konusu olan esnaf sayım defterinde karakalem baskı sanatını gerçekleştirenlerin esnaf birliği oluşturduğu ve ayrı bir başlık altında dükkân ve çalışan sayımlarının yapıldığı görülmektedir. Sayım yapılırken diğer esnaflarda olduğu gibi dükkânların teneke ve umum numaraları yazılmıştır. Daha sonra dükkânların konumları kaydedilip esnaf çalışanlarının özellikleri belirtilmiştir.

Defter analizi sonucunda Karakalem basmacı esnafına ait toplam 18 tane dükkânın olduğu tespit edilmiştir.

²⁴¹ Atilla Özbey, *Dünden Bugüne Kapalıçarşı İstanbul*, İTO, İstanbul 1982, s. 277.

Tablo 3: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Karakalem Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları

Karakalem Basmacı Esnafı	
Bulunduğu Yer/Mevki	Dükkân Sayıları
Sokak	11
Han	7
Toplam	18

Karakalem basmacı esnafının dükkân sayıları önceki iş kollarına göre azdır. Örgütlenme alanları sadece sokak ve hanlarda bulunmaktadır. Karakalem basmacılar daha çok sokak üzerindeki dükkânlarda örgütlenmişlerdir.

3.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Dükkân Sayıları

Yemeni, Anadolu'da kadınların başlarına bağladıkları çiçek desenli tülbentlere verilen isimdir. Üzeri elle boyanarak ya da ağaç kalıpla basılarak renk ve desen verilen başörtülerin kenarları genellikle çiçek oyları ile süslenir.²⁴² Osmanlı Devleti'nde yemenici esnafıyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır.²⁴³ Osmanlı Devleti'nde sanayileşmeyle birlikte yemenici esnafında fabrikalaşmaya gidildiği söylenebilir. Fabrika Yazma Yemenici esnafına ait sayımda 2 dükkân kaydı olduğu görülmektedir. Dükkân sayılarına bakıldığında yazma-basmacılıkla ilgili meslekler arasında en az dükkân sayısına sahip iş kolu, Fabrika Yazma Yemenici esnafıdır. Dükkânların çalışan sayıları dikkate alındığında fabrikadan ziyade küçük çaplı imalathane oldukları düşünülebilir. Dükkânların fiziki özelliklerinden çok muhtemelen üretim yaptıkları tezgâhlarda farklılıklar bulunmaktadır. Anlaşılan odur ki, bu iş kolu, ilgili tarihlerde diğerleri kadar rağbet görmemektedir ya da ihtiyaç doğrultusunda belli sayıda dükkânlar açılmıştır.

3.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Dükkân Sayıları

Sayım defterinde kaydı yapılan son yazmacı basmacı esnaf kolu, ressam

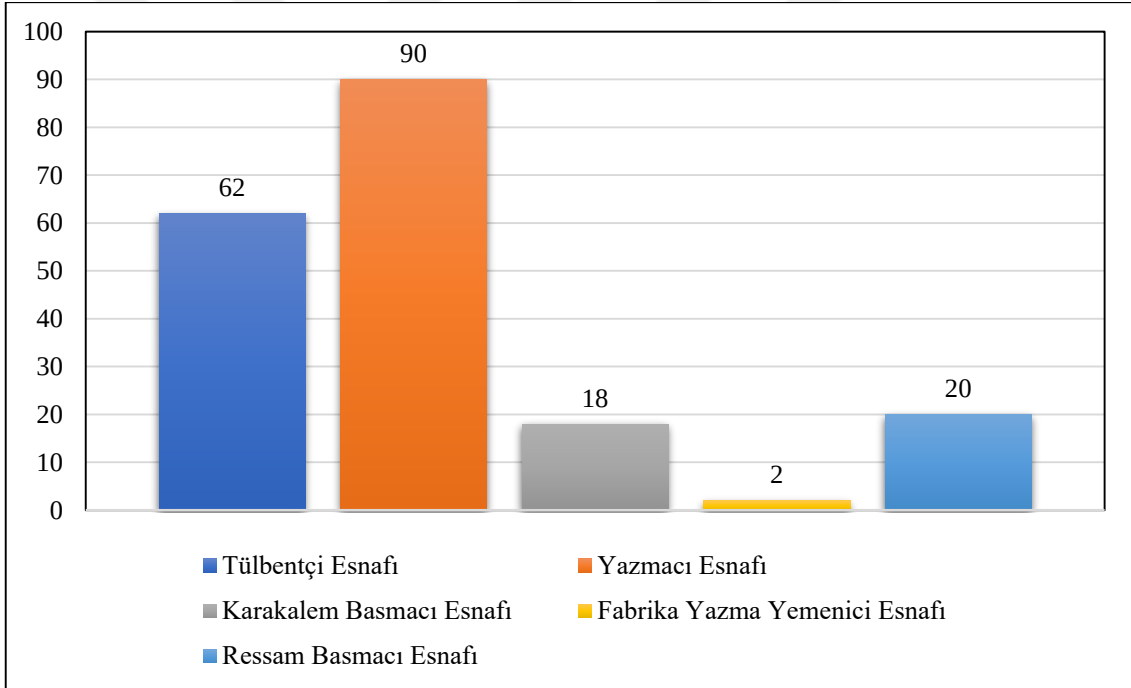
²⁴² Zeki Tez, *Meslekler Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016, s. 290.; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eşerler Kılavuzu*, Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 267.

²⁴³ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi I*, s. XXV; Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2010, s. 53.

basmacılardır. Esnafa ait toplam 20 dükkân kaydı mevcuttur. Dükkânlar sokak ve han içerisinde. Sokaklarda bulunan dükkânların oranı % 70 olmakla birlikte hanlardaki dükkânlara göre fazladır.

Tablo 4: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Yer Alan Ressam Basmacı Esnafının Mevkilere Göre Dükkân Sayıları

Ressam Basmacı Esnafı	
Bulunduğu Yer/Mevki	Dükkân Sayıları
Sokak	14
Han	6
Toplam	20

Grafik 1: Esnaf Sayım Defterindeki Esnafların Dükkân Sayılarının Dağılımı.

Defterde kaydı geçen tüm esnafın toplam dükkân sayıları yukarıdaki grafikte gösterilmiştir. Toplam 192 dükkân vardır. Grafiğe göre dükkân sayıları en fazla yazmacı ve tülbentçi esnafında yoğunlaşmıştır. Bu iş alanında yazmacı esnafı ürünlerinin daha fazla talep edildiği ve meslek kolunun ön plana çıktığı kanısına varılabilmektedir. Ayrıca 1891 yılında diğer esnaf kollarına göre tülbentlerin desenlendirilmesinde yazmacılığın daha aktif rol oynadığı söylenebilir.

3.2. DÜKKÂNLARIN BULUNDUĞU MAHALLER

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve üretim, ekonominin önemli bir unsuru idi. Aynı zamanda zanaatkarların ustalıklı ürettikleri ürünleri tüketici ile buluşturması da o derece ehemmiyetliydi. Bundan dolayı ürünlerin sergilendiği çarşı, pazar, han, arasta, bedesten gibi mekânlar tüketici ile ürünün buluşma noktası olmuştur. Ticaretin döndüğü, alış- verişin yapıldığı asıl yerler bu mekânlarda bulunan dükkânlardı. Osmanlı mimarisinde genellikle küçük, ahşap ve pratik yapıları olan dükkânlar sonraki zamanlarda yangınların vermiş olduğu tahribattan dolayı kargir olarak yenilenmişlerdir.²⁴⁴ Bu küçük dükkânların bir araya gelmesiyle oluşan han, çarşı, arasta gibi alış veriş merkezlerinde halk ihtiyacı olan her türlü malzemeyi temin ve tedarik etme imkânına sahipti. Ayrıca mahalle ve sokaklarda da bazı esnaf dükkânları bulunabiliyor ve faaliyet gösterebiliyordu.

Osmanlı esnafı üretim faaliyetlerini kendi iş kollarına ait dükkânlarda topluca ifa ederlerdi. Birbirine yakın iş kollarının bir araya gelmesiyle de büyük çarşılar oluşurdu.²⁴⁵ Bazı iş kollarının belirli sokaklarda ya da hanlarda çalışırdı. Bu yönüyle yoğun olarak faaliyette bulundukları sokak, cadde ya da hanlar o iş kolunun adıyla anılırdı. Asırlarca var olan çarşı kültürünün arkasında esnafın biriktirdiği geleneğin etkisi de göz ardı edilemeyecek kadar açıktır.²⁴⁶ Osmanlı İstanbul'unda çarşı kültürünün temsilcisi olarak günümüze kadar ışığı sönmeyen Kapalıçarşı'yı göstermek mümkündür. İmparatorluğun başkentinde esnaflar daha çok burada örgütlenmiş, halkın gündelik ihtiyaçlarını karşılamış ve ekonominin nabzını tutmuşlardır.

Tez konusu olan esnaf sayım defterinde sözü geçen yazmacı- basmacı esnafı genel olarak Kapalıçarşı ve çevresinde örgütlenmiştir. Bu başlık çerçevesinde yazmacı- basmacı esnaf kollarının mekânsal olarak örgütlendiği caddeler, sokaklar, hanlar vs. işlenecektir.

Defterde her esnaf kolunun sayımı, kendi adını taşıyan bir başlık altında yapılmıştır. Kaydı yapan kâtip öncelikle her esnaf grubu için (fabrika yazma yemenici esnafı hariç), “çarşıy-ı kebirde ve hanân derununda vesair mahallerde...” şeklinde başlayan genel bir mekân bilgisi vermiştir. Akabinde dükkânların umum ve teneke

²⁴⁴ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten, Han, Arasta, Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, s. 13, 2009, s. 272.

²⁴⁵ Abdullah İslamoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Esnaf Loncaları”, s. 453.

²⁴⁶ Ayşen Şatıroğlu, Oya Okan, *Çarşı- Esnaf Kapalıçarşı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011, s. 12.

numaralarından sonra dükkânın bulunduğu mahal kaydedilmiştir.

3.2.1. Tülbentçi Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller

Esnaf sayım defteri incelendiğinde tülbentçi esnafının yer bilgisi verilirken öncelikle dükkânların hangi cadde, sokak ya da mevkide olduğunun kaydı yapılmıştır. Bazı kayıtlarda ise sokak ve cadde ismine yer verilmemiş, dükkânın bulunduğu han ismi ve dükkânın hanın içerisindeki konumu (Yolgeçen Han üst kat²⁴⁷, Astarıcı Han alt kat²⁴⁸ vb.) gibi açıklayıcı bilgiler yazılmıştır.

6185 numaralı esnaf sayım defterindeki tülbentçi esnafına ait dükkânların yerleri incelendiğinde 4 tane cadde ismi, 6 tane sokak ismi, 3 tane han ismi ve 4 tane farklı mevki ismi tespit edilmiştir. Doküman analizi sonucunda saptanan cadde, sokak, han ve mevki isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Esnafının Bulunduğu Mekânlar

Cadde Adı	Sokak Adı	Han Adı	Diğer Mevkiler
Hasırcılar Caddesi	Kazazlar Sokağı	Astarıcı Han ²⁴⁹	Çakmakçılar Yokuşu
Kalpakçılar Caddesi	Kebapçı Sokağı	Büyük Zaferan Han ²⁵⁰	Dua Meydanı
Örücüler Caddesi	Keseciler Sokağı	Yol Geçen Han ²⁵¹	Sultan Bayezid
Yağlıkçılar ²⁵² Caddesi	Ressam Basmacı Sokağı		Yeni Camii Şerifi Derunu
	Sipahi Sokağı		
	Terzi Başı Sokağı		

²⁴⁷ VGM, Defter Nu: 6185, s. 19.

²⁴⁸ VGM, Defter Nu: 6185, s. 19.

²⁴⁹ **Astarıcı Han:** Kapalıçarşı'nın kuzeyinde Yağlıkçılar Caddesi'nde bulunmaktadır. Kuzeyinde Küçük Sarraf Hanı, güneyinde ise Cebeci Hanı vardır. Kitabesi yoktur. Mimarî ve banisi bilinmemektedir. 18. yüzyılda yapıldığı tespit edilen han günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Mülkiyet durumu özel olup 2 katlı ve 1 avlulu yapıya sahiptir. Gülhan Benli, "İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları", Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 91; Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978, s. 109.

²⁵⁰ **Büyük Zaferan Han:** Kaynaklarda Büyük Safran Han olarak da geçmektedir. Kapalıçarşı'nın kuzeyinde Yağlıkçılar Caddesi'nde ve Çukur Han'ın yanında bulunmaktadır. Kitabesi yoktur. Kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle beraber 18. yüzyıl yapıları arasında yer almaktadır. Bugünkü durumu da değişmiş bir haldedir. Günümüzde mülkiyet durumu kısmen kamuya aittir. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s.148.

²⁵¹ **Yol Geçen Han:** Kapalıçarşı'nın güneyinde Kalpakçılar Caddesi'ne çıkan Çarşıkapı ve İskender Boğazi sokakları arasında Sorguçlu Han'ın yanındadır. Kitabesi yoktur. 18. yüzyıl eseridir. Banisi bilinmemektedir. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s.155.

²⁵² Yağlık: Sırma işlemeli büyük mendil, çevre. <https://sozluk.gov.tr/> (27.06.2021); fes üstüne atılan yemeni şeklinde de kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 273.

Cadde ve sokak isimlerine bakıldığında genel olarak iş kollarının adıyla isimlendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda esnafların üretimde olduğu gibi toplumun aynası olan cadde, sokak ve mahallelerin isimlendirilmesinde de aktif rol oynamıştır. Esnaf sayımına göre tülbentçi esnafı dokumacılıkla ilgili benzer iş kollarıyla aynı bölgelerde hizmet vermektedir. Örneğin; Hasırcılar Caddesi, Kalpakçılar Caddesi, Yağlıkçılar Caddesi, Kazazlar Sokağı, Astarıcı Han gibi.

Tülbentçi esnafının Yağlıkçılar Caddesi'nde dükkân açtıkları dikkat çekmektedir. Yağlıklar bir dokuma türü olmakla birlikte yazmacı esnafıyla işbirliği içerisinde olduğu söylenebilir. Yağlıklar, giyim malzemesi ve dokuma eşyaları genellikle Kapalıçarşı'nın kuzey tarafında üretilirdi.²⁵³ Yağlıkçı esnaf grubuna ait belirli bir cadde bulunmaktadır. İşlerini yoğun olarak yürüttükleri, dükkânlarının bulunduğu, yağlıkların bu dönemlerde çok kullanıldığı kanısına varılabilir. Hatta yağlıklar daha sonraki dönemde de Kemal Tahir'in satırlarına, "Osmanlı kadınlığının göz nurunu, el emeğini, üstün zevkini, yüzyıllardan beri yiğitçe taşımış, işlemeli, yağlıklar, dantelalar, oyalar..." şeklinde yansımıştır.²⁵⁴ Tülbentler, yağlıklar başka dokuma ürünleri ekonomide önde gelen ürünlerden olmakla birlikte kültürel alanda da önemli bir yer edinmiştir. Tülbentçi esnafı ile yağlıkçı esnafı arasında iş paylaşımı ya da alışverişi yapıldığı ihtimali yüksektir.

Sayım defterine göre tülbentçi dükkânlarından 15 tanesi Kalpakçılar Caddesi'nde, 12 tanesi Kazazlar Sokağı'nda, 6 tanesi Sipahi Sokağı'nda, 6 tanesi Yeni Cami Şerifi Derunu'nda, 4 tanesi Yağlıkçılar Caddesi'nde, 3 tanesi Keseciler Sokağı'nda, 3 tanesi Ressam Basmacı Sokağı'nda, 2 tanesi Kebapçı Sokağı'nda, 2 tanesi Çakmakçılar Yokuşu'nda, 2 tanesi Yolgeçen Han'da, 1 tanesi Hasırcılar Caddesi'nde, 1 tanesi Örucüler Caddesi'nde, 1 tanesi Terzi Baş Sokağı'nda, 1 tanesi Sultan Bayezid'de, 1 tanesi Dua Meydanı'nda, 1 tanesi Astarıcı Han'da, 1 tanesi Büyük Zaferan Han'da bulunmaktadır. Adı geçen cadde ve sokak isimleri günümüzde kullanılmakla beraber ticaretin önemli mevkileri arasındadır. Hatta Kalpakçılar Caddesi son dönemlerde dükkân fiyatları açısından en pahalı ve değerli ticari mekânlar arasında

²⁵³ Gülhan Benli, "İstanbul Tarihi Yarımada' da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları", Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 67.

²⁵⁴ Kemal Tahir, Yol Ayrımı, İthaki Yayınları, 14. Baskı, İstanbul Nisan 2020, s.280.

yer edinmiştir.²⁵⁵

Tülbentçi esnaf dükkânlarının en çok Kalpakçılar Caddesi'nde ve Kazazlar Sokağı'nda örgütlendiği tespit edilmiştir. Mevkilerin işlek olmaları, kazaz esnafı ile tülbentçilerin işbirliği içinde bulunmaları dükkânların burada yoğunlaşmasında etkili olduğu yorumu yapılabilir. Diğer bölgelerde dükkân sayıları azalmakla beraber Kapalıçarşı'nın çoğu mahallerinde tülbentçi esnafının örgütlendiği görülmektedir.

3.2.2. Yazmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller

Yazmacılık sanatı; Anadolu halkının asırlarca kullandığı, tülbentlerin üzerine kültürünü, sanatını, duygularını işlediği kısaca el emeği göz nuru olan bir geleneğidir. Bin bir emekle yapılan yazmalar; genç kızların çeyizlerini süslemiş, başörtüsü, sofraya örtüsü, mendil, seccade, yorgan ve yastık yüzü olup evlere girmiştir. Desenlerinin yanı sıra renkleriyle de pek çok şey anlatmıştır. Siyah matemi, beyaz saflığı, mavi umudu...²⁵⁶ Yazmacılık Anadolu'da ekonomik değerinin yanı sıra aynı zamanda kültürel bir mirastır. Günümüzde eskisi kadar rağbet görmemesine rağmen Osmanlı Devleti'nde üretimin önemli bir sektörü olmuştur.

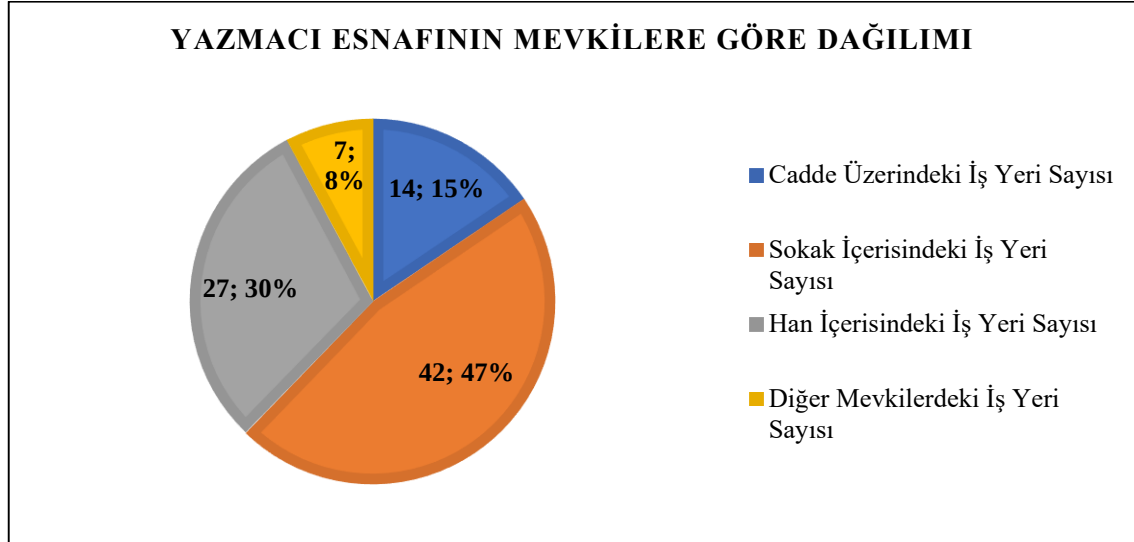
19. yüzyıl esnaf sayım defterinde yazmacılar ayrı bir iş kolu olarak kayda alınmış ve mekânsal örgütlenmeleri hususunda bilgiler verilmiştir. Yazmacı esnafında da kaydı yapan kâtip her dükkânı umum numarası ve dükkân tenekeleriyle kaydetmiştir. Daha sonra iş yerlerinin bulunduğu konumunu ve konum bilgisinin hemen altında usta, kalfa ya da çırakların bilgilerini işlemiştir. Defter verilerinden yola çıkılarak yazmacı esnafına ait toplam 90 tane dükkân kaydının yapıldığı saptanmıştır. Bu dükkânların dağılımına bakıldığında ise dükkânların farklı cadde ve sokaklarda olduğu görülmektedir. Dükkânların; 8 tanesi Örucüler Caddesi'nde, 4 tanesi Yağlıkçılar Caddesi'nde, 2 tanesi Bezistan Zenneciler Caddesi'nde bulunmaktadır. 15 dükkân Ressam Basmacılar Sokağı'nda, 9 dükkân Kazazlar Sokağı'nda, 6 dükkân Terzibaşı Sokağı'nda, 3 dükkân Kazazlar Orta Sokağı'nda, 2 dükkân Sahaflar Sokağı'nda, 2 dükkân Takkeci Sokağı'nda, 1 dükkân Basmacılar Sokağı'nda, 1 dükkân Sipahi Sokağı'nda, 1 dükkân Kavaflar Sokağı'nda, 1 dükkân Parçacılar Sokağı'nda, 1 dükkân

²⁵⁵ *İstanbul'un En Değerlisi Kalpakçılar Caddesi*, 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/istanbulun-en-degerlisi-kalpakcilar-caddesi-29819808>, (22.01.2021)

²⁵⁶ *Bir El Sanatı: Yazmacılık Ak Tülbente Dökülen Duygular*, 1990, <https://www.skylife.com.tr/1990-09/bir-el-sanati-yazmacilik-ak-tulbente-dokulen-duygular>, (23.01.2021)

Cevahir Bedesten Sokağı'ndadır.

Yazmacı esnafının defter kayıtlarında mekânsal olarak cadde ile sokakların yanı sıra han ve farklı mevkilerde de örgütlendiği tespit edilmiştir.

Grafik 2: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafının Mevkilere Dağılım Grafiği.

Yazmacı esnafının mevkilere göre grafik dağılımı incelendiğinde, kaydedilen 90 adet dükkânın %47'si sokak üzerinde, %30'u han içerisinde, %15'i cadde üzerinde, %7'si ise diğer mevkilerde olduğu görülmektedir. Tülbentçi esnafının ve dükkânlarının olduğu mahallerde de yazmacı esnaf dükkânlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Yağlıkçılar Caddesi, Örucüler Caddesi, Ressam Basmacılar Sokağı, Astarıcı Han gibi bölgelerde tülbentçi ve yazmacı esnaf dükkânları kaydedilmiştir. Bu iş kollarında çalışanların birbirlerine iş alıp verdiği ortak iş yaptıkları muhtemeldir.

Yazmacı esnafının örgütlendiği mekânlar tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 6: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler.

Cadde Adı	Sokak Adı	Han Adı	Diğer Mevkiler
Bezistan-1 Zenneciler	Basmacılar Sokağı	Acem Han ²⁵⁷	 Başında

²⁵⁷ **Acem Han:** Valide Han olarak bilinmektedir. Döneminde İranlı tüccarlar sıklıkla bu hanı kullandıkları için Acem Han olarak da adlandırılmaktadır. Eminönü'nde Mercan'da Çakmakçılar Yokuşu'nda Tarakçılar Sokağı karşısındadır. Yapı 17. yüzyılda Sultan IV. Murat döneminde Kösem Sultan'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği Çinili Külliyesi'ne vakfedilmek üzere inşa edilmiştir. Vakfiyesine göre etrafı mescit ve vakıflarla çevrilidir. Hanın birçok odası, dükkânları, kulesi ve mescidi bulunmaktadır. Büyük ve Küçük Valide hanı olarak isimlendirilen yapı iki katlı ve üç avluludur. Günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Filiz Dıñoğlu, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Valide Han (XIX- XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 32, İstanbul 2014, s. 80-81.

Caddesi			
Örücüler Caddesi	Cevahir Bedesten Sokağı	Astarcı Han	Bezistan-ı Zenneciler Kapusu
Yağlıkçılar Caddesi	Kavaflar Sokağı	Baltacı Han ²⁵⁸	Sultan Bayezid
	Kazazlar Sokağı	Büyük Yeni Han ²⁵⁹	
	Kazazlar Orta Sokağı	Büyük Za'feran Han	
	Parçacılar Sokağı	Çukur Han ²⁶⁰	
	Ressam Basmacılar Sokağı	Kebeci (Cebeci) Han ²⁶¹	
	Sahaflar Sokağı	Gümüšoğlu Han (?) ²⁶²	
	Sipahi Sokağı	İmameli Han ²⁶³	
	Takkeci Sokağı	Kilit Han ²⁶⁴	
	Terzi Başı Sokağı	Kuşakçı Han ²⁶⁵	
		Manastır Han ²⁶⁶	

²⁵⁸ **Baltacı Han:** Yeşildirek Kalmazlı Sokakta bulunmaktadır. Kitabesi yoktur, yaptırını bilinmemektedir. Günümüzdeki mülkiyet durumu özeldir. Günümüzde hanın yerinde betonarme iş hanı olup yeni adı Tahtakale İşhanıdır. Ceyhan Güran'ın eserinde İstanbul'un çok değişmiş ve kaybolmuş hanları bölümünde geçmektedir. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 147; Gülhan Benli, "a.g.t.", s. 110-111.

²⁵⁹ **Büyük Yeni Han:** 18. yüzyılın ikinci yarısında 1764'te Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından vakıflarına gelir sağlamak üzere yaptırıldığı bilinmektedir. Çakmakçılar Yokuşu'nun sağ kenarında büyük Valide Han'ın alt köşesi karşısındadır. Sandalyeciler, Çarkçılar ve Tarakçılar Sokakların çevrelediği bir konumda inşa edilmiştir. Günümüzde han bulunmakla birlikte kısmen vakıf özelliğindedir. Semavi Eyice, "Büyük Yeni Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1992, s. 518.

²⁶⁰ **Çukur Han:** Kapalıçarşı bölgesi hanlarından olup Yağlıkçılar Caddesi'ndedir. Güneyinde Büyük Safran Hanı, güneydoğusunda Perdahçılar ve doğusunda İse Mercan Ağa Hanlarıyla çevrilidir. Kitabesi yoktur, yaptırını bilinmemektedir. Yapı özelliği bakımından 18. Yüzyıl eserleri içerisinde değerlendirilmektedir. Günümüzde bulunmaktadır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 119.

²⁶¹ **Kebeci (Cebeci) Han:** Kapalıçarşı bölgesinde Yağlıkçılar Caddesi'nde bulunur. Ceyhan Güran'a göre eser kitabesizdir ve yaptırını belli değildir. Ancak civar hanlarla birlikte 18. Yüzyıl eseri olduğunu belirtmiştir. Gülhan Benli tezinde Cebeci Han'ı büyük olasılıkla Mimar Sinan'ın eseri olduğunu 18. yüzyılda yenilendiğini belirtmiştir. Günümüzde yapı bulunmaktadır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 115; Gülhan Benli, "a.g.t.", s.75, 108.

²⁶² **Gümüšoğlu Han:** Bu hanla ilgili kaynağa ulaşılamadı.

²⁶³ **İmameli Han:** 18. yüzyıl yapılarındadır. Kapalıçarşı'dan Mercan'a giden yol üzerinde bulunmaktadır. Çarşının kuzeyinde Tığcılar Sokağı'nda bulunur. Ceyhan Güran'a göre eser kitabesiz ve yaptırını bilinmemektedir. *a.g.e.*, s. 122; Başka bir çalışmada İmameli Han'ın İmam Ali adında bir zat tarafından vakıf olarak yapıldığı ve zamanla satıldığı bilgisi bulunmaktadır. Günümüzde Fatih ilçesi sınırları içerisinde var olan bir yapıdır. Tahsin Öz, "Yurdumuzda Tesis (Vakıf)", *Vakıflar Dergisi*, S. 10, s.133.

²⁶⁴ **Kilit Han:** Kapalıçarşı'nı kuşatan hanlardan biri olan Kilit Han, Uzunçarşı Caddesi ile Tacirhane Sokağı'ndadır. 18. Yüzyıl hanlarından olan han bugün, çantacı esnafı, toptancı dükkânları ile depo amaçlı kullanılmaktadır. Giriş kapısı Uzunçarşı üzerindedir. 200 hücreli olarak gösterilmiştir. Yaptırını bilinmemektedir. Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Yolu İstanbul'dan Geçen Kervan'ın Sarayları*, İTO, İstanbul 2010, s. 142.

²⁶⁵ **Kuşakçı Han:** Eminönü Mercan Ağa Mahallesinde Örücüler Kapısı Sokağındadır. Kitabesiz olup mimarı bilinmemektedir. 19. yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde bina bulunmaktadır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 152.

²⁶⁶ **Manastır Han:** 19. Yüzyıl hanları içerisinde yer alıp Eminönü Bölgesinde olup Mahmutpaşa yokuşunda yer almaktadır. Nursel Gülenaz, *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İTO, Akademik Yayınlar, İstanbul 2011, s. 277.

		Mercan Çukur Han ²⁶⁷	
		Rubiye Han ²⁶⁸	
		Sepetçi Han ²⁶⁹	
		Yağcı Han ²⁷⁰	
		Yolgeçen Han	
		Zaferan Han	
		Zincirli Han ²⁷¹	

Yazmacı esnafında dükkânların diğer esnaf gruplarına göre mekân dağılımı daha geniş olmuştur. Diğer esnaf kolları genel olarak sokak ve caddelerde yoğunlaşırken yazmacı esnafı daha çok hanlarda iş tutmuştur. Ayrıca sokaklarda da dükkân dağılımı geniştir. Esnafın Beyazıt Kapalıçarşı bölgelerinde bulunan sokak ve hanlarda örgütlendiği görülmektedir.

3.2.3. Kara Kalem Basmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller

Zemin rengine göre ikiye ayrılan karakalem basmacılığı özel tekniklerle yapılmaktaydı. Esnaf sayım defterinde yazmacı esnafından sonra kaydedilen bir diğer esnaf grubu da Karakalem Basmacı esnafıdır. Sayım yapılırken diğer esnaflarda olduğu gibi dükkânların teneke ve umum numaraları yazılmıştır. Daha sonra dükkânların konumları kaydedilip esnaf çalışanlarının özellikleri belirtilmiştir.

Karakalem Basmacı esnafına ait toplam 18 tane işyeri deftere kaydedilmiştir. Bunlardan 4 dükkân Kuyulu Sokağı'nda, 3 dükkân Yarımhan Sokağı'nda, 2 dükkân Emirşah Sokağı'nda, 1 dükkân Alemşah Sokağı'nda, 1 dükkân Kahvehane Sokağı'nda;

²⁶⁷**Mercan Çukur Han:** Kitabesi olmamakla birlikte mimarı belli değildir. Kapalıçarşı'nın kuzeyinde Tıgıcılar Sokağı'nda bulunmaktadır. 18. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Günümüzde değişmiş olarak bulunmaktadır. Ticari amaçlı kullanılmaktadır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 153.

²⁶⁸**Rubiye Han:** Rabia Hanı olarak da anılmaktadır. Kapalıçarşı'nın güneyinde Kürkçüler Sokağındadır. Taya Hatun Mahallesinde bulunmaktadır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Fatih Kaymakamlığı, Hanlarımız, <http://www.fatih.gov.tr/hanlarimiz>, (23.01.2021)

²⁶⁹**Sepetçi Han:** Kapalıçarşı'nın Bayezid çıkışında yer alan Sepetçi Han, konaklama amacıyla kullanılan İstanbul hanlarından. Handa toplam 70 dükkân bulunmaktadır. Bugün, daha çok deri işi yapan dükkânların yer aldığı handa, 1980'li yılların başlarına kadar ayakkabı imalathane ve dükkânları vardır. Süleyman Faruk Göncüoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

²⁷⁰**Yağcı Han:** Rubiye Han'ın yanındadır. Kitabesizdir, banisi ve mimarı bilinmemektedir. 18. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 139-140.

²⁷¹**Zincirli Han:** Beyazıt Kapalıçarşı'da Taya Hatun mahallesinde bulunmaktadır. Kitabesi yoktur, yaptıranı ve mimarı hakkında bilgi bulunmamaktadır. 18. yüzyıl hanları içerisinde değerlendirilmiştir. Günümüzde yapı bulunmakta ve işlek bir haldedir. Ticaret ve imalat amaçlı kullanılmaktadır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s.141-142; Gülhan Benli, "a.g.t.", s. 359.

3 dükkân Takkeci Han'ın orta katında, 1 dükkân Takkeci Han'ın üst katında, 2 dükkân Yolgeçen Han'ın orta katında, 1 dükkân Yolgeçen Han'ın üst katında bulunmaktadır.

Tülbentçi ve Yazmacı esnafında cadde, sokak, han ve farklı mevkiler kaydedilmişken Karakalem Basmacı esnafının sadece sokak ve hanlarda konumlandığı görülmektedir.

Tablo 7: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler

Sokak Adı	Han Ad
Alemşah Sokak	Takkeci Han (?) ²⁷²
Emirşah Sokak	Yolgeçen Han
Kahvehane Sokağı	
Kuyulu Sokak	
Yarım Han Sokak	

Karakalem basmacı esnafı örgütlenme açısından sokaklarda daha çok çeşitlilik göstermektedir. Buna rağmen hanlarda iş tutanların sayısı sokaklarda iş tutanlara göre daha fazladır. Sokaklarda bulunan dükkânlarda usta ve kalfa olmak üzere toplam 13 çalışan, hanlar da ise toplam 21 çalışan iş tutmaktadır. Hanlardaki dükkânların büyük olduğu ya da tezgâhların çok olduğu kanısına varılabilir. Karakalem basmacı esnafının iş yerleri dikkate alındığında birbirine yakın sokaklarda dükkân açtıkları görülmektedir. Adı geçen sokaklar günümüzde aynı isimlerle bulunmakla birlikte birbirlerine yakın bölgelerdir.

3.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller

Fabrika Yazma Yemenici esnafına ait sayımda ilgili esnafa ait 2 dükkân olduğu görülmektedir. 6185 numaralı esnaf sayım defterine göre diğer esnaf grupları Kapalıçarşı ve çevresinde örgütlenmişken Fabrika Yazma Yemenici esnafı sahile biraz daha yakın olan Kumkapı civarında Kadirga Liman Meydanı ve Havuzlu Hamam Sokağı'nda konumlanmıştır. Kadirga, İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan eskiden kadirgaların barındığı büyük bir liman semtidir. Bizans döneminden kalma İstanbul'un en eski limanı olup ve Iustinus ve Sophia limanları da denilmektedir. Kadirga limanı Iustinus (361-363) tarafından yaptırılmış, II. Iustinus (565-578) devrinde İmparatoriçe

²⁷² **Takkeci Han:** Bu hanla ilgili bilgiye ulaşılammıştır.

Sophia tarafından tamir edilmiş ve genişletilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra bir süre tersane olarak kullanılmıştır.²⁷³

Eskiden İstanbul yazmacılığında baskı yapılan kumaşların denizde yıkandığı bilinmekle birlikte Kumkapı ve Samatya bölgeleri yazmacılıkta önemli bölgelerdendi.²⁷⁴ Günümüzde Kadirga Liman Meydanı'nda daha çok restoranlar bulunmaktadır. Bölgede tarihi yapılar olmakla birlikte Fabrika Yazma Yemenciliğine dair işletme kalmamıştır. Havuzlu Hamam Sokağı'nda ise günümüzde tekstil, hazır giyim üzerine toptancılar bulunmaktadır. Yazma yemencilik alanında işletmeler olmadığı görülmüştür. Fabrika yazma yemenci iş kolunun bu bölgede kaybolmuş bir meslek olduğu söylenebilir.

3.2.5. Ressam Basmacı Esnaf Dükkânlarının Bulunduğu Mahaller

Esnaf sayım defterinde, sayımı yapılan esnaflardan bir diğeri de Ressam Basmacı esnafıdır. Ressam basmacı esnaf dükkânları, Kapalıçarşı civarında çeşitli sokak ve hanlarda bulunmaktadır. Dükkânların, bulunduğu sokak ve hanlardaki sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Esnafının Bulunduğu Mevkiler ve Dükkân Sayıları.

Sokak Adı	Sokakta Bulunan Dükkân Sayısı	Han Adı	Handa Bulunan Dükkân Sayısı
Alemşah Sokağı	2	Baltacı Han	2
Kazazlar Dar Sokağı	1	Perdahçı Han ²⁷⁵	1
Kazazlar Orta Sokağı	4	Takkeci Han	1
Ressam Basmacılar Sokağı	7	Yağcı Han	1
		Zincirli Han	1
Toplam	14		6

²⁷³ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Klasik Dönemi'nde İstanbul'da Dış Ticaret", https://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/17_ahmet-tabakoglu.pdf, (23.01.2021)

²⁷⁴ Semra Çelik, "Geleneksel Yazma Motiflerinde Veliye Martı İmzası", *İsmek El Sanatları Dergisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, S.23, İstanbul 2017, s. 51.

²⁷⁵ **Perdahçı Han:** Kapalıçarşı'da Perdahçılar Sokağı'nda yer almaktadır. Günümüzde handan hiçbir iz bulunmamaktadır. 18. yüzyıl yapılarından olma ihtimali vardır. Ceyhan Güran, *a.g.e.*, s. 154.

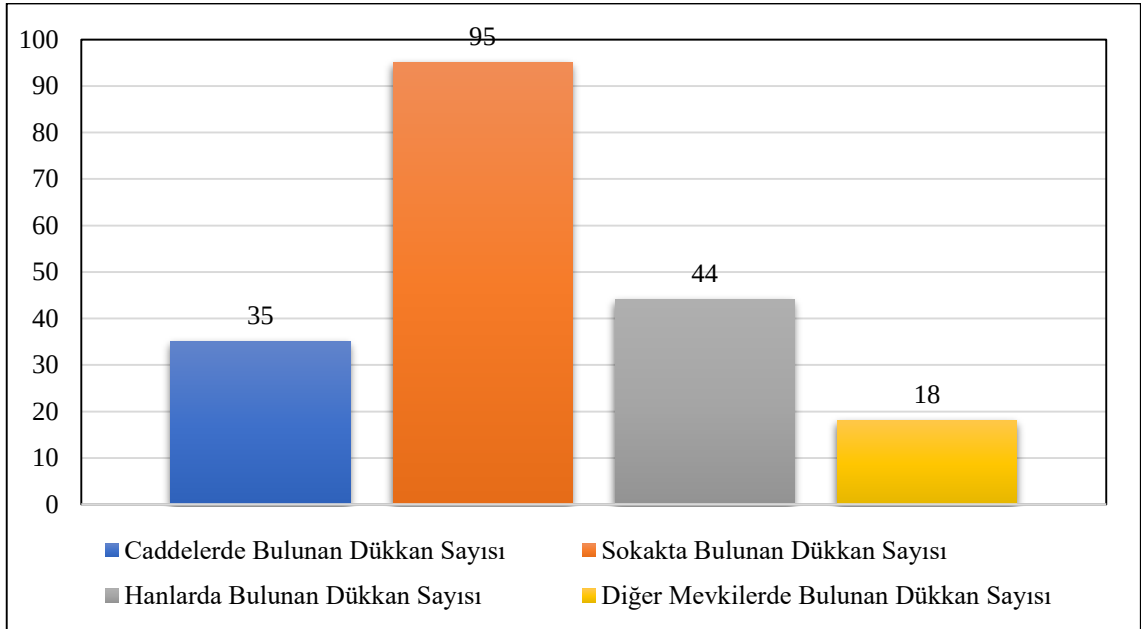
Sokakta bulunan dükkânların hanlardaki dükkânlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Hanlarda bulunan dükkânlarda bu meslekte toplam 10 kişi, sokaklarda bulunan dükkânlarda 16 kişi iş tutmaktadır. Bu dükkânların çoğunluğu da esnaf grubuna ait aynı ismi taşıyan sokakta örgütlenmiştir. Bu esnaf grubunun işlerini aktif olarak yürüttükleri, dükkânlarının yoğun olarak bulunduğu bir mevkiin varlığı görülmektedir. Ressam Basmacılar sokağında günümüzde faaliyet gösteren esnaflarla yapılan görüşme sonucunda bu meslek dalıyla ilgili herhangi bir bilgiye ya da mesleği icra eden esnafa ulaşılamamıştır. Ressam Basmacılar Sokağı'nda günümüzde ev tekstili, aksesuar, çanta gibi ürünlerin satıldığı dükkânlar mevcuttur. Dükkânların bulunduğu sokaklar Kapalıçarşı'da aynı isimle bulunmaktadır.

6185 numaralı tülbentçi, yazmacı, karakalem basmacı, fabrika yazma yemenici, ressam basmacı esnaf sayım defterine göre dükkânların bulunduğu 5 cadde, 17 sokak, 21 han, 7 mevki ismi karşımıza çıkmaktadır. Esnaf grupları içinde dükkânları mevki, han ve sokaklara en fazla dağılmış meslek grubu yazmacı esnafıdır. Genel olarak o dönemdeki cadde, sokak ve hanlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Sokak, cadde, han isimleri aynı şekilde kullanılmaktadır. Genel olarak bir meslek grubunun yoğunlaştığı caddeler, sokaklar o esnaf kolunun adıyla nitelendirilmiştir. Örneğin; kumaş, kürk ya da deriden imal edilen kalpak adı verilen başlıkların üretildiği cadde Kalpakçılar Caddesi, ham ipeğin işlendiği sokak, Kazazlar Sokağı; mendil, çevre, üretimini yapılan cadde Yağlıkçılar Caddesi olarak isim almışlardır. Bu sokaklar isim olarak hala mevcuttur.

Esnaf sayım defterinde sözü geçen iş kollarından bazılarının dükkânları Örücüler Sokağı, Keseciler Sokağı, Astarcılar Han, Kazazlar Sokağı, Terzibaşı Sokağı, Yağlıkçılar Sokağı, Takkeci Han gibi dokumayla ilgili mesleklerin yoğunlaştığı yerlerde bulunmaktadır. Birbirine yakın iş kollarının yakın mevkilerde çalışmaları Osmanlı Devleti'nde var olan bir uygulamaydı. Bununla birlikte sanatları birbirine yakın küçük esnaf birliklerinin kethüdası dahi ortak olabiliyor ya da seferlere ortak orducu esnafı çıkarıp gönderebiliyordu.²⁷⁶ Her esnaf kolu bir işin uzmanlık alanlarına giren kısmını yapıyor ve işi diğer esnaf grubuna gönderiyordu. Bundan dolayı işin daha hızlı ilerleyebilmesi için birbiriyle alakalı meslek kolları yakın mevkilerde iş

²⁷⁶ Salih Aynural, "19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1992, s. 130.

tutuyorlardı. Esnaf nizamlarına ait hükümlerde de ilgili mesleklerin aynı hükümlerde yer almaları birbiriyle iş birliği içerisinde olduklarını desteklemektedir. Örneğin; İstanbul'da terzi ve ütücü esnafının dükkân açma nizamıyla ilgili olan hükümde benzer iş kollarının bir arada anıldığı görülmektedir. Aynı şekilde tülbentçi esnafı ile basmacı esnafının tülbent basma ve dağıtma nizamı ile ilgili hükümde benzer meslek kollarının işbirliği içerisinde olduğu söylenebilir. İstanbul Fazlı Paşa Sarayı'ndaki ibrişim bükücü esnafı ile kazaz esnafı ve basmacı esnafının alım satım ve dükkân açma nizamları örnek verilebilir.²⁷⁷

Grafik 3: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterinde Bulunan Tüm Esnaf Dükkânlarının Mevkilere Dağılımı.

Yukarıdaki grafikte sayım defterinde yer alan tüm meslek kollarının mahallere dağılımı sayı olarak verilmiştir. Yazmacı-basmacı iş kollarına bakıldığında sokak üzerindeki dükkânların sayısı cadde, han ve diğer mevkilere göre fazladır. Bu mevkiler çoğunlukta Kapalıçarşı içinde ve çevresinde olan bölgelerde bulunmaktadır. 1891 yılı sayımına göre Kapalıçarşı ve çevresinde yazma- basma esnafına ait toplam 192 dükkân tespit edilmiştir. Netice itibariyle dükkân sayılarına bakılarak yazma- basma sektörünün bu dönemde canlılığını koruduğunu söylemek mümkündür.

²⁷⁷ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Tarihi I*, s. 35, 169.

BÖLÜM 4

YAZMACI BASMACI ESNAFININ İNSAN VE İSTİHDAM ÖRGÜTLENMESİ

4.1. USTALAR

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatı belli kurallar ve hiyerarşi içerisinde örgütlenmiştir. Bu teşkilatta idari (kadı, esnaf şeyhi, nakip, duacı, yiğitbaşı, kethüda) yapılanmadan sonra usta, kalfa ve çıraklar üretim işini üstlenmiştir. Ustalar işi hazırlar kalfa ve çıraklar meydana getirirdi.²⁷⁸ Üretim aşamasının en üst basamağında ustalar olurdu. Herhangi bir iş kolunda sanatın en ince ayrıntılarını bilen kişi usta sayılırdı. Ustalık mertebesine çırak-kalfa-usta siteminde ulaşıldı. Usta olabilmek için çıraklık ve kalfalık aşmalarında mesleğin esaslarını öğrenmek, esnaf olabilmenin niteliklerini kavrayabilmek temel işti. Ustalığa yükselebilmek için en az üç yıl kalfa olarak çalışılırdı. Kalfanın yaptığı iş ustalarca beğenilirse manevi yönü ağır basan bir merasimde kalfaya peştamal kuşatılarak usta rütbesine yükseltildi. Usta olan kişi işyeri açma hakkına sahipti. Ustalığını kanıtlayamayan müstakil bir işyeri açamazdı.²⁷⁹

Çalışma konusu olan esnaf sayım defterinde yazmacı-basmacı esnafının ustaları hakkında bilgiler kaydedilmiştir. Ustalar başlığı içerisinde, defterde yer alan esnaf kollarındaki ustaların sayıları, adları ile unvanları, fiziki özellikleri, memleketleri ve yaşları konularına değinilecektir.

4.1.1. Usta Sayıları

Lonca teşkilatında ustalık, kalfalık gibi mesleki unvanların nasıl kazanılacağı, çıraklık ve kalfalık süreleri, çalışma şartları, ham maddenin temini ve dağıtımı, dükkânların yeri ile sayısı buna bağlı olarak ustaların ve çalışanların sayıları kanunnamelerle düzenlenmiştir.²⁸⁰ Esnaf teşkilatında her iş kolunda ihtiyaç kadar usta ve dükkân bulundurulur; bu sayıların aşılmasına özen gösterilirdi. Osmanlı esnaflarında sayının kontrolsüz artması, liyakatsiz kişilerin yani ham-dest kişilerin mesleğe girmemesi, işin ustalarının gelirin azalması bunun yanı sıra üretimde

²⁷⁸ Mithat Gürata, *a.g.e.*, s. 113.

²⁷⁹ Sadık Göksu, "Ustalık Merasimi", *Ahilik Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 2016, s. 351-352; Muhittin Şimşek, *TKY ve Tarihteki Bir uygulaması Ahilik*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 42.

²⁸⁰ Mehmet Ali Ünal, "Kadı", *Ahilik Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 2016, s. 43.

kalitenin düşmemesi için zaman zaman esnaf sayımları yapılarak dükkân, usta ve çalışanların sayıları kayıt altına alınmıştır.²⁸¹ Bu kısımda 1891 yılı esnaf sayımına göre tülbentçi, yazmacı, karakalem basmacı, fabrika yazma yemenici, ressam basmacı esnafının usta sayıları incelenecektir.

4.1.1.1. Tülbentçi Esnafının Usta Sayıları

Tülbentçi esnafında her dükkânda bir usta kaydı vardır. Sayım defterine göre Kapalıçarşı ve çevresinde iş tutan tülbentçi esnafının toplam usta sayısı 62 kişidir.²⁸² Diğer esnaf kolları arasında yazmacı esnafından sonra en fazla usta sayısı tülbentçi esnafındadır. Dükkânlarda yalnız çalışan ustalar olduğu gibi kalfalarla görev yapan ustalar da bulunmaktadır. Altmış iki dükkânın 45'inde ustalar yalnız çalışmakta, geri kalan 17 dükkânda ise kalfalarla üretim yapmışlardır.

1778 yılı İstanbul mahkemesi 24 numaralı defterde Beyazıt Camisi çevresinde iş gören tülbentçi esnafının toplam yirmi dört kişiden oluştuğu ve sonraki yaklaşık kırk yıllık süreçte de çalışan sayısının otuz üç kişiye çıktığı bilgisi aktarılmıştır.²⁸³ Bu rakamların bölgedeki tülbentçi esnafının tamamını kapsadığı bilinmemekle birlikte 1891 yılı esnaf sayımıyla karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Dokumacılık alanında tülbent üretiminin ön planda ve gelişmekte olduğu söylenebilir. Ayrıca tülbentçi esnafının yazma-basma esnaflarıyla aynı sayımda yer almaları; yazma-basma sektöründe daha çok tülbent kumaşın tercih edildiğini de göstermektedir. Yazma-basma işleminde pamuklu, ipek, keten gibi kumaşlar en çok kullanılan kumaşlardı. Ayrıca ince dokunmuş tülbentler bu işte tercih sebebiydi. Kumaş türleri arasında tülbentlerin fazlaca kullanılması haliyle bu alanda yetişen usta sayısını da etkilemiştir.

4.1.1.2. Yazmacı Esnafının Usta Sayıları

Türk toplumunun geleneksel el sanatlarından olan yazmacılık beceri ve emek isteyen bir iştir. Ekonomik değerinin yanı sıra sanat açısından da önemlidir. Sanatın inceliklerine türkülerde bile rastlamak mümkündür.²⁸⁴ Her alanda kendini gösteren yazmalar muhakkak usta ellerde desenlendirilmiş ve renklendirilmiştir. Örneğin; “başındaki yazmayı da sarıya mı boyadın” türküsü Tokat yazmalarının sarı rengini

²⁸¹Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, Dünya Basımevi, İstanbul 2003, s.405.

²⁸²VGM, *Defter nu: 6185*, s. 2-23.

²⁸³ Turgut Akbaş, “Osmanlı İstanbul’unda Bayezid Meydanı ve Tarihi Çevresi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 136.

²⁸⁴ M. Ali Diyarbakırhoğlu, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar 2*, İTO, İstanbul 2013, s. 216.

vurgulamıştır.

Esnaf sayım defterinde Kapalıçarşı ve çevresinde iş tutan yazmacı ustaları hakkında ad, memleket, yaş gibi ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Deftere göre 1891 yılı yazmacı esnafında toplam 90 dükkân ve usta kaydı bulunmaktadır. Her dükkânda bir usta bulunmaktadır.²⁸⁵ Diğer esnaf grupları içerisinde en fazla usta sayısına sahip olan esnaf yazmacılardır. 90 dükkânın 59’unda ustalar yalnız çalışmıştır. 31 dükkânda ise ustalar kalfa ya da çıraklarla iş tutmuştur. Diğer esnaf kollarına göre en fazla çalışan sayısı bu iş kolundadır. Bu dönemde yazmacı esnafının çalışma alanının ve üretiminin daha fazla olduğu söylenebilir.

4.1.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Usta Sayıları

Yazma tekniklerinden olan karakalem basmacılığında kumaşa basılacak desenler kalıp üzerine çizilip oyulduktan sonra kumaşa aktarılır. Bunlara en güzel örnekler Ankara, Kastamonu, Tokat baskıları verilebilir. Türk yazmaları genellikle karakalem ve elvan yazmalar olarak üretilmiştir. İstanbul’un Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olması ve çeşitli sanat akımlarından etkilenmesi de bu sanatı geliştirmiştir. Özellikle 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl İstanbul yazmalarında serpme çiçek motifleri ve meyve motifli yazmaların sıklıkla yapılması yazma örneklerinin bu dönem itibarıyla Avrupa barok sanatı etkilerini taşıdığını da göstermektedir.²⁸⁶

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’da karakalem basmacı esnafı faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde yapılan esnaf sayımına göre karakalem basmacı esnafında çalışan ustaların sayısı 18’dir.²⁸⁷ Yazmacı ve tülbentçi esnafına göre karakalem basmacılarda yetişen usta sayısı daha azdır. Yazmacı esnafına göre karakalem basmaların bu dönemde çok tercih edilmediği ya da üretim alanlarının daha az olduğu muhtemeldir.

4.1.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Usta Sayıları

Esnaf sayım defterinde kaydı tutulan bir diğer esnaf kolu fabrika yazma yemenicileridir. Yazma basmacılık alanında çok olmasa da İstanbul’da fabrikalaşmanın olduğu görülmektedir. Esnaf koluna ait toplam 2 dükkân ve usta kaydı vardır.²⁸⁸

²⁸⁵VGM, Defter nu: 6185, s.26-56.

²⁸⁶ Berna Sevinç- Emel Ardahanlı, “Geçmişten Günümüze Kalıp Baskı (Yazmacılık) Sanatı, Yaşayan Usta Eller (Tokat Örneği)”, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, Trabzon, 20-21 Nisan 2017, s. 67-68.

²⁸⁷VGM, Defter nu: 6185, s.58-64.

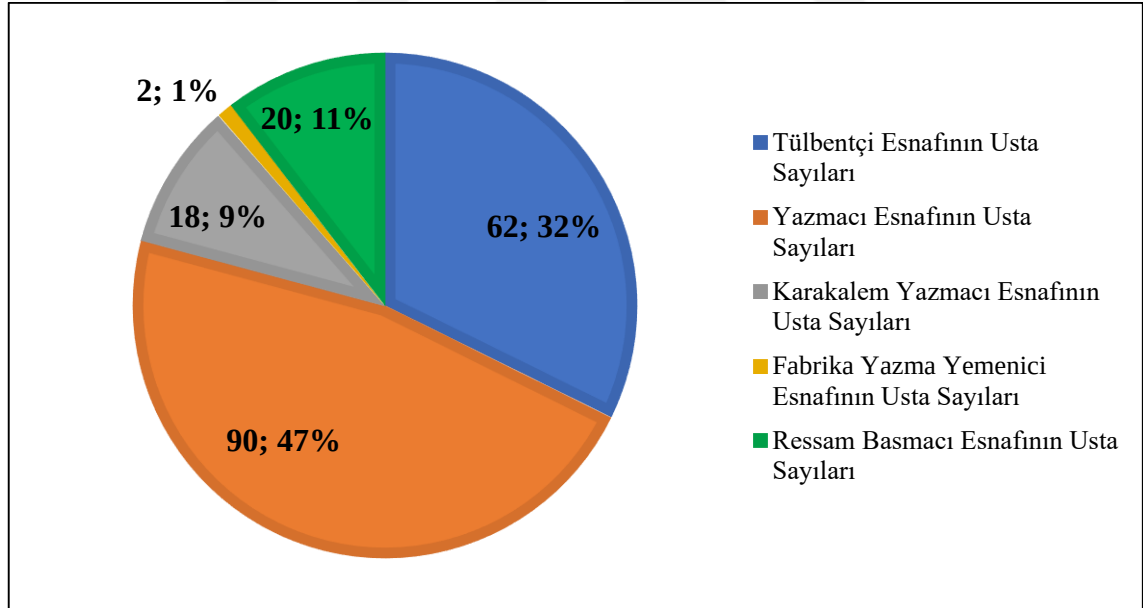
²⁸⁸VGM, Defter nu: 6185, s. 66-67.

Kadırga Liman Meydanı'nda olan dükkânda usta, kalfa, çıraklar çalışmıştır. Havuzlu Hamam Sokağı'ndaki dükkânda bulunan usta ise yalnız çalışmıştır. Esnaf kolları içerisinde en az çalışan sayısına sahip iş kolu fabrika yazma yemenicileridir. Bu sayılara bakıldığında fabrika yazma yemenicilikte üretimin büyük kısmını Kadırga Limanı'ndaki dükkânda gerçekleştirmiştir.

4.1.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Usta Sayıları

Ressam Basmacılar isminde İstanbul'da günümüze kadar varlığını sürdüren sokak bulunmaktadır. Esnaf sayım defterine göre bu esnaf grubu ressam basmacılar sokağında örgütlendiği gibi Kazazlar Sokağı, Takkeci Han, Baltacı Han gibi mevkilerde iş tutmuşlardır. Ressam basmacı esnafında bu tarihlerde çalışan 20 usta mevcuttur.²⁸⁹ Verilerden yola çıkarak usta sayılarının üretim ihtiyacına göre şekillendiği yorumu yapılabilir.

Yazmacı basmacı esnaf kollarında bulunan usta sayılarının grafiği aşağıda verilmiştir.

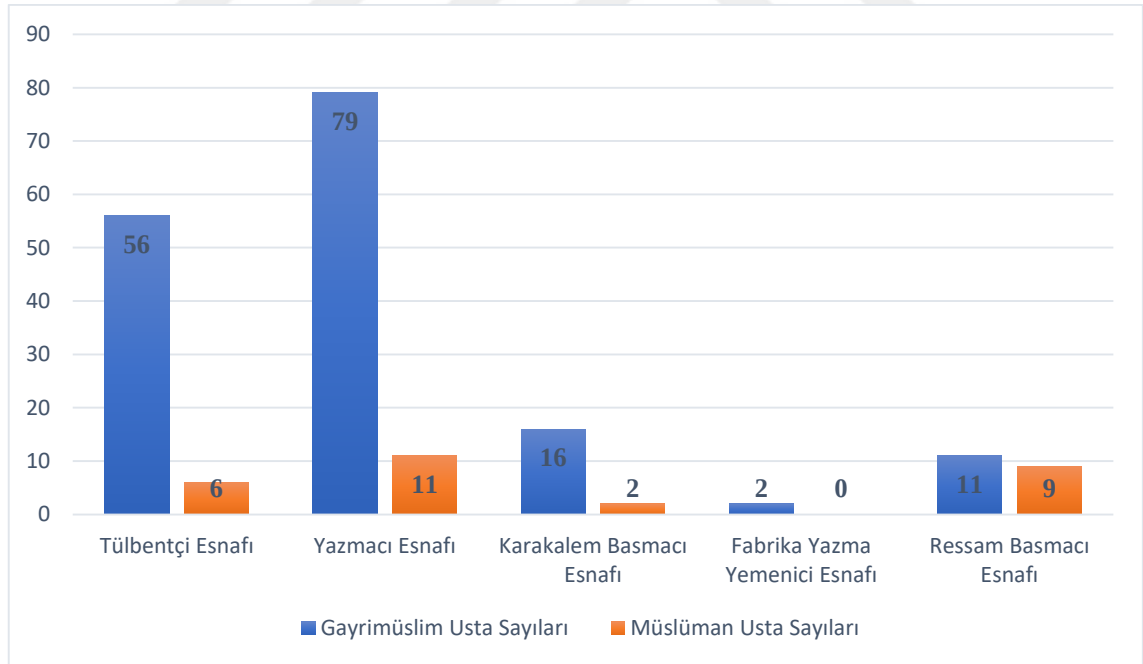
Grafik 4: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Usta Sayıları.

Grafik incelendiğinde 1891 yılı sayım defterine göre yazmacı basmacı esnafında toplam 192 usta çalışmıştır. Sayım defterindeki esnaflarda çalışan ustalar, iş kollarına göre kıyaslandığında doksan kişi ile %47'sini yazmacılar; altmış iki kişi ile %32'sini tülbentçiler, yirmi kişi ile %11'ini ressam basmacı esnafı, on sekiz kişi ile %9'unu karakalem basmacı esnafı, iki kişi ile %1'ini fabrika yazma yemeniciler teşkil

²⁸⁹VGM, Defter nu: 6185, s. 70-76.

etmektedir. Grafiğe göre yazmacı esnafında çalışan ustalar çoğunluktadır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nde yazmacılık alanına daha fazla talep olduğu söylenebilir. Ayrıca yazmacı ve tülbentçi esnafında çalışan usta sayılarından yola çıkılarak iki esnaf kolu arasında daha fazla iş alış verişi yapıldığı düşünülebilir. Oranlara bakıldığında en az usta sayısının fabrika yazma yemenici esnafında olduğu görülmektedir. Bu meslekler içerisinde fabrikalaşmanın az olduğu ya da geleneksel basma teknikleriyle üretilen ürünlerin tercih edildiği varsayılabilir. Görüldüğü üzere dokumacılık alanında farklı iş kollarında usta sayılarının değişiklik göstermesi; üretilen ürünlerin pazarda alıcı bulması, ilgili iş kolunda çalışacak usta sayısının kanunnamelerle belirtilmiş olması arasında bir ilişki kurulabilir.

Lonca teşkilatında gayrimüslim ustaların da iş tuttuğu bilinmektedir. 1891 yılı esnaf sayım defterine göre usta sayılarını çalışan Gayrimüslim ve Müslüman usta sayıları bakımından da değerlendirmek mümkündür. Bu durum yazmacılık basmacılık esnaf kolunda çalışanların hangi zümrede yoğunlaştığını göstermesi açısından önemlidir.

Grafik 5: 6185 No'lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Gayrimüslim ve Müslüman Usta Sayıları.

Grafiğe göre yazmacı basmacı sektöründe çalışan gayrimüslim ustaların toplamı 164, Müslüman ustaların toplamı ise 28'dir. Buna göre gayrimüslim ustaların tüm ustalara oranı %85, Müslüman ustaların tüm ustalara oranı %15'tir. Gayrimüslim ustaların defterde yer alan iş kollarına göre ayrı ayrı değerlendirmesi yapıldığında

tülbentçi esnafındaki gayrimüslim ustaların tüm gayrimüslim ustalara oranı %34'dur. Yazmacı esnafında bu oran %48, karakalem basmacı esnafında %10, fabrika yazma esnafında %1, ressam basmacı esnafında %7,'dir. En fazla gayrimüslim ustanın görüldüğü esnaf grubu yazmacı esnafıdır. En az görüldüğü grup ise fabrika yazma yemenici esnafıdır. Müslüman ustalara bakıldığında ise yazmacı esnafındaki Müslüman ustaların tüm Müslüman ustalara oranı %39, ressam basmacı esnafında %32, tülbentçi esnafında %22, karakalem basmacı esnafında %7, fabrika yazma yemenici esnafında %0'dır. En fazla Müslüman ustanın yazmacı esnafında olduğu görülmektedir. Müslüman ustanın olmadığı esnaf grubu ise fabrika yazma yemenicileridir.

Esnaflar sayımının yapıldığı yıllarda yazmacılık-basmacılık sektöründe ağırlıklı olarak gayrimüslim ustalar çalışmaktadır. Müslüman ustalar bu sektörde gayrimüslimlere göre azınlıkta kalmıştır. Müslüman ve gayrimüslim çalışan ustanın sayı olarak en fazla birbirine yaklaştığı ressam basmacı esnafıdır. En az usta sayısı ise fabrika yazma yemenici esnafına aittir.

4.1.2. Ustaların Adları ve Unvanları

Türkçe sözlükte ad; bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam olarak ifade edilmektedir.²⁹⁰ İnsanların yeryüzündeki düzenini sağlayabilmeleri için ad verme, bir şeyi nitelendirme oldukça önemlidir. Bundan dolayı dünyada ad verme olgusundan yoksun bir topluluk ya da topluma rastlamak imkânsızdır.²⁹¹ Kişi adlarının belirlenmesinde coğrafya, din, inanç, kültür, yaşam tarzları, ebeveyn görüşleri gibi durumlar etkili olmuştur. Zaman ve mekân farklılıklarına bağlı olarak değişen veya gelişen kültürlerde kullanılan isimlerde değişimlere uğramıştır.²⁹² Misal Türkler Müslümanlığı kabullerinden önce Türkçe isimler alırken, İslamiyet'i kabul ettikten sonra zamanla Arapça isimleri de kullanmaya başlamıştır.²⁹³

1891 yılı esnaf sayım defterinde ustaların almış olduğu Müslüman ve

²⁹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>, 23.02.2021, 21:30.

²⁹¹ Orhan Acıpayamlı, "Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", *VI. Milletlerarası Türk Halk Kongresi Bildirileri*, C. IV, KB Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müd., Yay., Ankara 1992, s. 1.

²⁹² Alpaslan Demir, "Zile Kazasında Şahıs Adları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 21, Bahar 2012, s. 62.

²⁹³ Mübahat Küttükoğlu, Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 79.

gayrimüslim isimleri karşımıza çıkmaktadır. Gayrimüslim ustaların hangi mezhebe ya da ırka mensup olduklarına dair çalışılan defterde bilgi bulunmamaktadır. Ancak Paspatis'in 19. yüzyılı kapsayan İstanbul'un Ortodoks Esnafı eserinde sayısı yüz altmış ikiyi bulan Ortodoks esnafların listesi yer almaktadır. Bu listede Balıklı Rum Hastanesi kayıtlarına göre hastane inşaatı için Ortodoks esnafın yaptığı bağışlar verilmiştir. Ortodoks esnaf içerisinde basmacılar, tülbentçiler ve yemeniciler bulunmaktadır.²⁹⁴ Bu bilgiler çerçevesinde ve esnaf sayım defterine göre yazmacı basmacı esnaf ustalarının isimlerini değerlendirmek mümkündür. İsimlerin okunmasında şüpheye düşülen adların yanına soru işareti (?), okunamayan isimlerin yerine ise üç nokta (...) yazılması tercih edilmiştir.

4.1.2.1. Tülbentçi Eснаfı Ustalarının Adları ve Unvanları

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nde ekonominin önemli bir unsuru olan esnaf teşkilatı ahi sisteminin gelenekleri üzerine kurulmuş ve zamanın şartlarına göre de şekillendirilmiştir. Ahilik teşkilatına üye olabilmenin temel şartları arasında Müslüman olmak vardı. Osmanlı esnafında bu şart esas alınmış; böylelikle Müslüman ve gayrimüslim tebaa toplantılarda bir araya gelebilmişlerdir.²⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın sarraflık, kuyumculuk, boyacılık, bankacılık, kerestecilik, kaftancılık gibi çeşitli esnaf kollarına mensup olduğu, vakıf kurabildikleri, devlet hizmetlerinden muaf oldukları için genellikle esnaflık ve ticaretle ilgilendikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra esnaf defterlerinde gayrimüslimlerin Müslümanlarla birlikte aynı esnaf teşkilatı içinde kaydedilmişlerdir.²⁹⁶ 1891 tarihli esnaf sayım defterinde de bu durumun bir örneği görülmektedir.

Yazmacı basmacı esnaf sayım defterinde tülbentçi dükkânlarında elli altı gayrimüslim ve altı Müslüman ustaya ait olmak üzere toplam altmış iki isim tespit edilmiştir. Bu sayılara oranladığımızda tülbentçi esnafında ustaların %90'ı gayrimüslim, % 10'u Müslümandır. Tespit edilen Müslüman ve gayrimüslim ustaların dükkân umum numaraları ve isimleri tablo haline getirilerek aşağıda sunulmuştur. Aynı isme sahip

²⁹⁴ Aleksandros Paspatis, *İstanbul'un Ortodoks Eснаfı 1833- 1860*, Marianna Yerasimos (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 211-219.

²⁹⁵ Ramazan Arslan- Devran Şanlı, "Osmanlı Devleti'nde Bir Eснаf Örgütlenmesi Olarak Lonca Teşkilatı", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C. 4, S. 7, 2013, s. 23.

²⁹⁶ Miyase Koyuncu- Samettin Başol, "Osmanlı Bursa'sında Ermeni Kökçü Eснаfı Hirfet Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S. 47, Haziran 2017, s. 25- 44.; Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM*, Ankara Üniversitesi, 2002, S. 13, s. 20.

farklı dükkânlarda kaydı olan ustalar tabloda iki kez yazılmıştır.

Tablo 9: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim Ustaların Adları.

Tülbentçi Esnafında Çalışan Gayrimüslim Ustaların Adları					
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
15	İlyana? veled Marko	32	Dimitri veled Bedros	7	Mehran veled Agob
16	Maksud veled Mikael	40	Dimitri veled Panayota	56	Mehran veled Heci Kirkor
35	Aleksan veled Boğos	51	Heci Boğos veled Manuk	39	Mıgırdıç veled Haçik
21	Arakil veled Serkis	42	Heci Karnik veled Kerovpe	14	Mihalaki veled Anatas
12	Artin veled Parsam	52	Heci Kirkor veled Manuk	9	Oksen veled Kifork
27	Artin veled Haçador	61	İstefan veled Eftim	6	Puzant veled İvanes
23	Artin veled Kifork	55	Kalost veled Mıgırdıç	48	Rupen veled Avakim
41	Artin veled Melkon	2	Karabet veled Agob	22	Samuel veled Kirkor
49	Artin veled Partam	57	Karabet veled Andreyas	1	Sayeni veled Nikota
3	Bedros veled Jakob	29	Karabet veled Mardiros	53	Serkis veled Heci Kirkor
4	Bedros veled Zenob	17	Karabet veled Simon	19	Serkis veled Minas
45	Boğos veled Ohannes	13	Karnik Kuyumciyan	34	Todori veled Kasami?
8	Civan veled Anastas	10	Karnik Veled Virtanes	33	Urnik veled Donik
11	Damyanos veled Yanni	38	Kifork veled Andon	47	Yervant veled Keris?
28	Dikran veled Agob ...	31	Kifork veled Arakad	60	Yorgi veled Adin
46	Dikran veled Kapriel	54	Kifork veled Haçador	59	Yorgi veled Tanasak
5	Dikran veled Loren	58	Kiryako veled Eftim	18	Zenob veled Estepan
30	Dikran veled Setrak	62	Maksud veled Eftim	20	İpokrad veled Tanaş
43	Dikran veled Setrak	50	Manok veled Serkis		

Tablo 9’den anlaşıldığı üzere tülbentçi esnafında gayrimüslim çalışanlar yoğunluktadır. Bu durum esnaf teşkilatında ve üretim sisteminde Osmanlı Devleti’nin dini bir ayrıma gitmediğini, tülbent üretiminde gayrimüslim ustaların Müslüman ustalara göre sektöre daha çok hâkim olduğunu gösterir.

İsimler kaydedilirken hem Müslüman hem de gayrimüslim ustalar baba adlarıyla birlikte yazılmıştır. Örneğin; gayrimüslim ustalar, Artin veled Haçador şeklinde; Müslüman ustalar ise Fevzi bin Hüseyin şeklinde kaydedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda soyadı sistemi kullanılmadığından kişilerin baba isimleriyle birlikte yazılmaları Osmanlı kayıt sisteminin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İsim incelemesinde görüldüğü üzere gayrimüslim ustalar Ermeni ya da Rum kökenli isimlere sahiptir. Gayrimüslim tülbent ustalarında isimler çeşitlilik göstermekle birlikte bazı isimlerin sayısı fazladır. Oğul adlarına bakıldığında beş kişi Artin ismini almıştır. Baba adlarında ise Artin ismi kullanılmamıştır. Dimitri, Karnik, Karabet, Kifork, Mehran, Serkis, Yorgi gibi isimler oğul adlarında birden fazladır. Aleksan, Arakel, Civan, Kalost, Kiryako, Rupen, Puzant, Yervant gibi isimler oğullarda bir defa geçmektedir. Baba adlarında Eftim ismine 3 kişide rastlanmıştır. Bu üç ustanın memleketlerinin de aynı olması kardeş oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak defterde baba ismi ve memleket bilgisinden başka akrabalık durumunu belirten bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca Dikran veledi Setrak isminde iki kişi farklı dükkânlarda kaydedilmiştir. İlk başta aynı kişinin farklı dükkânlara sahip olduğu düşünülse de bu kişiler sadece fiziksel özellikleri bakımından birbirinden farklıdır. Aralarında akrabalık olmadığı düşünülürse baba-oğul isimlerinde benzerliklerin olabileceği yorumu yapılabilir. İsimlere bakıldığında Türk ya da Müslümanların kullandığı Maksud adını iki gayrimüslim ustanın aldığı görülmektedir. Gayrimüslimlerin yaygın olmamakla birlikte Türk ve Müslüman isimlerini de kullandığı bilinmektedir.²⁹⁷ Bu durum gayrimüslimlerin Müslümanlarla ya da Türklerle yıllarca iç içe yaşamaları ile açıklanabilir.²⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde kişi kayıt sisteminde baba isimlerinin yanı sıra lakap ve unvanlar da kaydedilirdi. Osmanlı döneminde insanlar; bazen ailelerinin soy geçmişlerini, fiziki özelliklerini niteleyen isimleri, memleketlerini, sosyal statülerini belirten lakap ve unvanları bazen de dini yönlerini vurgulayan unvanlar kullanmışlardır.²⁹⁹ Tülbentçi esnafında gayrimüslim ustalar, dini yönlerini vurgulayan

²⁹⁷Sadık Sarısağan, “Afyonkarahisar’da Ermeniler 1910-1914 (Şerhiye Sicillerine Göre)”, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C. 4, Erciyes Üniversitesi, 2007, s. 91- 116.

²⁹⁸ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları”, Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 705.

²⁹⁹ Saim Yörükoğlu, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, C.1, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2012, s. 322.

Heci unvanını kullanmışlardır. Müslümanların Hac görevinden sonra sahip oldukları Hacı unvanını karıştırmamak için gayrimüslimlerin bu unvanı genellikle Osmanlı kayıtlarında Heci şeklinde geçmektedir.³⁰⁰

Heci unvanını oğul neslinde üç kişi baba neslinde iki kişi almıştır. Buna göre unvanların kullanımı tülbentçi esnafında oğul neslinde çok fark olmasa da daha fazladır. Heci unvanı dışında gayrimüslim ustalarda herhangi bir unvan ya da lakap geçmemektedir.

Tülbentçi esnaf kolunda gayrimüslim ustalarla birlikte Müslüman ustalar da iş tutmuştur. Müslüman ustaların tespit edilen isimleri tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 10: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Müslüman Ustaların Adları.

Tülbentçi Esnafında Çalışan Müslüman Ustaların Adları			
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
26	Emin bin Mustafa	44	İbrahim bin Hafız Mahmud
25	Fevzi bin Hüseyin	37	İzzet bin Abdullah
36	Hacı Şakir bin Osman	24	Mustafa bin Hüseyin

Tülbentçi esnafında altı Müslüman usta çalışmıştır. Ustaların isim analizi yapıldığında Türkçe kökenli isimlerin yerine daha çok Arapça kökenli isimlerin alındığı saptanmıştır. Bu durumda İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesi oldukça etkilidir. İsim olarak Hz. Peygamberin isimlerinden Mustafa, Hz. Peygamberin torununun ismi Hüseyin, halife ismi olan Osman gibi adlar seçilmiştir. Her ustanın ismi farklıdır. Aynı ismi alan usta bulunmamaktadır. Ancak baba adlarında Hüseyin ismi iki ustada vardır. Bu ustaların kardeş olabileceği muhtemeldir. Müslüman ustaların unvan ve lakaplarına bakıldığında iki ustanın isminde hacı ve hafız unvanları yazılmıştır. Tülbentçi esnafının Müslüman ustaları genel olarak dinin önemli şahsiyetlerinin isimlerini ve dini terimleri unvan olarak kullanmışlardır.

4.1.2.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları

19. yüzyılın sonlarına doğru yapılan yazmacı sayımında Müslim ve gayrimüslim usta isimleri vardır. Ustalar yazım geleneğine göre baba adı ve varsa unvanlarıyla

³⁰⁰Sadık Sarısamancıoğlu, “a.g.m.”, s. 101.

kaydedilmiştir. Yazmacı esnafında bir usta sadece tek isimle yazılmıştır. Üç usta ise, oğlu anlamına gelen “-yan” ekiyle oluşturulan soyadlarıyla yazılmıştır. Her dükkânda bir usta kaydı bulunmaktadır. Yazmacı esnafında toplam 90 usta ismi saptanmıştır. Ustalardan 79 tanesi gayrimüslim, 11 tanesi Müslüman olmak üzere gayrimüslim ustalar çoğunluktadır.

Tablo 11: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim Ustaların Adları.

Yazmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Ustalar							
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
78	Agob veled Bogos	11	Ermenak veled Bogos	53	İvanes veled Mardiros	52	Mehran veled İvanes
73	Agob veled Haçador	86	EstepanLütfiyan	67	Karabet veled Andon	26	Mehran veled Kirkor
90	Agob veled Kirkor	63	Estepan veled Artin	85	Karabet veled Andreyas	38	Mıgırdıç veled Kirkor
48	Aleksan veled Nişan	58	Estepan veled Esador	68	Karabet veled Gerbis?	6	Mikael veled Kifork
12	Anastas veled Ligor	2	Estepan veled Hamayak	20	Karabet veled Hamayak	14	Naşid veled Estepan
5	Artin veled Bagdasar	7	Eznik veled Agob	22	Karabet veled Hamayak	9	Nikogos veled Estepan
83	Artin veled Kifork	39	Heci Manil Veled İvadis	51	Karakin veled Agob	18	Nişan veled Bedros
23	Artin veled Lütfi	24	Heci Estepan veled Apisogom	60	Karakin veled Nikota	36	Nişan veled Bedros
33	Artin veled Simon	47	Haçarsum veled Karabet	65	Karnik veled Estepan	55	Nişan veled Kifork
81	Artin veled Simon	15	Haçik veled Estepan	61	Karnik veled İvanes	29	Ohannes veled Karabet
82	Bandali veled Yorgi	44	Haçik veled İvanes	64	Karnik veled Karabet	27	Penafi? Veled Ligor
3	Bogos veled Bartog	50	Haçik veled Mıgırdıç	30	Kifork veled Karabet	69	Serkis
28	Bogos veled İvanes	70	Haçik veled Mirican	4	Kifork veled Simon	88	Serkis veled Mıgırdıç
13	Canik veled Vahram	49	Haçik veled Sinan	59	Kirkor veled Hazaros	32	Serop? Veled Kirkor
42	Daniel veled Karabet	74	Haik? Veled Kifork	40	Lambo veled Yavakim	8	Simon veled Markar
25	Dikran veled Anhise?	57	İskender veled Avak	10	Leon veled Markar	54	Vahan veled Kirkor
56	Dikran veled Agob	79	İskender veled Kirkor	77	Leyon veled Artin	80	Yervant veledi Agob
62	Dikran veled Serkis	35	İvanesNirazyan	76	Leyon veled Kalost	72	Yervant veled Haçik
71	Dikran veled Serkis	89	İvanesPapazyan	84	Maksud veled Kerope	37	Zare veled Simon
41	Dikran veled Simon	21	İvanes veled Haçarsum	66	Markar veled İvanes		

Yazmacı esnafında iş tutan ustaların isimleri ve dükkân umum numaraları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tablo analizinde oğul adlarında 79 kişide 41 farklı isim tespit edilmiştir. Bu veriye göre yazmacı esnaf ustalarında isim çeşitliliğinin %51 olduğu söylenebilir. İsimler çoğunlukla Ermeni ve Rum kökenlidir. Bununla birlikte Canik gibi Türkçe kökenli ve Arapça kökenli Maksud, İskender isimlerinin de gayrimüslimler tarafından kullanıldığına rastlanmıştır. 79 ustada Artin, Dikran, Estepan, Haçik, Karabet isimleri en çok kullanılan isimlerdir. Her isimden beşer usta bulunmaktadır. Dört ustaya İvanes ismi verilmiştir. Agob, Karnik, Kifork, Nişan isimlerinin her birinden üçer usta vardır. Bogos, İskender, Serkis, Karakin, Leyon, Mehran, isimlerinden ikişer usta mevcuttur. Geri kalan ustalar farklı isimler almışlardır.

Yazmacı esnafının usta isimleri incelendiğinde Dikran veled Serkis isimli fiziki özellikleri ve yaşları farklı olan iki ayrı usta bulunmaktadır.³⁰¹ Aynı şekilde Artin veled Simon isimli fiziki özellikleri ve yaşları farklı olan iki ayrı usta bulunmaktadır.³⁰² Bu bilgiler baba ve oğul neslinde isim benzerliklerinin olabildiği yorumunu kuvvetlendirmektedir. Karabet veled Hamayak isimli aynı fiziki özelliklere, yaşa ve memlekete sahip sadece tezkire numaraları farklı usta iki farklı dükkânda yazılmıştır.³⁰³ Bu durum bir ustanın farklı mekânlarda iki dükkân açabildiğini düşündürmektedir.

Usta isimleri kaydedilirken genelde “veled” kelimesi ile baba oğul ilişkisi belirtilmiştir. Üç usta Nirazyen, Papazyen, Lütfiyan şeklinde soyadı olarak kaydedilmiştir. Bir usta ise tek isimlidir. Gayrimüslim baba isimleri değerlendirilirken dört ustanın dışında kalan 75 isim esas alınmıştır. 75 baba isminde 40 farklı isim türüne rastlanmıştır. Buna göre baba isimlerinde çeşitlilik %53 oranındadır. En çok kullanılan baba ismi Kirkor’dur. Altı kişi bu isme sahiptir. Sırayla İvanes, Karabet, Simon isimlerinde beşer; Agob, Estepan, Kifork, isimlerinde dörder; Hamayak isminde üçer; Artin, Bedros, Bogos, Ligor, Markar, Mıgırdıç, Serkis isimlerinin her birinden ikişer baba bulunmaktadır. Diğer isimler bir defa yazılmıştır. Baba isimlerinin, memleketlerinin bazı ustalarda aynı olması farklı dükkânlarda çalışan kardeşlerin olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bazılarındaki yaş farkının yakın olması bu

³⁰¹ Bu iki usta farklı kişiler olduğu için tabloda iki kez yazılmıştır. VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 62, s. 46; VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 71, s. 49.

³⁰² VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 33, s. 36; VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 81, s. 52.

³⁰³ VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 20, s. 32; VGM, DeFTER nu: 6185, umum no: 22, s. 33; Ayrıca farklı dükkânlarda kaydı olduğu için tabloya da iki kez yazılmıştır.

ihtimali güçlendirmektedir. Örneğin Kırkor baba ismine sahip olan ustalardan bazıları hem memleket hem de yaş bakımından birbirine yakındır.³⁰⁴

Yazmacı ustalarında bazı isimlere unvanlar eklenmiştir. Unvanlarda sadece heci kullanılmıştır. Oğullarda bu unvanı iki kişi almıştır. Babalarda ise herhangi bir unvan yoktur. Yazmacı esnafında isim kayıtlarında genel olarak unvan ya da lakapların yer almadığı görülmüştür.

Yazmacı esnafında sayıları az olmakla birlikte Müslüman ustalar da iş tutmaktadır.

Tablo 12: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Müslüman Ustaların Adları

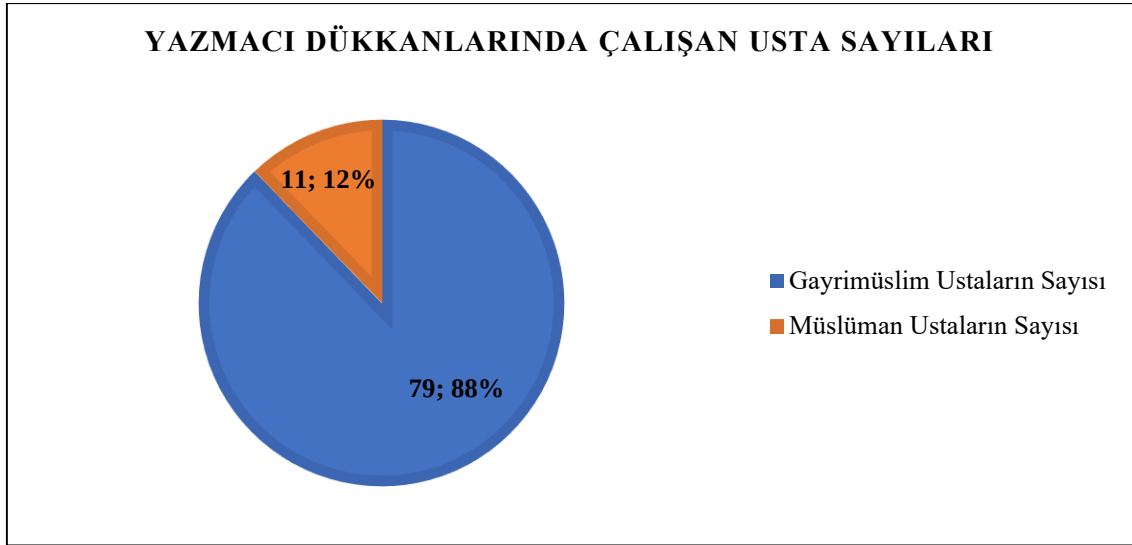
Yazmacı Esnafında Çalışan Müslüman Ustalar					
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
46	Ahmed bin Hacı Ali	19	Halil bin Satı	45	Salih bin Süleyman
17	Ahmed bin Süleyman	75	Mehmed bin El-Hac Ali	1	Süleyman bin Hacı Bekir
43	Ahmed Hulusi bin Mustafa	31	Mehmed bin İbrahim	34	Tahsin? bin Ahmed
16	El-Hacı Seyid bin Hacı Emin	87	Salih bin El-Hacı Mehmed		

Yazmacı esnafında çalışan Müslüman ustalar tablosunda ustaların çoğunlukla İslamiyet'in etkisiyle Arapça kökenli isimler tercih ettiği görülmektedir. İslam dininde önde gelen kişilerin isimleri hem oğul neslinde hem de baba neslinde kullanılmıştır. En çok kullanılan isimler Ahmed ve Mehmed³⁰⁵, Salih'tir. Yazmacı esnafında çalışan toplam 11 Müslüman isminde oğullarda iki tane Ahmet, iki tane Mehmed, iki tane Salih, birer tane Ahmet Hulusi, Seyid, Halil, Süleyman, Tahsin? ismi vardır. Baba neslinde Ali, Süleyman, Mehmed, Emin, Satı, İbrahim, Bekir, Mustafa isimleri alınmıştır. Tabloda umum numarası 1 olan dükkânın ustası isim açısından, 17 ve 45 umum numaralı dükkân ustalarının babası olduğunu düşündürtebilir. Ancak 1 numaralı ustanın memleketi farklı olmakla birlikte diğer ustalardan da yaş olarak küçüktür. Bu

³⁰⁴VGM, Defter nu: 6185, Umum No: 26- 32- 54, s.34, 36, 43.

³⁰⁵Mehmet adı Muhammed adının Türkçeleştirilmiş halidir. Mehmet isminin üzerinde şedde varsa Muhammed, yoksa Mehmet şeklinde okunmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak metinlerde bu ismin üzerinde şedde olmadığından bizde Mehmet olarak okumayı tercih ettik. Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, Ankara Üniversitesi 1991, s. 173.

bağlamda diğer ustalarla herhangi akrabalığının olduğu söylenemez. İsim benzerliği söz konusudur. 17 ve 45 umum numaralı dükkânlarda ise ustaların babaları aynı isimdedir. Memleketleri de aynıdır. Bu açıdan kardeş oldukları söylenebilir. Ancak bu bilgilerin dışında akraba olduklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Müslüman yazmacı ustalarının unvanlarında sadece Hacı kullanılmıştır. Baba adlarında 5 kişide, oğul adlarında 1 kişide hacı unvanı vardır.

Grafik 6: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Dükkânlarında Çalışan Ustaların Sayıları.

Yukarıdaki grafikte yazmacı dükkânlarında çalışan usta sayıları verilmiştir. Grafiğe göre Müslüman ustaların tüm ustalara oranı %12'dir. Gayrimüslim ustaların ise oranı % 88'dir. Yazmacı esnafında çalışan Müslüman ustalar gayrimüslim ustalara göre azınlıktadır. Anlaşılabileceği üzere yazmacılık mesleğinde gayrimüslim ustalar daha fazla yetişmiştir.

4.1.2.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları

Yazmacı basmacı esnaf sayımında karakalem iş kolunda faaliyet gösteren toplam on sekiz usta olmakla birlikte 18 usta ismi saptanmıştır. İsimler incelendiğinde gayrimüslim ve Müslüman ustaların önceki iş kollarında olduğu gibi birlikte üretime dâhil olduğu görülmüştür. Tülbentçi ve yazmacı esnafındaki gibi karakalem basmacı ustalarının da çoğunluğu gayrimüslimdir. İsim kayıtlarında baba adıyla yazılan ustalar mevcutken sadece ismiyle kaydedilen ustalar da vardır.³⁰⁶ Ayrıca aynı isimde fakat

³⁰⁶VGM, Defter nu: 6185, umum no: 12, s. 61; VGM, Defter nu: 6185, umum no: 13, s. 62.

farklı özelliklere sahip ustalar da bulunmaktadır.³⁰⁷ Farklı kişilerde isim benzerliklerine denk gelinmektedir. Bu durum bazı isimlerin gayrimüslimler arasında sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 13: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim ve Müslüman Ustaların Adları

Karakalem Basmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Ustalar			
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
2	Anub veled Peruz	4	Karabet veled Kifork
18	Armayis veled Zora?	13	Kelbeş?
9	Artin veled Kifork	8	Maksud veled Karabet
17	Artin veled Kifork	1	Nikogos veled Melkon
6	Bedros veled Haçik	15	Oksen veled Kırkor
12	Donik	3	Rupen veled Ohan
10	Haik? Veled Bedros	14	Serope veled Aram
11	Kalust veled Mardiros	16	Sutri veled Yamandi
Karakalem Basmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Ustalar			
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
5	Emin bin Mustafa	7	Hasan bin Hacı İsmail

Karakalem basmacı esnafında çalışan ustaların 16 tanesi gayrimüslim, 2 tanesi Müslümandır. Gayrimüslim ustaların karakalem basmacı esnafındaki tüm ustalara oranı %89'dur. Müslüman ustaların ise tüm ustalara oranı %11'dir. 16 gayrimüslim isminde on beş tane farklı isim bulunmaktadır. Sadece Artin ismini iki usta almıştır. Diğer ustalar farklı isimlere sahiptir. Buna göre karakalem basmacı esnafında gayrimüslim usta isimlerinde çeşitlilik %93 oranıyla fazladır. Baba isimlerinde en çok kullanılan isim Kifork olmakla birlikte üç kişi bu ismi almıştır. Baba neslinde aynı isimde olan başka usta yoktur. Artin veled Kifork adlı iki ustanın memleketleri ve baba adları aynı olmasına rağmen aynı ismin iki kardeşe verilmeyeceği ihtimali yüksektir. Karabet veled Kifork isimli ustanın yine baba adından yola çıkarak akraba oldukları düşünülebilir. Gayrimüslim usta isimlerinde herhangi bir unvan yer almamıştır. Müslüman isimlerine bakıldığında Emin ve Hasan isimli ustalar vardır. Baba isimlerinde de Mustafa ve İsmail isimleri alınmıştır. Oğul isimlerinde unvan olmayıp baba isimlerinden biri Hacı unvanını almıştır.

³⁰⁷VGM, Defter nu: 6185, umum no: 9, s. 60; VGM, Defter nu: 6185, umum no: 17, s. 63.

4.1.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları

Esnaf sayım defterinde en az usta sayısına sahip iş kolu fabrika yazma yemenicilerdir. Esnafta kaydı bulunan iki usta olmakla birlikte ikisi de gayrimüslimdir. Dopile? veled İvanes ve Bagdasar veled Arakil isimli ustalar bu esnaf kolunda iş tutmuşlardır. İsimler Ermeni ya da Rum kökenlidir. Her iki usta arasında her hangi bir akrabalık bağı bilgisi bulunmamaktadır.

4.1.2.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Adları ve Unvanları

1891 yılı esnaf sayım defterinden elde edilen verilere göre ressam basmacı esnafında toplam 20 usta çalışmaktadır. Ustaların 11 tanesi gayrimüslim, 9 tanesi Müslüman'dır. Ressam basmacı esnafında gayrimüslim ustaların tüm ustalara oranı %55, Müslüman ustaların tüm ustalara oranı ise %45'tir.

Tablo 14: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim Ustaların Adları

Ressam Basmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Ustalar			
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
20	Agob veled Hatetyer?	9	Heci Agob veled Sahak
15	Agob veled Ağyan	17	Heci Estepan veled Manak
14	Ağyazar Davşanyan veled İvanes	10	Leon veled İvanes
13	Aram veled Kirkor	11	Mehran veled Menas
18	Ermenak veled Matos	16	Rupen veled Mıgırdıç
19	Estepan veled Serkis		

Tablodan yola çıkarak gayrimüslim usta şahıs adlarında Agob ve Estepan isimleri ön plana çıkmaktadır. Üç usta Agob, iki usta Estepan adını almıştır. Diğer usta isimlerine birer defa rastlanmaktadır. İsim kökenlerinde genellikle Ermeni adlar kullanılmıştır. Ressam basmacı esnafında bu dönemde yetişen bazı ustaların Ermeni oldukları zikredilebilir. Baba isimlerinde iki tane olmak üzere en çok kullanılan isim İvanes'tir. Ağyazar veled İvanes ve Leon veled İvanes adlı ustaların baba isim benzerliği akraba olduklarını düşündürtebilir. Usta unvan ya da lakaplarına bakıldığında memleket, fiziksel özellikler gibi unsurlarla anılan usta kaydı bulunmamaktadır. Dini vecibeleri yerine getirmenin sonucu elde edilen unvanlara yer verilmiştir. Umum

numaraları 9 ve 17 olan dükkân ustaları Heci unvanı almış, baba isimlerinde ise herhangi bir unvan kaydı yapılmamıştır.

Ressam basmacılar esnafında Müslüman usta isimlerinde ise genel olarak Mehmed, Mustafa, Ali, Ahmed gibi günümüzde de sıkça kullanılan isimler görülmektedir. Oğullarda aynı isim tekrarlanmamıştır. Baba neslinde iki kişi Salih ismini almıştır. Aşağıdaki tablo verilerinde 4 ve 8 umum numaralı ustaların kardeş olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra Salih bin Hüseyin adlı usta yukarıda adı geçen umum numaralı dükkân ustalarının babası olduğu düşüncesine yöneltebilir. Ancak bu ustanın yaşı diğer ustalardan küçük olduğu için isim benzerliğinin olduğunu söylemek daha doğru olur. Müslüman ustalarda unvanlar çeşitliliğin olduğu söylenemez. Sadece bir ustada ve bir baba isminde Hacı unvanı kaydedilmiştir. Başka sosyal statü, memleket, fiziki özellik gibi unsur ya da lakaplarla anılan usta kaydı yoktur. Genel olarak bakıldığında ressam basmacılarda Müslim ve gayrimüslim olmak üzere hem oğul isimleri hem de baba isimleri toplam 43'tür. Bu durum bazı ustaların çift isim kullandığını göstermektedir. Örneğin Ali Rıza, Dursun İsmail gibi çift isimler alınmıştır. Ayrıca bu iş kolu çalışanlarında unvan sayısı da oldukça azdır. Müslim ve gayrimüslim olmak üzere oğul ve baba isimlerinde dört tane unvan kullanılmıştır. Tüm isimlere oranlandığında unvan kullanımı %1'dir.

Tablo 15: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Müslüman Ustaların Adları

Ressam Basmacı Esnafında Çalışan Müslüman Ustalar			
Umum No	Usta Adı	Umum No	Usta Adı
3	Ali Rıza bin El-Hacı İsmail	4	Mustafa bin Salih
6	Dursun İsmail bin Ali	8	Rıfat bin Salih
2	El-Hacı Ahmed bin Süleyman	7	Salih bin Hüseyin
12	İsmail bin Mustafa	1	Sameddin bin İbrahim
5	Mehmed bin Basri		

1891 yılı yazmacı basmacı esnafında kayda geçen gayrimüslim usta isimlerine genel olarak bakıldığında; 164 usta isminde en çok Artin ismi ön plana çıkmaktadır. Bu isimde toplam 12 usta ismi vardır. Dikran ve Karabet isimleri ise tercih edilen diğer

isimlerden olmuştur. Dikran isminde 10, Karabet isminde aynı şekilde 10 usta bulunmaktadır. Estepan ve Kifork 7, Agob ve Karnik 6, Mehran ve Haçik 5, Bogos, İvanes, Maksud, Serkis 4, Yervant, Rupen, Nişan, Bedros 3, Aleksan, Dimitri, Ermenak, Haik?, İskender, Kalust, Karakin, Leon, Leyon, Mıgırdıç, Nikogos, Oksen, Yorgi isimlerinde 2’şer usta kayıtlıdır. Müslüman ustalarda ise Ahmed (4), Mehmet (3) ve Salih (3) isimleri en çok kullanılan isimler olmuştur

4.1.3. Ustaların Fiziki Özellikleri

1891 senesi yazmacı basmacı esnaf sayımında kayıt altına alınan konulardan biri ustaların eşkâlleri olmuştur. Osmanlı Devleti’nde kayıtlarda insanların fiziki özelliklerinin yazımı bir usul ve gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nde eşkâl defterleri ya da eşkâl kayıtları devletin çoğu uygulamalarında görülmektedir. Devşirme sistemi, tahrir sayımı, nüfus defterleri gibi belgelerde eşkâl kayıt örnekleri bulunmaktadır. Devşirme yöntemi Osmanlı sınırlarında yaşayan gayrimüslim çocukların Müslümanlaştırılması ve Türk-İslam kültüründen geçirilmesidir.³⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde devşirilecek çocukların adı, anne ve baba adları, köyü, kazası, doğum tarihi, göz rengine kadar bütün fiziki özellikleri ayrıntılı bir şekilde eşkâl defterlerine kaydedilirdi.³⁰⁹ Osmanlı Devleti’nde yeni fethedilen bir bölgenin nüfus ve toprak sayımı olan tahrir sistemindeki defterlere bu bölgedeki vergi mükellefi kişilerin isim, eşkâl, din ve fiziki görünümünün kaydedildiği bilinmektedir.³¹⁰ Özellikle nüfus sayım defterlerinde kişilerin isim, yer, fiziki özellikler ve eşkâl kayıtları ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.³¹¹ Gayrimüslim tebaada erkek nüfusun askerlik hizmetinden muaf tutulması için alınan cizye vergileri, cizye defterlerine işlenirdi. Bu defterlerde genellikle sorumlu reayanın yer, isim, eşkâl, yaş, cizye miktarı gibi bilgiler yazılırdı.³¹² Eşkâl yazımı tez konusu yazmacı basmacı esnaf sayım defterinde de görülmekle birlikte iş kollarında çalışanların fiziki özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu kısımda adı geçen mesleklerde çalışan ustaların fiziki

³⁰⁸ Abdullah Vefa Karataş, “ Türk Hukuk Tarihi Açısında Kul Sistemi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl.5, Ankara 2020, s. 162.

³⁰⁹ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, TDV, C.9, İstanbul, 1994, s. 255.

³¹⁰ Ziya Kazıcı, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, İSTEM, Yıl 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 128.

³¹¹ Muhammed Sarı, Muttalip Şimşek, “1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke’de Rumların Nüfus Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 44, 2016, s. 486.

³¹² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2010, s. 249.

özelliklerinin değerlendirmeleri yapılacaktır.

4.1.3.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri

Tülbentçi esnafında ve diğer iş kollarında kaydı tutan kâtip dükkânların mevkilerini işledikten sonra esnaf ustalarının fiziki özelliklerini işlemiştir. Ustaların eşkâlleri kaydedilirken çok ayrıntıya girilmemiş, yüzeysel bir dış görünüm tasviri yapılmıştır. Her kayıta ilk olarak ustaların boy, daha sonra sakal veya bıyık özellikleri yazılmıştır. Bunların dışında göz, ten, saç rengi gibi fiziki özellikleri betimleyecek herhangi bir bilgi yazılmamıştır. Bazı kayıtlarda ise sakalı bıyığı olmayan ustalar için ya da yaşı genç olanlar için şabb-ı emred tarifi kullanılmıştır. Çalışanların boy özellikleri defter genelinde kısa, orta, uzun şeklinde belirtilmiştir. Derin bir tasvire girilmediğinden ustalar hakkında hafızada ancak yüzeysel bir canlandırma yapılabilmektedir.

Sayımlarda eşkâl özelliklerinin yazılması kişiler arasında isim benzerliğinden kaynaklanabilecek sorunları ortadan kaldırmak içindir. Kayıtlara bakıldığında farklı dükkânlarda aynı isimle (Dikran veled Setrak) kayıtlı iki usta görülmektedir. Nereli olduklarına ve yaşlarına bakıldıklarında iki ustanın aynı kişiler olduğu gibi bir izlenim oluşsa da fiziki betimlemelerine bakıldığında birinin orta boylu kara bıyıklı³¹³, diğerinin orta boylu kumral bıyıklı³¹⁴ olduğu görülmektedir. Fiziki özelliklerin yazımı ile tülbentçi esnafında oluşabilecek kişi karışıklığının engellendiği söylenebilir. Tülbentçi esnafında ustaların boy, bıyık ve sakal bilgileri verilmiştir.

Ustaların Boy Özellikleri: Tülbentçi esnafında altmış iki ustanın hepsi orta boyludur.

Sakal ve Bıyık Özellikleri: Tülbentçi esnafında ustaların bıyık ve sakal özellikleri kara, kumral, sarı, kırmızı, ter olmak üzere gruplandırılmıştır. Ten rengi belirtmemiş olsa da sakal ve bıyık özelliklerinden ten rengi hakkında çıkarımda bulunmak mümkündür. Aşağıdaki tabloda tülbentçi esnafında ustaların bıyık ve sakalları renklerine göre sınıflandırılmıştır. Ter tabiri bir rengi ifade etmediği halde sayıları belirlemek adına tabloya eklenmiştir. Şabb-ı emred olan usta sayıları tabloya eklenmemiştir.

³¹³VGM, DeFTER nu: 6185, s. 11, Umum No.30.

³¹⁴VGM, DeFTER nu: 6185, s. 16, Umum No. 43.

Tablo 16: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları

Tülbentçi Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Ustalardaki Sayısı			
Bıyık Rengi	Usta Sayısı	Sakal Rengi	Usta Sayısı
Kara	15	Kara	7
Kumral	24	Kumral	-
Sarı	3	Sarı	-
Kır	6	Kır	3
Ter	2	Ter	-
Toplam	50	Toplam	10

Ustaların elli tanesi bıyıklı, on tanesi sakallı, iki tanesi şabb-ı emred olarak kaydedilmiştir. Tablodaki verilere göre bıyıklı ustaların tülbentçi esnafındaki tüm ustalara (62) oranı %81, sakallı ustaların oranı %16'dır. Şabb-ı emred ustaların oranı ise %3'tür. Bıyıklı ustalarda renk çeşitliliği sakallı ustalara göre fazladır. En fazla olan renk %48 oranla kumral iken bunu %30 oranla kara renk takip etmektedir. Diğer renklerin oranları ise % 12 kır, % 6 sarı ve % 4 ter şeklindedir. Sakallı ustalarda ise sadece kara ve kır olmak üzere iki renk vardır. Bunları birbirine oranlandığımızda % 70'i kara, %30'unun kır sakallı olduğu görülmüştür.

4.1.3.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri

Yazmacı esnafında ustaların eşkâlleri tarif edilirken boy, bıyık ve sakal özellikleri belirtilmiştir. Usta boyları orta ve uzun olmak üzere iki grup halindedir. Sakal bıyık şekilleri kumral, kumral kırca, kara, kır, kırca, ter, sarı, şabb-ı emred olarak yazılmıştır. Örneğin; Kilit Han'ın üst katında bulunan dükkânın ustası Süleyman bin Hacı Bekir orta boylu, kumral sakallı³¹⁵; Kilit Han alt katta bulunan dükkânın ustası Estepan veledi Mamayak orta boylu, kırca bıyıklı³¹⁶; Örücüler Caddesi'nde bulunan dükkânın Kifork veledi Simon isimli ustası orta boylu, kara bıyıklı³¹⁷; Ressam Basmacılar sokağında bulunan dükkânın ustası El Hacı Seyid bin Hacı Emin isimli usta orta boylu, kumral sakallı³¹⁸; Bezistan Zenneciler Caddesi'nde bulunan dükkânın ustası

³¹⁵VGM, Defter nu: 6185, umum no: 1, s. 26.

³¹⁶VGM, Defter nu: 6185, umum no: 2, s. 26.

³¹⁷VGM, Defter nu: 6185, umum no: 4, s. 27.

³¹⁸VGM, Defter nu: 6185, umum no: 16, s. 31.

Ahmed bin Süleyman uzun boylu kara bıyıklı³¹⁹ olarak belirtilmiştir. Bezistan Zenneciler Kapısının'da bulunan Tahsin bin Ahmed isimli usta orta boylu, şabb-ı emred³²⁰ olarak kaydedilmiştir.

Boy Özellikleri: Yazmacı esnafında iş tutan ustaların seksen üç tanesi orta, yedi tanesi uzun boyludur. Orta boylu ustaların tüm yazmacı ustalarına (90) oranı %92, uzun boylu ustaların oranı %8'dir. Orta boylu olan ustaların oranı uzun boylu olanlara göre daha fazladır. 1891 yılı kaydedilen yazmacı esnaf ustalarının boy uzunluğunun genel olarak orta olduğu zikredilebilir.

Sakal ve Bıyık Özellikleri: Yazmacı esnafında 81 usta aynı ya da farklı renklerde bıyıklı, 8 usta sakallı, 1 usta şabb-ı emred olarak nitelendirilmiştir. Eşkâl tariflerinde renklerin yanı sıra her zaman bıyıklı ve sakallı oldukları bilgisi verilmiştir.

Tablo 17: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları

Yazmacı Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Ustalardaki Sayısı			
Bıyık Rengi	Usta Sayısı	Sakal Rengi	Usta Sayısı
Kara	35	Kara	4
Kır	2	Kırca	1
Kırca	8	Kumral	2
Kumral	26	Sarı	-
Sarı	7	Ter	-
Ter	3	Kumral Kırca	1
Toplam	81	Toplam	8

Verilerden anlaşıldığı üzere bıyıklı ustaların yazmacı esnafındaki tüm ustalara (90) oranı %90'dur. Sakallı ustaların oranı %8, şabb-ı emred ustaların oranı %2'dir. 90 ustadan 35'i kara bıyıklı, 26'sı kumral bıyıklı olmak üzere esnafın tasvir edilen usta görüntüsü bu grupta yoğunlaşmıştır. Yazmacı esnaf ustalarının çoğunluğunun esmer ya da kumral olduğu dile getirilebilir. En az sayıyı ise şabb-ı emred, kırca sakallı, kumral kırca sakallı grubu oluşturmuştur.

4.1.3.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri

1891 yılı Osmanlı dünyasında fotoğrafçılık çok yaygın olmadığından fiziki

³¹⁹VGM, Deftir nu: 6185, umum no: 17, s. 31.

³²⁰VGM, Deftir nu: 6185, umum no: 34, s. 37.

özelliklerin kaydedilmesi sıkça görülen bir uygulamadır. Sayımda fiziki özelliklerin kaydedilmesinde, dükkân çalışanlarını daha rahat ayırt edebilmek, isim benzerliğinden ortaya çıkabilecek karışıklıklara engel olmak ustaların gerçek kimliklerini tespit edebilmek, mesleğe hariçten girebilecek ham-dest ve izinsiz ustaların tespit edilebilmesi, doğru iş yeri sahiplerinden vergi talep edebilmek gibi nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak sayım defterinde karakalem basmacı esnafında aynı dükkânda aynı fiziki özelliklere sahip usta ve kalfalar bulunmaktadır. Bu durum karakalem esnafında bazen fiziki özelliklerin yeterince ayırt edici olmadığını göstermektedir.³²¹ Sayımlarda yaş, memleket gibi bilgilerinde kaydedilmesi bu durumu azaltmakla birlikte fiziki özelliklerin detaylandırılmaması karışıklıklara neden olabileceği muhtemeldir.

Karakalem basmacı esnafında ustaların diğer esnaf kollarında olduğu gibi boy, bıyık ve sakal özellikleri mevcuttur.

Boy Özellikleri: Ustaların 16 tanesi orta boylu kaydedilirken 1 tanesi kısa, 1 tanesi uzun boylu olarak yazılmıştır. Ustaların % 88'i orta boylu, %6'sı kısa, %6'sı uzun boyludur. Orta boylu ustalar çoğunluktadır.

Bıyık ve Sakal Özellikleri: Ustaların hepsinin bıyıklı olduğu görülmektedir. Bıyık özellikleri kır, kara, kumral, kırca olarak kaydedilmiştir. Bu iş kolunda sakallı usta kaydı yoktur.

Tablo 18: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları

Karakalem Basmacı Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Ustalardaki Sayısı	
Bıyık Rengi	Usta Sayısı
Kara	8
Kır	2
Kırca	1
Kumral	7
Toplam	18

Karakalem basmacı esnafında ustaların %44'ü kara bıyıklı, %39'u kumral bıyıklı, %11'i kır bıyıklı, %6'sı kırca bıyıklıdır. Bıyık rengine kara ve kumral olan

³²¹VGM, *Defter nu: 6185*, umum no: 17, s. 63.

ustalar çoğunluktadır.

4.1.3.4. *Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri*

Yazma yemenici iş kolunda faaliyet gösteren iki usta bulunmaktadır. Ustaların fiziki özelliklerinde ikisinin de orta boylu olduğu saptanmıştır. Sakal ve bıyık eşkâllerinde sakal bilgisine rastlanmamıştır. Ustalardan bir tanesi kara bıyıklı, bir tanesi kumral bıyıklıdır.

4.1.3.5. *Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Fiziki Özellikleri*

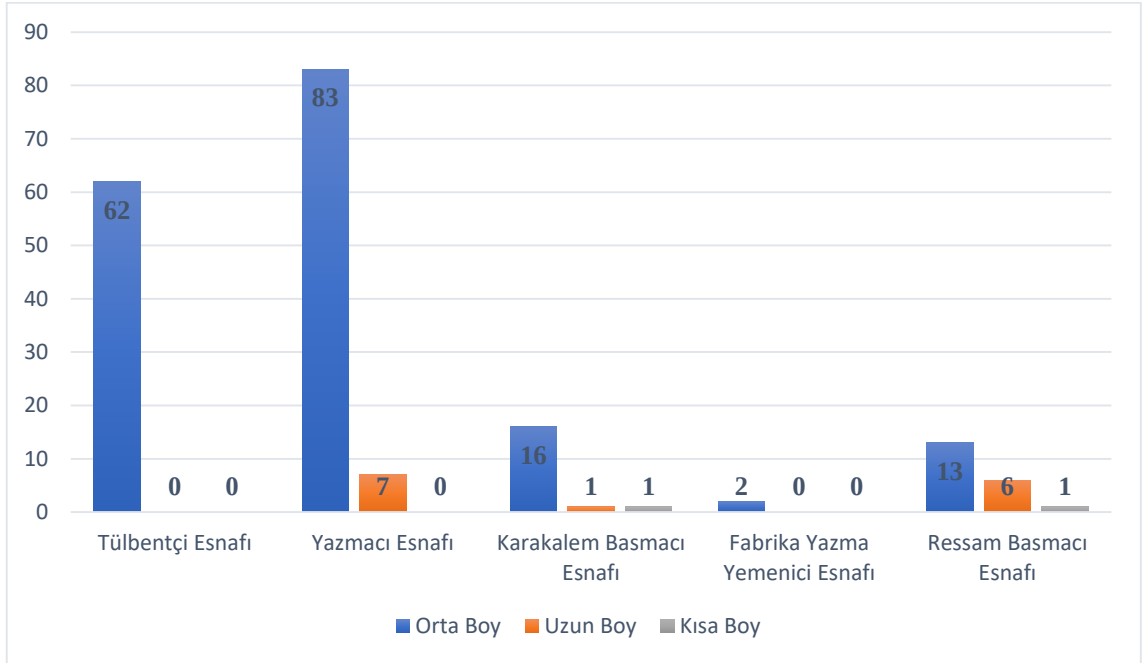
Ressam basmacılar esnafında çalışan 20 ustanın fiziki özellikleri incelendiğinde boy tasniflerinde uzun, orta, kısa betimlemeler yer almaktadır. Sakal ve bıyık bilgilerinde kumral, kara, terce, sarı, kır renklerine rastlanmaktadır.

Boy Özellikleri: Ustaların 13 tanesi orta boylu, 1 tanesi kısa, 6 tanesi uzun boyludur. Orta boylu ustaların oranı %65, uzun boyluların oranı %30, kısa boyluların oranı %5'tir. Orta boylular çoğunlukta olmakla birlikte kısa boylu ustalar en azdır.

Tablo 19: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Ustaların Sayıları

Ressam Basmacı Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Ustalardaki Sayısı			
Bıyık Rengi	Usta Sayısı	Sakal Rengi	Usta Sayısı
Kara	5	Kara	2
Kır	1	Kır	1
Kumral	7	Kumral	2
Sarı	1		
Terce	1		
Toplam	15	Toplam	5

Sakal ve Bıyık Özellikleri: Ressam basmacı esnafında çalışan ustaların sakal ve bıyık özellikleri tetkik edildiğinde bıyıklı ustalar %75 oranıyla %25 oranında olan sakallı ustalara göre çoğunluktadır. Bıyıklı ustalarda en fazla kumral, onu takiben kara bıyık rengi görülmektedir. Sakallı ustalarda da sayının bıyıklılara göre az olmasına rağmen en çok kara ve kumral renk tasvir edilmiştir. Hem sakallılar hem bıyıklılar beraber ele alındığında en fazla kumral usta (9) ve kara ya da esmer (7) ustanın olduğu ifade edilebilir.

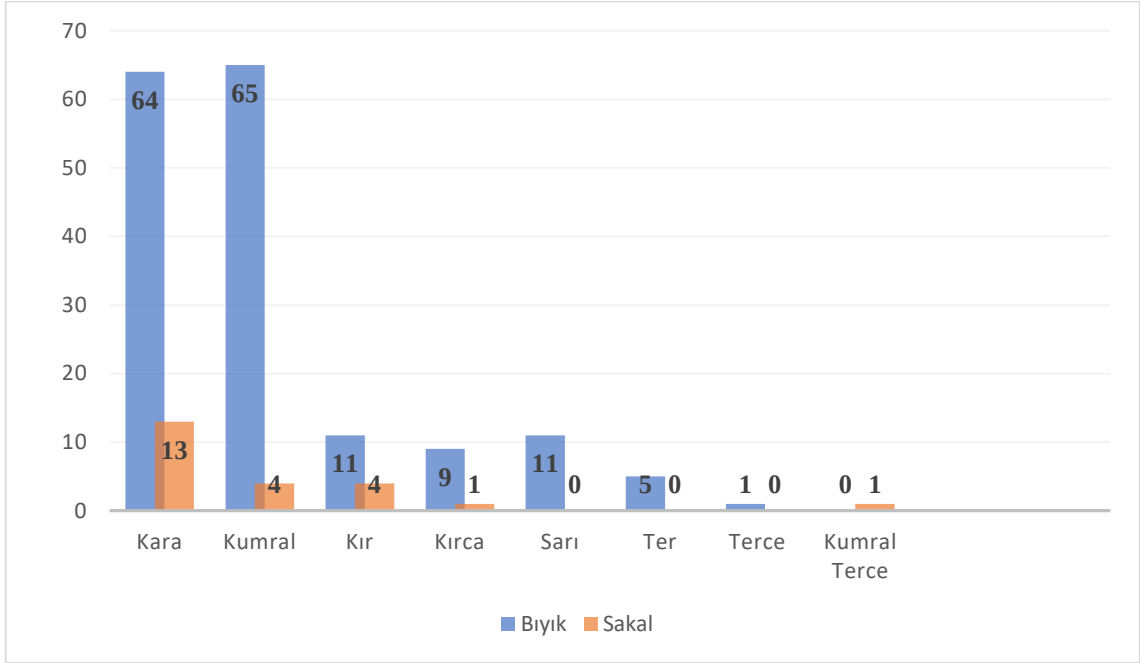

Grafik 7: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Ustalarının Boy Özellikleri

Yazmacı basmacı esnafında çalışan 192 ustanın boylarına dair bilgiler yukarıdaki grafikte verilmiştir. Grafikte belirtildiği üzere yazmacı basmacı esnafının boy özellikleri orta, uzun ve kısa olarak tanımlanmıştır. Boy tarifleri yapılırken muhtemelen kabaca göz ölçüsü kıstas olarak alınmıştır. Bu şekilde boy vasfı belirtilenlerin arasında orta boy oranı 192 kişide %92, uzun boy oranı %7, kısa boy oranı %1'dir. En fazla orta boylu usta sayısı sırasıyla yazmacı, tülbentçi, karakalem basmacı, ressam basmacı esnafında görülmektedir. Uzun boy sayısı en fazla olan yazmacı ve ressam basmacı esnaf ustalarına aittir. Kısa boylu ustalar en az olup karakalem ve ressam basmacı esnafında çalışmaktadırlar. Anlaşıldığına göre Osmanlı İstanbul'unda iş tutan yazmacı basmacı esnafının genel olarak boy ortalaması orta seviyededir. Osmanlı eşkâl özelliklerini ihtiva eden bazı bölgesel çalışmalarda adı geçen bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun orta boylu olduklarına rastlanmaktadır. Mesela; "Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri" adlı çalışmada araştırılan bölgede yetişkin erkek nüfusun %80'inin orta boylu olduğu saptanmıştır.³²² 1841 yılı nüfus defterine göre Palu kazasında boy dağılımında genelinin orta boylu olduğu

³²² Sezgin Zabun, " Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri", *The Journal of Academic Socia lScience Studies*, Yıl. 13, S. 79, 2020, s. 490.

görülmektedir.³²³1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazası'nda Yaşayan Gayrimüslimler adlı çalışmada orta boylu kişilerin 485 kişi arasında 268 kişi ile %55'lik bir payla en yüksek oranda olduğu belirtilmiştir.³²⁴

Grafik 8: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Çalışan Ustaların Bıyık ve Sakal Özellikleri

Grafik 8'de yazma basmacı esnafında çalışan ustaların bıyık ve sakallı olanlarının renklerine göre toplam sayıları verilmiştir. Veriler 189 ustanın sakal ve bıyık verileri olup şabb-ı emred olan usta sayısı grafiğe eklenmemiştir. Şabb-ı emred ustaların toplam sayısı 3 olup tüm ustalar (192) içerisindeki oranı %2 şeklindedir. Bıyıklı ustaların tüm usta sayısı içerisinde oranı %86, sakallı ustaların oranı %12'dir. Ustaların 166 tanesi bıyıklı olup bunların 129 tanesi kumral ve kara bıyıklı kategorisinde yoğunlaşmıştır. Sakallı ustaların toplam sayısı 23 olup, sakal renklerinde kara ön plana çıkmaktadır. Sakallı ustaların sayısının az olmasında Sultan II. Mahmut Dönemi'nde yapılan reformlarda sakalın kesilmesinin ve Avrupai tıraşın etkilerinin olduğu söylenebilir.³²⁵ Bunun yanı sıra ustaların çoğunluğunun gayrimüslim olması ve tıraş alışkanlıklarının farklı olması da etkilemiş olabilir. Kır ve sarı bıyıklı ustaların sayıları eşit olup aynı durum kumral ve kır sakallı usta sayılarında da görülmektedir. Esnaf ustalarında en az görülen betimlemeler sarı sakal, terce bıyık ve kumral terce

³²³ Süleyman Yapıcı, "1841 Nüfus Defterlerinde Palu", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Elazığ 2018, s. 249.

³²⁴ Mutallip Şimşek, "1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazasında Yaşayan Gayrimüslimler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.39, Bahar 2017, s. 116.

sınıfındadır. Yukarıdaki bilgilerden hareketle bahsi geçen esnafın genel görüntüsünün bıyıklı, kumral ve esmer olduklarını söylemek mümkündür.

4.1.4. Ustaların Memleketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarında bazı olaylara bağlı olarak demografik hareketlilikler yaşanmıştır. Göç olayını bazen sınırların değişmesi, savaşlar, zorunlu göçler, yaşam şartları, can ve mal güvenliği bazen de iş imkânları tetiklemiştir.

İstanbul devletin başkenti olmasının yanı sıra ticaret ve üretimde de ön plana çıkmıştır. İş olanaklarından dolayı bu bölgeye göçlerin yapılması ve İstanbul'un memleket olarak seçilmesi doğaldır. İş tutulan mesleklerde yöresel bağların ve hemşehriliğin etkisinin olduğu bilinmektedir. Paspatis *İstanbul'un Ortodoks Esnafı* adlı eserinde İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehirlerinde esnaf kollarının genellikle aynı yörelerin insanlarından oluştuğunu vurgulayarak örnekler vermiştir.³²⁶ Suraiya Faroqhi *Osmanlı Zanaatkârları* eserinde, gerçekleştirilen göçlerin zamana yayılmasıyla birlikte bazı mesleklerde aynı memleketli kişilerin yoğunlaştığını aktarmıştır.³²⁷ Bu konu başlığı altında 1891 yazarı basmacı esnaf ustalarının memleketleri değerlendirilecektir.

4.1.4.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Memleketleri

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra şehrin nüfuslandırılması için birçok çalışma yapmıştır. Fetihten sonra Müslümanların yanı sıra çoğu bölgeden farklı dine ve ırka sahip göçmenlerin İstanbul'a yerleştirilmesi teşvik edilmiştir. Buna bağlı olarak İstanbul'un nüfus profilinde daha çok Müslümanlar, Rum Ortodokslar, Ermeniler, Yahudiler yer almaya başlamıştır.³²⁸

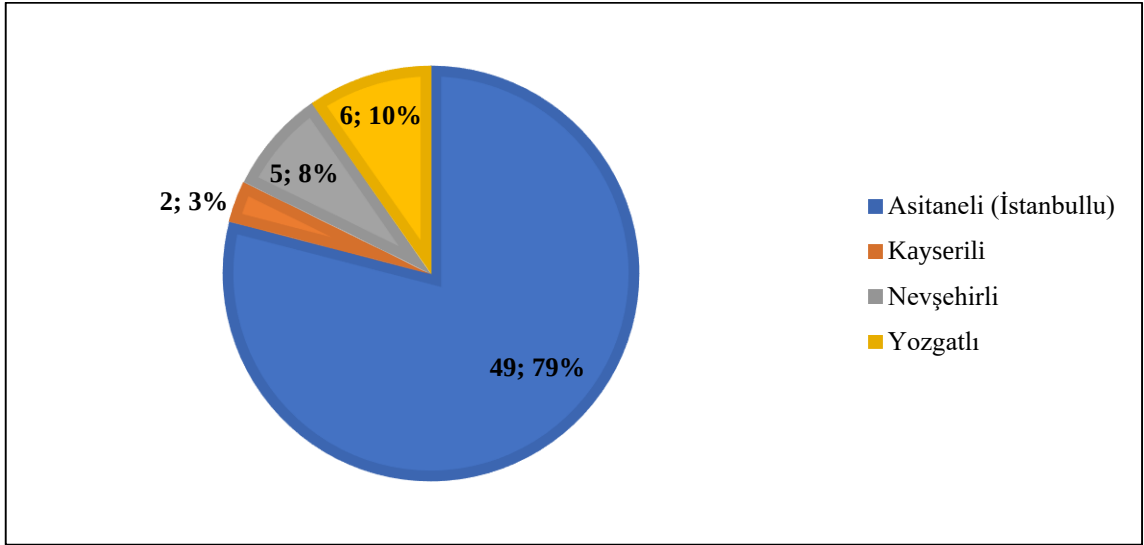
1891 tarihli esnaf sayım defterinin tetkiki sonucunda tülbentçi esnaf ustaları hakkında isimleri, fiziki özellikleri gibi konuların yanı sıra memleketleri hususunda da bilgi edinmek mümkündür. Defterden yola çıkılarak ustaların memleketleri tespit edilmiş ve bilgiler aşağıdaki grafikte işlenmiştir.

³²⁵ Kemal Beydilli, "Mahmud II", TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s. 355.

³²⁶ Aleksandros Paspatis, *İstanbul'un Ortodoks Esnafı*, Marianna Yerasimos (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.59.

³²⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 200-201.

³²⁸ Halil İnalcık, "İstanbul", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, İstanbul 2001, s. 232-235.

Grafik 9: Tülbentçi Esnafına Ait Ustaların Memleket Dağılımı

Tülbentçi esnafında ustaları Asitaneli³²⁹ (İstanbul) ve Anadolu³³⁰ olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Grafik verilerine göre tülbentçi esnaf ustalarının çoğunluğu İstanbulludur. İstanbullu olan ustaların aile kökenlerinin bu kentte çok eskiye dayandığı, köklü, yerleşik nüfustan sayıldığı söylenebilir. İstanbul'dan sonra ustaların memleketleri arasında sırayla Anadolu kentleri olan Yozgat, Nevşehir ve Kayseri gelmektedir. Grafikten anlaşılabileceği üzere 49 usta İstanbullu, 6 usta Yozgatlı, 5 usta Nevşehirli, 2 usta Kayserilidir. Bu durum bazı mesleklerde aynı memleketli kişilerin yoğunlaştığı bilgisini desteklemektedir. Sayı verilerine göre ustaların %79'u İstanbullu, %10'u Yozgatlı, %8'i Nevşehirli, %3'ü Kayserilidir. Buna göre İstanbul'a en fazla göç Yozgat'tan olmuştur. Gayrimüslim ustaların 2 tanesi Kayserili, 6 tanesi Yozgatlı, 5 tanesi Nevşehirli, 43 tanesi İstanbulludur. Müslüman ustaların ise 6 tanesi yani tamamı İstanbulludur. Tüm ustalar içerisinde İstanbulluların oranı %79, Anadolu'lu olanların ise %21'dir. İstanbullu ustalar (49) içerisinde gayrimüslim ustaların oranı %88, Müslüman ustaların oranı ise %12'dir. Genel olarak bakıldığında tülbentçi esnafında memleket çeşitliliği fazla değildir. Sadece gayrimüslim ustalarda farklı memleketlerin olduğu görülmektedir. Adlarından anlaşıldığı üzere ustalar muhtemelen Anadolu'nun adı geçen

³²⁹Geleneksel olarak hükümdarın otoritesinin ve iktidarının (kut ve kutluğ) gücü olduğu, adaletin de buradan yani sarayın eşliğinden dağıtıldığı inancından dolayı İstanbul için Dersaadet, Âsitâne gibi adlar kullanılmıştır. Halil İncelik, "İstanbul", s. 220.

³³⁰Paspatis *İstanbul'un Ortodoks Esnafı* adlı eserinde Türkiye tebaasını Rumeliler(Yunan, Bulgar, Arnavut), Asyalılar(Anadolu'lu) ve Adalılar olmak üzere üçe ayırmıştır. Yazmacı basmacı esnafında memleketi Anadolu şehri olanlar için bu tabiri kullanmak doğru olacaktır. Aleksandros Paspatis, *a.g.e.*, s.57.

kentlerinde yaşayan Ermeni ya da Rumlardandır. *Küçük Asya Rumları* adlı eserde Rum göçlerinden bahsedilmektedir. İş imkânlarından dolayı özellikle Konya'dan Kayseri'ye uzanan alanlarda Rum erkeklerin düzenli olarak göç ettikleri söylenmiştir. Örneğin; Kayseri yakınlarındaki Kermir'e 19. yüzyılda Rumlar yerleşmeye başlamış kısa sürede sayıları Ermeni ve Müslüman nüfusun toplamını geçtiği ifade edilmiştir. Yerel iş alanlarının çoğunluğu Rumların eline geçmiş ve iş bulamayanlar kıyı bölgelere göç etmiştir. Kıyılarda pamuk ipliği işinde çalışmaya başlayan Rumların bir kısmının ise İstanbul'a göç ederek tekstil işiyle uğraştıkları görülmektedir. Aynı şekilde Nevşehir'in Sinasos kasabası erkeklerinin de yaşamlarını kazanmak amacıyla İstanbul'a göç ettikleri bilgisi verilmiştir.³³¹ Aynı eserde Rumların fırıncı, kürkçü, ayakkabı imalatçısı, terzi ve kumaşçı gibi meslek dallarında üstünlüğü ellerinde tuttıkları ifade edilmiştir. Çoğunun İstanbullu olduğu belirtilmekle birlikte iş arayan genç erkeklerin de taşradan şehre akışlarının olduğu ve bunların lonca üyesi akrabalarını ya da hemşerilerini bularak usta esnafların yanlarında çırak olarak çalışmaya başladıkları zikredilmiştir.³³²

Sonuç olarak esnaf sayım defter kayıtlarına göre tülbent üretiminde daha çok İstanbullu gayrimüslim ustalar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte az da olsa tülbent üretimi Anadolu'dan gelen ustalara da iş olanağı sağlamıştır.

4.1.4.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri

1891 senesi esnaf sayım defterinde yazmacı esnafının memleketleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Ustaların her birinin memleketleri yazılmıştır. Sadece 79 umum numaralı dükkânda iş tutan İskender veledi Kirkor adlı ustanın memleketi kaydedilmemiştir.³³³ Kayıt esnasında unutulmuş olması muhtemeldir. Bu yüzden doksan yazmacı ustasında seksen dokuz ustanın memleketleri tespit edilmiştir. Ustaların memleketleri yazılırken genellikle şehir isimleri verilmiş kaza, köy gibi bilgiler yer almamıştır. Bundan dolayı ustaların sadece hangi şehirden oldukları tespit edilmiştir.

Ustaların memleketleri incelendiğinde %90'lık pay ile ustaların çoğunluğunun İstanbullu oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu'yu yani Bursalı, Eğinli, Kayserili, Vanlı olan ustalar ise 89 usta içerisinde %10'luk kısmı oluşturmaktadır. Ustaların memleketleri tablo haline getirilerek aşağıda sunulmuştur.

³³¹ Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Devrim Evci (çev.), Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 39.

³³² Gerasimos Augustinos, a.g.e., s. 136.

³³³ VGM, *Defter nu: 6185*, umum no: 79, s. 52.

Tablo 20: 6185 No’lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri.

Yazmacı Esnafında Ustaların Memleketleri	
Ustaların Memleketleri	Ustaların Sayısı
Asitaneli (İstanbullu)	80
Bursalı	5
Eğimli	2
Kayserili	1
Vanlı	1

Tabloya bakıldığında yazmacı esnafında en çok İstanbullu ustalar vardır. İstanbullu ustalardan sonra yazmacı esnafında en çok olan ustalar Bursalıdır. En az olan Vanlı ve Kayserililerdir. En uzak şehirden olan ustalar sırayla Vanlı, Eğimli ve Kayserilidir. Bursa ve Kayseri’nin dokumacılık alanında önemli şehirler olduğu; Diyarbakır, Mardin, Hatay gibi doğu bölgelerinde yazmacılık sanatının yapıldığı bilinmektedir. Vanlı ve Eğimli ustaların sanatı memleketlerinde öğrendikleri olasıdır. Ayrıca İstanbul’a göç edip mesleği burada öğrenmiş olmaları ya da iş imkânlarından dolayı mesleklerini burada icra etmeyi tercih ettikleri muhtemeldir. Defterde dikkat çeken kayıtlardan biri 12 umum numaralı dükkânda kaydedilen Anastas veled Ligor adlı ustadır. Ustanın memleketi İstanbul olmakla birlikte isminin yanına Yunan tebaasından bilgisi eklenmiştir. Bu ustanın Yunan kökenli olup İstanbul’un köklü yerleşiklerinden olduğu ancak Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığı (1829) sonucu Yunan tebaasına dâhil olduğu düşünülebilir. Zira Rumların birçoğunun bağımsızlık sonrası süreçte Osmanlı topraklarında kaldığı bilinmektedir.³³⁴

Yazmacı esnafında İstanbullu ustaların 71 tanesi gayrimüslim, 9 tanesi Müslümandır. Bursalı, Kayserili ve Vanlı ustaların hepsi gayrimüslim, Eğimli ustaların tamamı Müslümandır. Buna göre yazmacı esnafında Müslüman ve gayrimüslim ustaların çoğunluğu İstanbulludur.

4.1.4.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri

Anadolu’da karakalem basmacılık Kastamonu, Tokat, Elazığ gibi bölgelerde oldukça meşhurdur. 1891 yılı esnaf sayım defterine göre karakalemasma sanatını İstanbul’da icra eden ustalarda vardı. Karakalem basmacı esnafının memleket bilgileri

³³⁴ Mehmet Çetin, “Tabiiyetten Vatandaşlığa: Yunan Tebaası Örneğinde Osmanlı Devleti’nde Tefrik-i Tebaa Uygulaması”, History Studies, C. 12, S. 5, Ekim 2020, s. 2603.

incelendiğinde Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere on sekiz ustanın tamamının İstanbullu olduğu görülmektedir. Usta sayıları usta adları başlığında belirtilmiştir. Devletin farklı bölgelerinden gelen usta bulunmamaktadır. Yazmacılık el sanatının Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İstanbul'da gelişmesi ve devam ettirilmesi bu durumu etkilemiş olabilir. Netice itibarıyla karakalem basma sanatında 1891 yılında İstanbul'da ustaların yetiştiği ve ustalarda memleket çeşitliliğinin olmadığı görülmüştür. Ancak bu durum Anadolu'nun diğer şehirlerinde iş kolunun yapılmadığı ya da ustasının bulunmadığı anlamına gelmez.

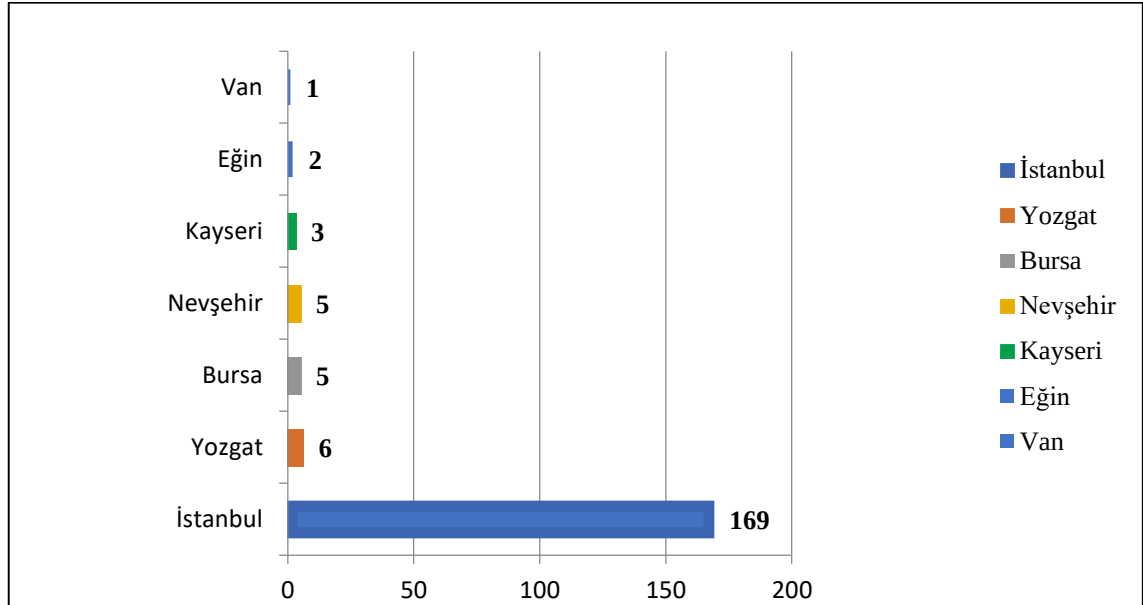
4.1.4.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Memleketleri

Fabrika yazma yemenici esnafında iki dükkân ve usta kaydı bulunmaktaydı. Ustaların memleketlerine bakıldığında karakalem basmacı esnafındaki gibi ustaların tamamı İstanbulludur.

4.1.4.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Memleketleri

Osmanlı Devleti'nde ressam basmacılar alanında yetişen ustaların tamamının memleketi İstanbul olarak kaydedilmiştir. Bu alanda diğer bölgelerden İstanbul'a gelip bu işi üstlenen ustaların bulunmadığını söylemek mümkündür.

Esnaf Sayım defterine göre bahsi geçen iş kollarındaki usta memleketlerinin, usta sayısına dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. 1 ustanın memleketi defterde kaydedilmediğinden dolayı grafikteki veriler 191 ustanın bilgilerini içermektedir.

Grafik 10: 6185 No'lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Ustaların Memleketlerinin Usta Sayısına Dağılımı.

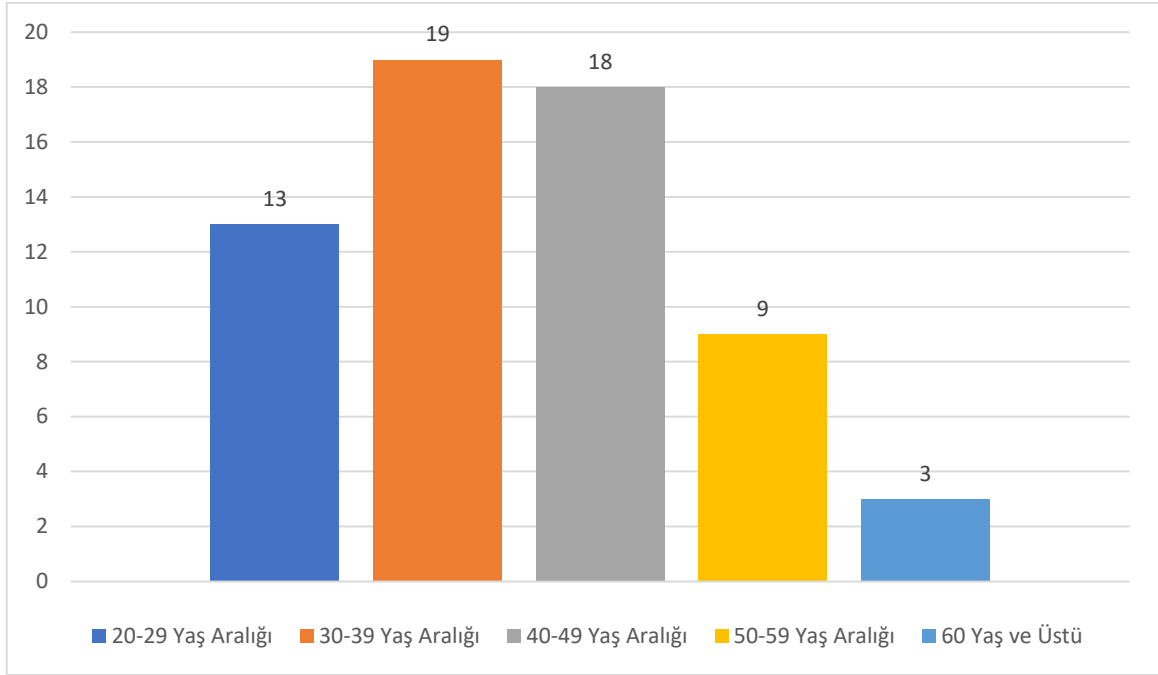
Grafiğe bakılarak yazmacı basmacı esnaflarında çalışan ustaların memleketlerinin çoğunlukla İstanbul olduğu görülmektedir. İstanbullu olan ustaların toplam sayısı 169 olup memleketi kaydedilen ustalara oranı % 88'dir. 1891 tarihinde yazma basma iş kolunda İstanbullu ustaların sektöre hâkim olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Anadolu lu olan ustalar ise Doğu ve İç Anadolu bölgelerindendir. Dokumacılıkta önemli bir yere sahip Bursa'dan olan ustalarında İstanbul ve Yozgat dışındaki diğer şehirler arasında fazla sayıya sahip olduğu söylenebilir. Sayım defterine göre en fazla memleket farklılığı olan esnaf yazmacı esnafıdır. Bu farklılığı tülbentçi esnaf ustaları takip etmektedir. Karakalem, fabrika yazma yemenici ve ressam basmacılar esnafında bulunan ustaların tamamı ise İstanbulludur. Bu mesleklerde çalışmak için en fazla Yozgat bölgesinden göç edildiği görülmektedir. Memleket çeşitliliğinin ustalara oranı %4 olup oldukça düşük bir rakamı ifade etmektedir. Bu çıkarımdan yola çıkarak yazmacı basmacı esnaf ustalarının genellikle aynı yörelerin insanlarından olduğu dile getirilebilir. Başka bölgelerden göç ederek bu mesleklerde faaliyet gösteren ustalar azınlıkta kalmıştır.

4.1.5. Ustaların Yaşları

Esnaf sayım defterinde kaydı tutulan çalışanların yaşları titizlikle kaydedilmiştir. Yaş, yıl anlamına gelen “Sin” ibaresinden sonra ustaların yaşları yazılmıştır. Bu kısımda ustaların yaşları değerlendirilecektir.

4.1.5.1. Tülbentçi Esnafı Ustalarının Yaşları

Tülbentçi esnafına dair yapılan sayımlarda ustaların fiziki özellikleri, adları ve memleketlerinden sonra ustaların yaşları kaydedilmiştir. Defterde 62 ustanın tamamının yaş bilgileri yer almaktadır. Usta yaşları işlenirken doğum yılı gibi bilgilere yer verilmemiş sadece yaşlar belirtilmiştir. Tülbentçi esnaf ustalarının yaşlarına bakıldığında en genç ustanın 20 yaşında, en yaşlı ustanın ise 72 yaşında olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı esnaf sisteminde ustalık rütbesinin yaş aralığı hakkında fikir vermektedir. Defterdeki verileri esas alarak tülbentçi esnafına ait ustaların yaş gruplarına göre grafiği aşağıya eklenmiştir.

Grafik 11: Tülbentçi Esnafına Ait Ustaların Yaş Dağılımı.

Grafikte görüldüğü üzere ustaların yaş dağılımı en fazla 30 ile 49 yaş aralığında yoğunlaşmıştır. İleri yaş gruplarının usta sayısı giderek azalmıştır. Genç ustalar 13, orta yaş ustalar 46, yaşlı ustalar 3 kişi olarak nitelendirilebilir. 20- 29 yaş aralığındaki ustaların tülbentçi esnafındaki usta sayısına(62) oranı %21, 30-39 yaş aralığındaki ustaların oranı %30, 40-49 yaş aralığındaki ustaların oranı %29, 50-59 yaş aralığındaki ustaların oranı %15, 60 yaş ve üstü ustaların oranı %5'dir. Verilere göre orta yaş grubuna giren 30-59 yaş aralığındaki ustalar %74'lük pay ile en fazla grubu oluşturmaktadır. Yaşlı usta sayısı ise oldukça düşük bir oranda kalmıştır.

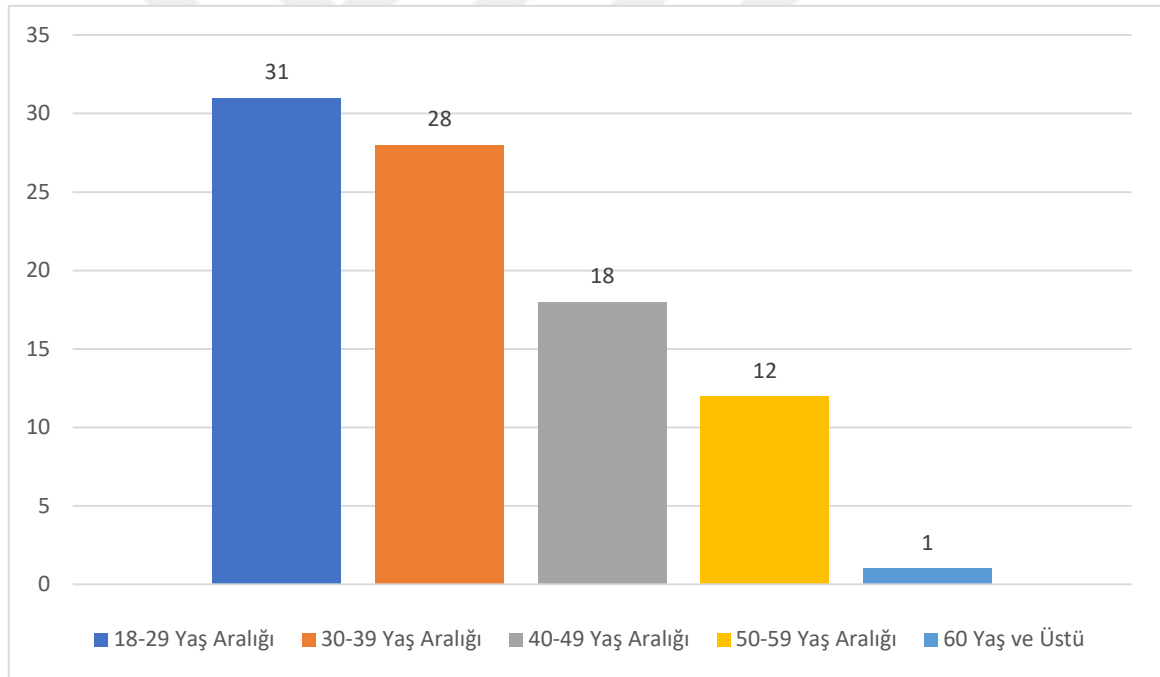
Tablo 21: Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
20	1	32	3	48	1
21	2	34	2	49	1
22	1	35	3	53	2
23	1	37	2	54	3
24	1	39	1	55	1
25	2	40	5	58	3
27	3	41	1	61	1
28	1	42	4	62	1
29	1	44	1	72	1
30	6	45	4		Toplam: 62
31	2	47	1		

Yukarıdaki tabloda tülbentçi usta sayılarının yaşlara dağılımı verilmiştir. Tablodan anlaşıldığı üzere aynı yaşlara sahip olan farklı sayıda ustalar mevcuttur. Aynı yaşta olmayan ustalar 16 kişidir.30 yaşında olan usta sayısı 6 olmakla birlikte en fazla usta sayısı bu yaştadır. Ustaların yaş ortalamaları ise 39'dur. Tülbentçi esnafındaki ustaların genel olarak orta yaşlı olduğu dile getirilebilir.

4.1.5.2. Yazmacı Esnafı Ustalarının Yaşları

1891 yılı sayım defteri yazmacı basmacı esnafı ile ilgili detaylı bilgileri içermektedir. Bu bilgilerde yazmacı esnaf ustalarının yaşlarına da ulaşmak mümkündür. Böylelikle defter, yazmacı esnafının yaş profili ile ilgili ayrıntıları görebilme imkânı sunmuştur. Kaydı yapan kâtip yaş kayıtlarında aynı sistemi takip ederek sadece ustanın yaşını yazmayla devam etmiştir. Yazmacı esnafında bulunan doksan ustanın tamamının yaşı kaydedilmiştir. Bu iş kolunda çalışan ustaların yaş aralık grafiği verilmiştir.

Grafik 12: Yazmacı Esnafına Ait Ustaların Yaş Aralıkları.

Grafiğe bakıldığında ileri yaş gruplarının usta sayısı giderek azalmıştır. Ustaların yaş dağılımı en fazla 18-29 yaş, en az 60 yaş ve üstü aralığında toplanmıştır. Genç ustaların sayısı 31, orta yaş ustaların sayısı 58, 60 yaş üstü ustaların sayısı 1'dir. 18-29 yaş aralığındaki usta sayısının yazmacı esnafındaki tüm ustalara oranı %34, 30-39 yaş aralığındaki ustaların oranı %31, 40-49 yaş aralığındaki ustaların oranı %20, 50-59 yaş aralığındaki ustaların oranı %14, 60 yaş ve üstü oranı %1'dir. Bu veriden yola çıkarak yazmacı esnaf ustalarını genç ve orta yaşlı grubun oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 22: Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
18	1	32	1	46	2
19	3	34	1	47	2
20	4	35	4	48	2
21	2	36	4	49	1
22	4	37	3	50	3
23	1	38	7	52	3
25	6	39	2	55	2
26	2	40	2	56	2
27	1	41	2	57	1
28	2	42	1	58	1
29	5	43	2	61	1
30	4	44	1		Toplam: 90
31	2	45	3		

Yukarıdaki tabloda usta sayılarının yaşlara dağılımı verilmiştir. 30'lu yaşlardaki usta sayısı 28 olarak tespit edilmiştir. Bunu 27 kişi ile 20'li yaşlardaki ustalar takip etmektedir. 20 yaş altında 4 usta bulunmaktadır. 40'lı yaşlarda 18 usta, 50'li yaşlarda 12 usta, 60'lı yaşlarda 1 usta bulunmaktadır. Aynı yaşlara sahip birden fazla usta bulunmaktadır. Farklı yaşlarda olan toplam 37 usta vardır. Aynı yaşa sahip usta sayısı en fazla 7, en az 2'dir. Bu iş kolunda en genç usta 18, en yaşlı usta ise 61 yaşındadır. Yazmacı esnafında kaydedilen 90 ustanın yaşlarına bakıldığında yaş ortalamaları ise 35'tir.

4.1.5.3. Karakalem Basmacı Esnafı Ustalarının Yaşları

Karakalem basmacı esnafının yaş bilgileri incelendiğinde en genç ustanın 22, en yaşlı ustanın 56 yaşında olduğu görülmektedir. Karakalem basmacı esnafında bir ustanın yaş bilgileri kaydedilmemiştir. Muhtemelen kayıt esnasında unutulmuştur. Ustaların yaşlara dağılımı tablodaki gibidir.

Tablo 23: Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
22	1	37	4	47	1
25	2	40	1	55	1
32	1	45	2	56	1
34	1	46	2		Toplam: 17

Aynı yaşta olan en fazla dört, en az iki usta bulunmaktadır. Diğer ustalar farklı yaşlardadır. 20'li yaşlarda 3, 30'lu yaşlarda 6, 40'lı yaşlarda 6, 50'li yaşlarda 2 usta mevcuttur. En fazla usta 30-49 yaş aralığında yoğunlaşmıştır. Karakalem basmacı esnaf ustalarının çoğunluğu orta yaş grubunda yer almaktadır.

4.1.5.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Ustalarının Yaşları

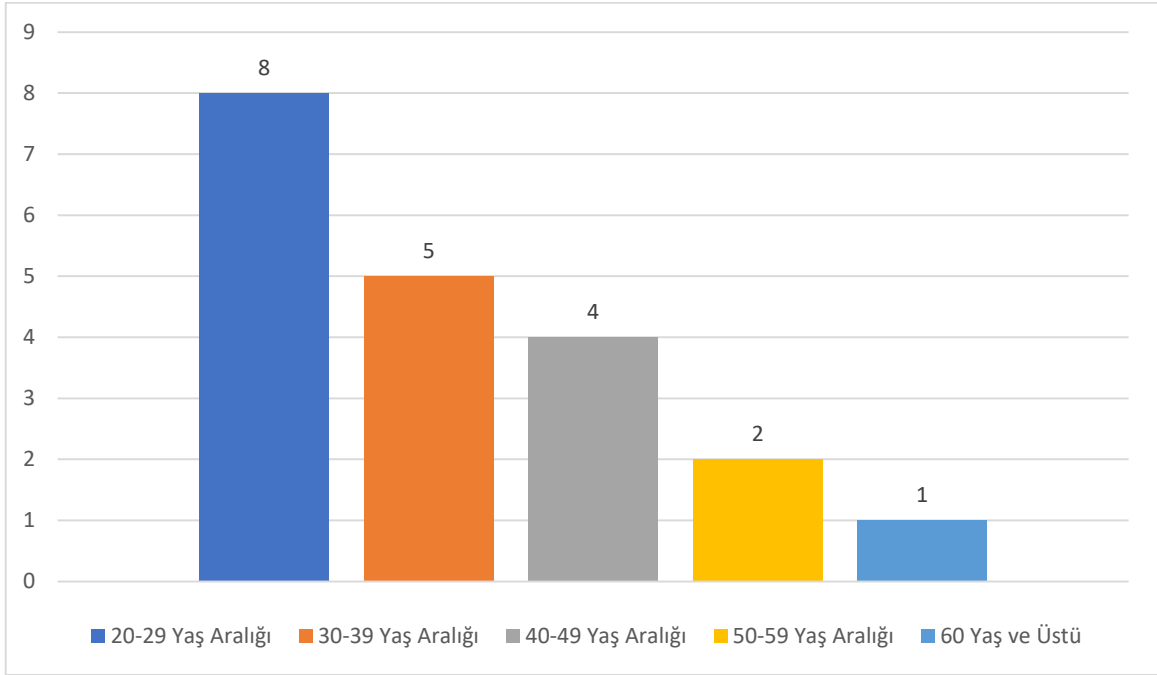
Fabrika yazma yemenici esnafında çalışan iki ustanın yaş bilgilerinde 30'lu yaşlar ön plana çıkmaktadır. Ustalardan biri 35 diğeri 32 yaşındadır. Bu iş kolunda da ustalar orta yaşlıdır. Fabrika yazma yemenici esnafının usta bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 24: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Ustaların Bilgileri

Ustanın Adı	Ustanın Fiziki Özellikleri	Ustanın Memleketi	Ustanın Yaşı
Bağdasar veled Arakil	Orta boylu, kara bıyıklı	Asitaneli	35
Dopile? veled İvanes	Orta boylu, kumral bıyıklı	Asitaneli	32

4.1.5.5. Ressam Basmacı Esnafı Ustalarının Yaşları

İncelenen esnaf sayım defterine göre ressam basmacılık iş kolunda çalışan esnafın yaşlarını analiz etmek mümkündür. Ressam basmacılar esnafında çalışan en genç 24 yaşında olan iki usta bulunmaktadır. En yaşlı usta 62 yaşında olan gayrimüslim ustadır.

Grafik 13: Ressam Basmacı Esnafına Ait Ustaların Yaş Aralıkları.

Ustaların yaş dağılım grafiğinde 20-29 yaş aralığındakiler çoğunluktadır. İleri yaş gruplarına doğru usta sayıları azalmıştır. 20-29 yaş aralığındaki ustaların ressam basmacı esnafındaki tüm ustalara oranı % 40, 30-39 yaş aralığındaki ustaların oranı % 25, 40-49 yaş arası %20, 50-59 yaş arası %10, 60 yaş ve üstü ustaların oranı %5'dir. Bu açıdan bakıldığında ustalar 20'li ve 30'lu yaşlarda yoğunlaşmıştır. En az ustanın bulunduğu yaş aralığı 60 yaş ve üstündedir. 19. yüzyıl sonlarına doğru yapılan esnaf sayım defterinde bulunan ressam basmacılar esnafı ustalarına ait yaş dağılımı tabloda verilmiştir.

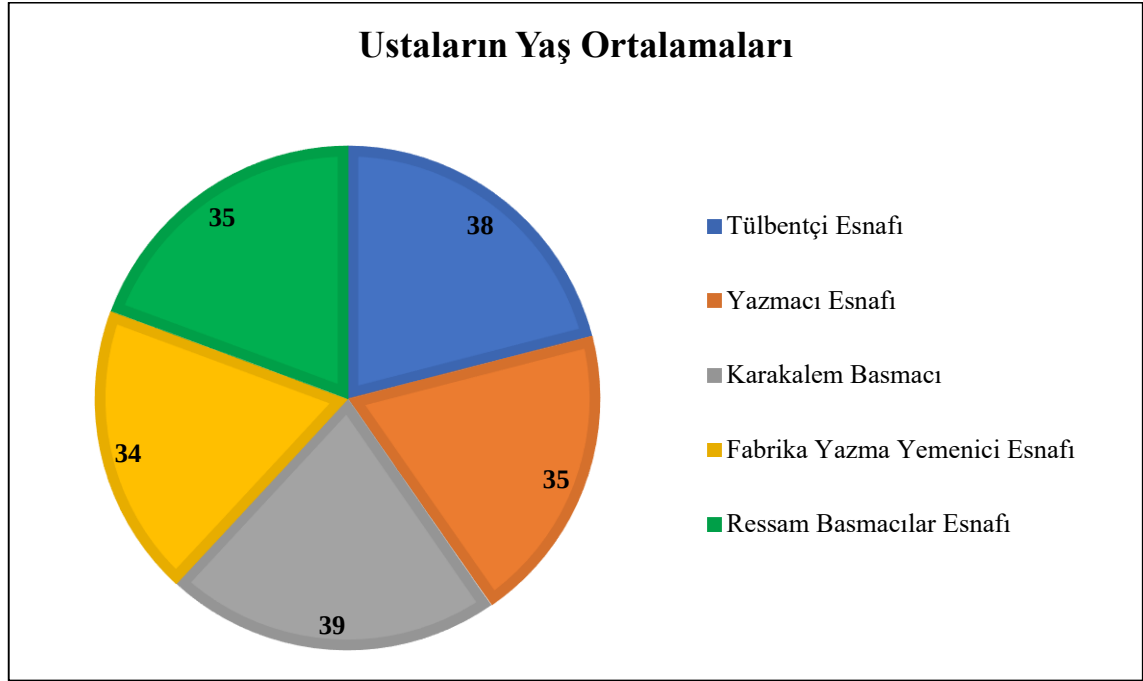
Tablo 25: Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Usta Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
24	2	30	2	50	1
25	2	36	2	58	1
26	1	38	1	62	1
27	1	40	2		
28	1	41	1		Toplam:20
29	1	42	1		

Şekle göre ustaların yaş ortalaması 35'tir. Aynı yaşa sahip en fazla 2 iki usta

vardır. Ressam basmacı ustaları genel olarak orta yaşlı sınıfında yer almaktadır.

Sayım defterine göre yazma basma esnafında yer alan iş kollarında çalışan ustaların yaş ortalamaları aşağıdaki gibidir.

Grafik 14: 6185 No'lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Ustaların Yaş Ortalamaları.

Yazmacı basmacı esnafında çalışan ustaların yaşları incelendiğinde tüm esnaflar içerisinde en büyük yaşa sahip usta 72 yaşında olup tülbentçi esnafında yer almaktadır. En genç usta ise 18 yaşında olup yazmacı esnafında bulunmaktadır. Osmanlı esnaf teşkilatında genç yaşlarda ustalar olmakla birlikte ileri yaşlara kadar ustalar dükkânlarını işletebilmektedir. Ustaların yaş ortalamaları 30'lu yaşlarda yoğunlaşmakta ve ortalamalar sayı olarak birbirine oldukça yakındır. Esnaflar içerisinde yaş ortalaması en fazla olan karakalem basmacı esnafı, en az olan fabrika yazma yemenici esnafıdır.

4.2. KALFALAR

Kalfalık, Osmanlı Lonca teşkilatında çırak ve ustalık arasında yer alan rütbedir. Çırak olarak çalışan genç belli bir süre mesleğin inceliklerini öğrendikten sonra kalfalığa yükselebilirdi. Esnaf teşkilatında çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçiş geleneksel törenlerle yapılmaktaydı. Kalfa adayı için yapılacak merasime kendi ustası ve aynı işi yapan diğer ustalar katılırdı. Çıraklık süresince kalfa adayına yol yordam öğreten hocası onu huzura çıkarırdı. Törende genellikle şeyh tarafından bir mevlit okunur ve dualar edilirdi. Ardından kalfa olacak kişinin beline yiğitbaşı ya da

ustası tarafından kalfalık peştamalı bağlanırdı. Böylece kalfa olan kişi şeyhin, kâhyanın, yiğitbaşının, kendi ustası ve törende bulunan ustaların ellerini öper, hayır dualarını alırdı. Tören bittikten sonra hazırlanan yemekler yenirdi. Kalfalar dükkânda ustalar bulunmadığı zamanlarda ustanın yetkisine sahip olurlar ve nizama göre imalat veya alış veriş yaparlardı. İşlerin çokluğuna göre ya da kalfalık süresine göre de ücretleri artırılırdı.³³⁵

Bir çırak üç yıllık lonca eğitimi gördükten sonra lonca üstatları ve lonca heyetinin özel oturumuna çağırılır ve özel kıyafetiyle aday oturuma iştirak ederdi. Çırağı yetiştiren ustanın onayı alınır, onun izninden sonra çırak kalfa olur peştamal bağlar, üstatlarının elini öperdi. Kalfa olan kişi usta olmak için üç yıl çalışmalı ve bu süreçte müşterilere iyi davranmalıydı.³³⁶

Çıraklıktan kalfalığa geçen kişinin ücreti artar, ustasının emrinde imalathanede üretim yapar, çıraklara nezaret ederdi. Kalfalıkta kendini kanıtlayan kişi de yine merasimle ustalığa geçerdi.³³⁷

4.2.1. Kalfa Sayıları

Esnaf teşkilatında kalfalar belli bir süre eğitim gördükten sonra ustalık mertebesine ulaşırlardı. Ancak kalfalar yapılan imtihanda başarısız olmaları halinde dükkân açma hakkını kaybederler ya da maddi engellerden dolayı başkalarının yanında çalışmaya devam ederlerdi.³³⁸ Usta olsalar da ilgili lonca yeni ustanın iş yeri açmasına izin vermezse dükkân açamazlardı. Başka bir ustanın yanında ya da dükkânda usta olarak çalışabilirlerdi. Bu durum dükkânlardaki çalışan sayısını etkilemiştir. Esnaf grupları kendi aralarında toplanıp esnaf sayısını belirlerdi. Esnaf tayin olunacağı zaman bunu esnaflar kendi aralarında kararlaştırırlardı. Yeni dükkân açmak için mutlaka esnaf kethüdasının ve yiğitbaşının haberi olması lazımdı. Ancak dükkân açma izni son karar olarak devletin verdiği beratla olurdu.³³⁹

Çalışmanın bu kısmında yazma basmacı esnafında çalışan kalfa sayıları değerlendirilecektir.

³³⁵ Fahri Dalsar, “Esnaf Teşkilatı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1949, s.226.

³³⁶ Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 71.

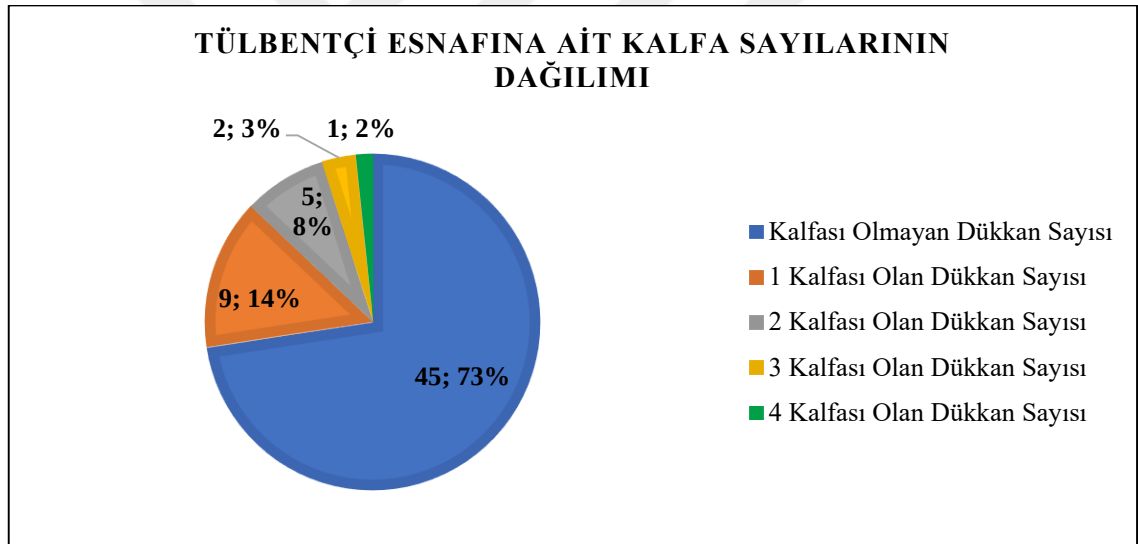
³³⁷ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, s. 424.

³³⁸ Mehmet Demirtaş, a.g.e., s.42.

³³⁹ Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, s.71-73.

4.2.1.1. Tülbentçi Esnafının Kalfa Sayıları

Tülbentçi esnaf dükkânlarında ustaların yanında kalfaların da görev yaptığı görülmektedir. Sayım defterinde yer alan kalfaların eşkâlleri, adları, memleketleri, yaşları, sırasıyla kaydedilmiştir. Tülbentçi dükkânlarının bazılarında sadece usta kayıtları yer almış, kalfa ya da çırak kayıtlarına rastlanmamıştır. Bu durum bir dükkânda kalfa ya da çırağın olmayabileceğini göstermektedir. Kayıtlara göre tülbentçi esnafında görev alan kalfaların toplam 29 kişi olduğu saptanmıştır. İş kolunda faaliyet gösteren 62 dükkânın 45 tanesinde kalfa ya da çırak bulunmamaktadır. Geriye kalan 17 dükkânda ise ustalar kalfalarla birlikte iş tutmuşlardır. 17 dükkân içerisinde en fazla 4, en az 1 kalfa çalışmaktadır. Kalfaları olmayan dükkânların oranı %73, kalfaları olan dükkânların oranı ise %27'dir. Buna göre kalfaları olmayan dükkânlar daha fazladır.

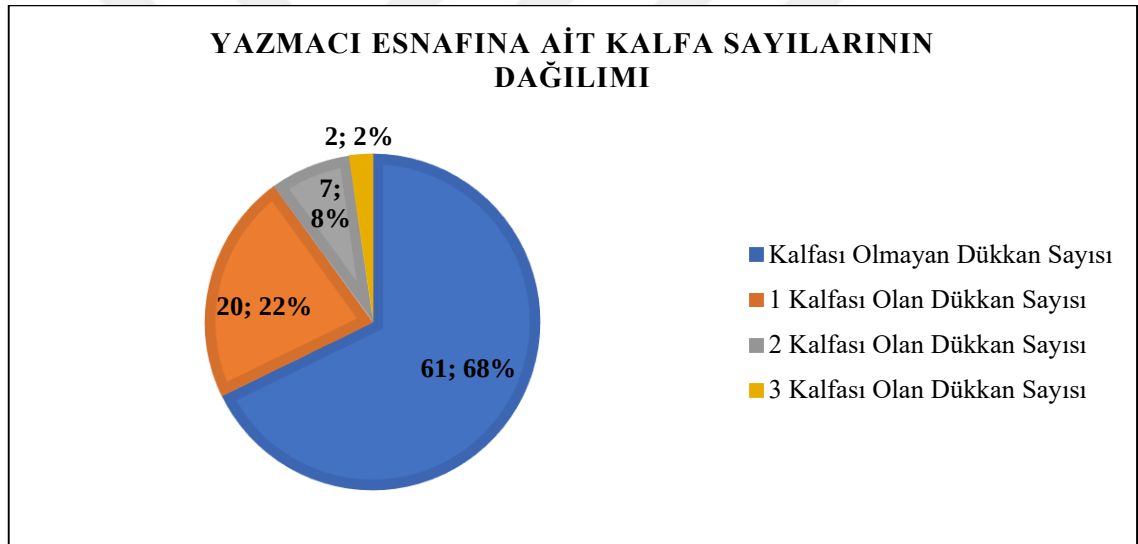
Grafik 15: Tülbentçi Esnafına Ait Kalfa Sayılarının Dükkânlara Dağılımı.

Grafiğe göre kalfası olmayan dükkânların sayısı fazladır. 1 kalfası olan dükkânların oranı %14, 2 kalfası olan dükkânların %8, 3 kalfası olan dükkânların %3, 4 kalfası olan dükkânların oranı %2'dir. Kalfası olan dükkânlarda çoğunlukla ustalar tek kalfayla çalışmışlardır. 3 ve 4 kalfası olan dükkânların daha çok iş yaptığını ve tezgâh sayılarının diğerlerinden fazla olduğu düşünülebilir. Kalfaların 28 tanesi gayrimüslim, 1 tanesi ise Müslümandır. Buna göre tülbentçi esnafında çalışan kalfaların çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatında Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmadığı gibi Müslüman bir kalfanın gayrimüslim ustanın yanında da çalışabildiği bilinmektedir. Örneğin; Kalpakçılar Caddesi'nde Civan veledi

Anastas adlı gayrimüslim ustanın üç tane kalfası bulunmaktadır. Bu kalfaların ikisi gayrimüslim iken bir tanesi Galip bin El-hacı Osman adlı Müslüman kalfadır.³⁴⁰ Kayıtlara bakıldığında tülbençi esnafında bu şekilde olan sadece tek kayıt görülmektedir.

4.2.1.2. Yazmacı Esnafının Kalfa Sayıları

Yazmacı esnafında kalfa mertebesinde olan toplam 40 kişi vardır. 90 yazmacı dükkânının 61'inde ustalar yalnız ya da çıraklarla çalışmışlardır. Geri kalan 29 dükkânda kalfa kaydına rastlanmıştır. Bu dükkânlarda en fazla üç en az bir kalfa kaydı bulunmaktadır. Yazmacı esnafına ait kalfa sayılarının dükkânlara dağılımı aşağıdaki gibidir.

Grafik 16: Yazmacı Esnafına Ait Kalfa Sayılarının Dükkânlara Dağılımı.

Şekle göre yazmacı esnafında kalfası olmayan dükkânlar %68'lik payla diğerlerine oranla çoğunluktadır. 1 kalfası olan dükkânların oranı %22, 2 kalfası olan dükkânların %8, 3 kalfası olan dükkânların %2'dir. Yazmacı esnafında tek kalfalı dükkânlar daha fazladır. Kalfalardan üç kişi Müslüman, otuz yedi kişi ise gayrimüslimdir.

4.2.1.3. Karakalem Basmacı Esnafının Kalfa Sayıları

Esnaf sayım defterine göre karakalem basmacı esnafında çalışan kalfa sayısı 14 kişi olarak tespit edilmiştir. Kalfaların dükkânlara dağılımında farklılıklar

³⁴⁰VGM, Defter nu: 6185, umum no: 8, s. 4.

görülmektedir. 18 tane karakalem basmacı dükkânının 7 tanesinde kalfalar çalışmıştır. Kalfaların olduğu dükkânlar daha çok Takkeci Han, Yolgeçen Han' da yoğunlaşmıştır. Bu dükkânlarda üretimin fazla olduğu ya da dükkânların büyük olduğu söylenebilir. Karakalem basmacı esnafında en fazla kalfaya Yolgeçen Han orta katta bulunan Artin veled Kifork adlı ustanın dükkânında rastlanmaktadır.³⁴¹ Bu dükkânda 4 kalfa bulunmaktadır. Takkeci Han orta katında bulunan dükkânda ise 3 kalfa kaydı mevcuttur.³⁴² Aynı şekilde Kelbeş? ve Oksen veled Kirkor adlı ustanın yanında çalışan 2'şer kalfa kaydedilmiştir.³⁴³ Bu kalfaların 1 tanesi Müslüman, 13 tanesi gayrimüslimdir.

4.2.1.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafının Kalfa Sayıları

Fabrika yazma yemenici esnafında faaliyet gösteren iki dükkân bulunmaktadır. Dükkân çalışanlarına bakıldığında bir ustanın yalnız çalıştığı diğer ustanın birçok elemanla iş tuttuğu görülmektedir. Fabrika yazma yemenici esnafında kayıtlı toplam 11 kalfa bulunmaktadır. Bu iş yerinin tezgâh sayısının, iş yoğunluğunun fazla olduğu söylenebilir. Defterde kalfalardan 9 kişinin gayrimüslim, 2 kişinin Müslümanın olduğu görülmektedir. Kalfalık rütbesinde bu mesleğe gayrimüslim unsurun hâkim olduğu söylenebilir.

4.2.1.5. Ressam Basmacı Esnafının Kalfa Sayıları

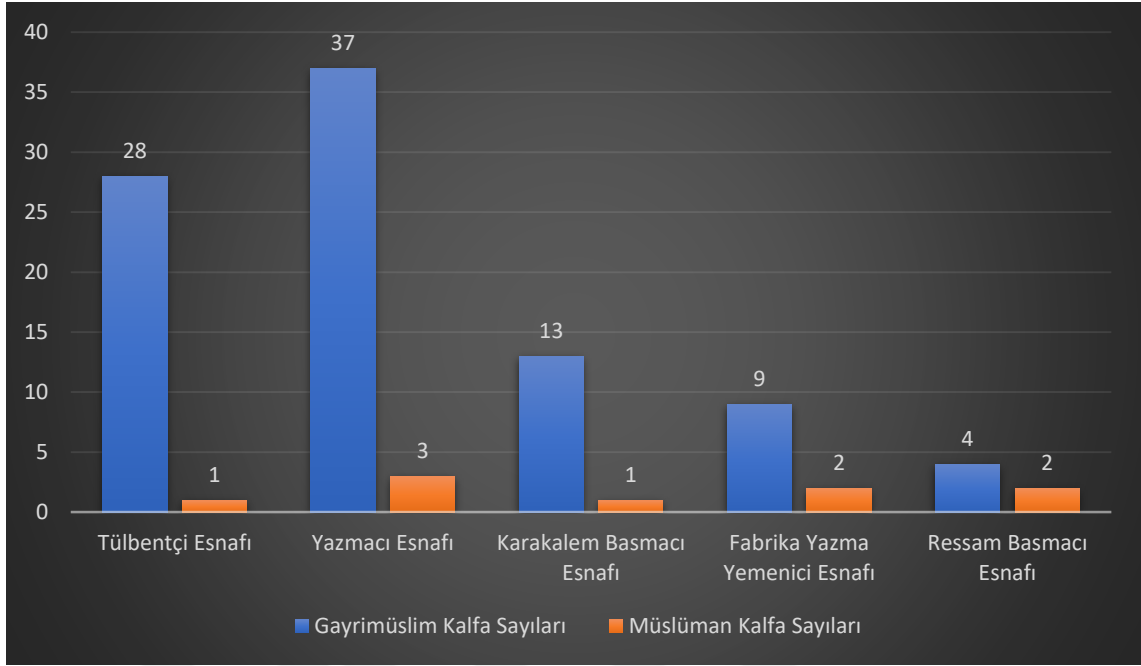
Sayım defterine göre ressam basmacı esnafında yirmi dükkânın beşinde kalfa kaydı bulunmaktadır. Kalfası olmayan dükkân sayısı 15, kalfası olan dükkân sayısı 5'tir. Buna göre kalfası olmayan dükkân sayısının oranı %75, kalfası olan dükkânların oranı % 25'dir. Bu dükkânlarda faaliyet gösteren toplam 6 kalfa vardır. Kalfaların ikisi Müslüman, dördü gayrimüslimdir. Müslüman kalfalar Müslüman ustalarla, gayrimüslim kalfalar aynı zümreden ustalarla çalışmışlardır. Bir dükkânda en fazla iki kalfa bulunmaktadır. İki kalfalı dükkân sayısı 1'dir. Diğer dükkânlarda ustalar tek kalfayla görev yapmışlardır.

Yazmacı basmacı esnafında çalışan tüm kalfalar aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

³⁴¹VGM, Defter nu: 6185, umum no: 17, s. 63.

³⁴²VGM, Defter nu: 6185, umum no: 14, s. 63.

³⁴³VGM, Defter nu: 6185, umum no: 13, s. 62.

Grafik 17: 6185 No'lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Kalfa Sayıları

Grafiğe bakıldığında esnaflarda çalışan toplam kalfa sayısı 100'dür. Tüm esnaflarda çalışan gayrimüslim kalfa sayısı toplam 91, Müslüman kalfa sayısı ise 9'dur. Gayrimüslim kalfaların oranı %91, Müslüman kalfaların oranı %9'dur. Ustalarda olduğu gibi kalfalarda da gayrimüslim çalışanların Müslüman çalışanlara göre sayısı fazladır. Esnaf gruplarındaki en az Müslüman kalfa sayısı 1, en fazla 3'tür. Grafiğe göre en fazla kalfa yazmacı esnafında iş tutmuştur. Yazmacı esnafındaki gayrimüslim kalfaların tüm gayrimüslim kalfalara oranı %41'dir. Bu oran tülbentçi esnafında %31, karakalem esnafında % 14, fabrika yazma yemenici esnafında %10, ressam basmacı esnafında %5'tir. Bu duruma bakıldığında ustalarda olduğu gibi kalfalarda da gayrimüslimlerin yazma basmacılık alanında daha aktif rol aldığı söylenebilir. En az dükkân sayısı fabrika yazma yemenici esnafında bulunmaktadır. Buna rağmen fabrika yazma yemenici esnafında sadece bir dükkânda 11 kalfa bulunurken diğer esnaf gruplarında hiçbir dükkânda bu sayıda kalfaya rastlanılmamıştır.³⁴⁴

4.2.2. Kalfaların Adları ve Unvanları

Osmanlı esnaf dükkânlarında ustalardan sonra en rütbeli kişi kalfadır. Sayım defterinde ustalardan sonra varsa kalfaların kaydı tutulmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru usta adayları olan kalfalar hakkında aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. Kaydı yapan

³⁴⁴VGM, *Defter nu: 6185*, umum no: 1, s. 66.

kâtip aynı sistemle kalfaların dış görünümü, adını, memleketini, yaşını kaydetmiştir. Bu kısımda kalfaların adları ve unvanları hakkında bilgiler verilecektir.

4.2.2.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları

Tülbentçi esnafında çalışan kalfaların isimlerine bakıldığında çeşitli gayrimüslim adlar karşımıza çıkmaktadır. Bu iş kolunda çalışan toplam 29 kalfa ismi görülmektedir. Bu isimlerin yirmi sekiz tanesi gayrimüslim, bir tanesi Müslüman ismidir.

Tablo 26: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları.

Tülbentçi Esnafında Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları					
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
54	Agob veled Maroki	9	Kaprel veled Bogos	50	Mehran veled Manuk
8	Aleko veled Şahin	16	Kaprel veled Mikael	50	Mıgırdıç veled Agob
51	Bedros veled Esador	16	Karabet veled Menas	53	Miyak veled Danis?
54	Dikran Matasyan	55	Karnik veled Manuk	17	Petro veled Yafko?
3	Esador veled Kifork	4	Kirkor Sarafyan	6	Rupen veled Mikael
3	Estepan veled Rupen	4	Kirkor veled Agob	16	Serab veled Mikael
19	Hıralambo veled Avini	51	Kopernik veled Nişan	8	Tanaş veled Sutri
5	Hrant veled Karabet	54	Manas veled Sahak	10	Toros veled Mikael
7	İrşak veled Serob	52	Manuk veled Heci Kirkor		
19	Kalust veled Hazaros	54	Mehran veled Kifork		

Kalfa isimlerine bakıldığında çeşitlilik gözükmemektedir. Oğul isimlerine bakıldığında genel olarak tekrar eden isim yoktur. Kaprel, Kirkor, Mehran isimleri ikişer kalfada görülmüştür. Baba isimlerinde de tekrar eden en fazla isim Mikael'dir. Bunun yanı sıra Kifork, Manuk, Agob isimlerine birden fazla rastlanmaktadır. Mikael baba ismine sahip dört kalfa bulunmaktadır. 16 umum numaralı dükkânda yaşları birbirine yakın ve Mikael baba ismine sahip iki kalfa yazılmıştır. 6 umum numaralı dükkânda ise aynı baba ismine sahip ve yakın yaşlarda bir kalfa vardır. Baba isimlerinden ve yaş yakınlığı bakımından bu kalfaların kardeş oldukları varsayılırsa aynı ve farklı dükkânlarda kardeş kalfaların iş tuttuğu söylenebilir. 10 umum numaralı

dükkânda yer alan kalfa Mikael baba ismine sahip olsa da diğerlerinden yaş olarak oldukça büyüktür. Bu şekildeki yaş farkı Kifork ve Agob baba ismine sahip kalfalarda da geçerlidir. Baba isminden başka akrabalık bilgisi belirtilmeyen kayıtlarda yaş farkından dolayı bu kalfalarda isim benzerliğinin olma ihtimali yüksektir. Dikkat çeken kayıtlardan bir tanesi de 52 umum numaralı dükkânda kaydı bulunan kalfadır. Bu kalfanın aynı dükkândaki ustası ile baba oğul olma ihtimali çok yüksektir. Ustasının adı Heci Kirkor veled Manuk şeklindedir. Kalfanın adı ise Manuk veled Heci Kirkordur. Muhtemelen usta kendi babasının ismini oğluna vermiştir. Bu açıdan bakılırsa baba ve oğlun aynı dükkânda usta kalfa hiyerarşisinde çalıştıkları görülmektedir. Aynı durum 50 umum numaralı dükkânda çalışan Manuk veled Serkis adlı usta ile Mehran veled Manuk adlı kalfa içinde söylenebilir.³⁴⁵ Farklı dükkânda görev alan Karnik veledi Manuk isimli kalfanın da Mehran veledi Manuk ile kardeş olduğu düşünülebilir.³⁴⁶ Bu açıdan bakıldığında baba ve oğulların ya da kardeşlerin aynı veya farklı dükkânlarda faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

İsim analizinde kalfaların kullandığı lakap ve unvanlara rastlanmamıştır. Baba isimlerinde sadece bir kişide Heci unvanı kullanılmıştır. Müslüman kalfa olarak karşımıza sadece bir isim çıkmaktadır. Galib bin El-Hacı Osman adlı kalfada Arapça kökenli isimlerin tercih edildiği görülmektedir. Baba isminde Hacı unvanı kaydedilmiştir. Unvanların kullanım oranı isimlere göre %3'lük bir pay olmakla birlikte oldukça düşük bir rakamdır.

4.2.2.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları

Yazmacı esnafında 37 gayrimüslim, 3 Müslüman kalfa adı tespit edilmiştir.

Tablo 27: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.

Yazmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları					
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
27	Aleksan veled Kifork	26	Kifork veled Yarsenim?	5	Menak veled Bagdasar
71	Apisogom veled Abraham	4	Kifork veled Zora?	68	Mikael veled Artin
5	Aram veled Artin	73	Kirkor veled Agob	72	Mikael Sarafyan

³⁴⁵ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 50, s. 18.

³⁴⁶ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 55, s. 20.

6	Artin veled Arakil	90	Kirkor veled Agob	73	Mirican veled Agob
66	Estepan veled Kirkor	15	Kirkor veled Estepan	35	Nişan veled İvanes
70	Estepan? veled Melkon	62	Kirkor veled Zakar	2	Racad? Veled Adam
1	İlya? veled Yenna	84	Leon veled Sinan	21	Samak veled Estepan
28	İrşak veled Kirkor	66	Maksud veled Kaspar?	20	Serkis veled Mardiros
50	İvanes veled Kirkor	9	Manas veled Estepan	20	Vanil veled Todori
88	Kaprel veled	38	Mardiros veled Şaynik?	15	Velasyos veled Parnapas
4	Karakin veled Karabet	6	Mardiros veled Yanni	70	Yervant veled Agob
20	Kifork veled Mardiros	5	Mehran veled Artin		
22	Kifork veled Mardiros	23	Mehran veled Bedros		
Yazmacı Esnafında Çalışan Müslüman Kalfaların Adları					
16	Hafız Mehmed bin Halil	39	Kadri bin Ahmed	88	Şemsi bin İbrahim

Yukarıdaki tabloda yazmacı esnafında çalışan kalfaların isimleri yer almaktadır. Tabloya göre kalfalarda bazı isimler birden fazla kullanılmıştır. Oğul isimlerinde en fazla Kifork(4), Kirkor (4), Mardiros (2), Mehran (2), Mikael (2) isimleri geçmektedir. Baba isimlerinde ise en fazla tekrar eden isim Agob, Kirkor, Artin, Mardiros, Estepan'dır. Agob baba isimli dört kalfa vardır. Bunlardan iki kişi aynı dükkânda diğerleri farklı dükkânlarda kayıtlıdır. 73 umum numaralı dükkânda Agob veledi Haçador adlı usta ile Mirican veled Agob ve Kirkor veled Agob adlı iki kalfa çalışmaktadır. İsimler baba oğul ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde ustanın oğulları ile dükkân işlettiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında yazmacı esnafında baba ve oğullar aynı dükkânda çalışabilmektedir.³⁴⁷ Ayrıca 90 umum numaralı dükkânda Kirkor veled Agob adlı başka bir kalfa kayıtlıdır. Bu kalfanın çalıştığı dükkândaki ustasıyla baba oğul olması muhtemeldir. Ustanın adı Agob veled Kirkor'dur. Usta oğluna kendi babasının adını vermiş olmalıdır.³⁴⁸ 70 umum numaralı dükkânda ise Yervant veled Agob adlı kalfa çalışmaktadır. Bu kalfanın bir önceki dükkânlarda çalışan kalfalarla kardeş olabileceği düşünülse de farklı iş yerlerinde olmasından dolayı isim benzerliğini

³⁴⁷ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 73, s. 50.

³⁴⁸ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 90, s. 55.

daha güçlü kılmaktadır.³⁴⁹

Baba isimlerinde tekrar eden bir diğer ad ise Kirkor'dur. Farklı dükkânlarda bu baba adına sahip Estepan veled Kirkor ve İrşak veled Kirkor isimli iki kalfa vardır. Kalfaların aralarındaki yaş farkı oldukça fazladır. Bu kalfalar arasında baba isimlerinin benzer olması yüksek ihtimaldir.³⁵⁰ Estepan baba isminde de farklı dükkânlarda iki kalfa bulunmaktadır. 9 umum numaralı dükkândaki kalfanın ustasıyla kardeş olduğu söylenebilir. Usta ve kalfa aynı baba ismine sahiptir. Bu şekilde olduğu varsayılırsa iki kardeşin usta kalfa hiyerarşisinde aynı dükkânda iş tuttuğu dile getirilebilir.³⁵¹ 15 umum numaralı dükkânda çalışan Kirkor veled Estepan adlı kalfanın da ustasıyla akrabalık bağının olduğu zikredilebilir.³⁵²

Kalfa kayıtlarında göze çarpan bir diğer isim ise Mardiros'tur. Oğullarda iki, babalarda üç kişi bu isme sahiptir. 20 ve 22 umum numaralı dükkânlar Karabet veled Hamayak adlı usta üzerinde kayıtlı görülmektedir. 20 numaralı dükkânda Kifork veled Mardiros ile Serkis veled Mardiros isimli kalfalar kayıtlıdır. Aralarında akrabalık bağının olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra aynı ustanın 22 numaralı dükkânında da Kifork veled Mardiros isimli kalfa kaydedilmiştir. Bu kalfanın tüm özellikleri iki dükkânda benzer olmasına rağmen sadece yaşları farklı yazılmıştır. Yaş yazımında hata olabileceği gibi bu kalfaların farklı kişiler olabileceği de muhtemeldir.³⁵³

Müslüman kalfaların isimlerine bakıldığında ise baba ve oğul isimleri farklıdır. Yazmacı esnaf kalfalarında gayrimüslimlerin kullandığı herhangi bir unvan ya da lakap yoktur. Sadece Müslüman bir kalfa Hafız unvanı almıştır.

4.2.2.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları

Karakalem basmacı esnafında 14 kalfa kayda geçirilmiştir. Kalfaların büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 13 kalfa gayrimüslim, 1 kalfa Müslümandır. İbrahim bin Eşref isimli kalfa kendisi gibi Müslüman ustanın dükkânında çalışmaktadır. Usta ve kalfa arasında baba oğul bağı açısından bir yakınlık bulunmamaktadır.³⁵⁴ Gayrimüslim kalfaların hepsi de gayrimüslim ustaların yanında çalışmaktadır. Bu esnaf grubunda çalışma sisteminde aynı zümrenin tercih edildiği

³⁴⁹ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 70, s. 49.

³⁵⁰ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 28, s. 35; VGM, Defter nu: 6185, umum no: 66, s. 47.

³⁵¹ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 9, s. 28.

³⁵² VGM, Defter nu: 6185, umum no: 15, s. 30.

³⁵³ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 20 ile 22, s. 32-33.

³⁵⁴ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 5, s. 59.

söylenebilir. Karakalem basmacı esnaf kalfalarının isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 28: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları

Karakalem Basmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları					
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
13	Agob veled Arakil	15	Hristo veled Vamil?	17	Rapik veled Kirkor
14	Antranik veled Agob	3	Karabet veled Kerbis?	11	Setrak veled Heci Ağyan
14	Ermenak veled Bogos	17	Karabet veled Mardiros	17	Yervant veled İvanes
17	Estepan veled Kifork	14	Mikayel veled Nazaret		
15	Haçar veled Danos	13	Oseb veled Danyel?		

Genel olarak kalfalarda birden fazla kullanılan isim yoktur. Sadece oğul isimlerinde Karabet adı iki kişide görülmektedir. Baba neslinde tekrar eden isim bulunmamaktadır. 17 umum numaralı dükkânda bulunan Estepan veled Kifork adlı kalfanın baba adı ustasının baba adı ile aynı yazılmıştır.³⁵⁵ Bu açıdan bakıldığında usta ve kalfanın kardeş olduğu ve aynı dükkânda faaliyette bulundukları söylenebilir. Müslüman ve Gayrimüslim kalfalarda unvan kaydı yer almamıştır. Baba isminde bir kişide Heci unvanı kullanılmıştır. Unvan ve lakaplarda dini niteliklerin etkili olduğu göze çarpmaktadır.

4.2.2.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları

Fabrika yazma yemenici esnafında çalışan kalfaların genelinin gayrimüslim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sayıları az da olsa Müslüman kalfalar da bulunmaktadır. Osmanlı üretim sisteminde dini bir ayrıma gidilmeme durumu bu esnaf grubunda da karşımıza çıkmaktadır.

³⁵⁵ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 17, s. 63.

Tablo 29: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.

Fabrika Yazma Yemenici Esnafında Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları					
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
1	Arakili veled Hristo	1	Haçik veled Mirican	1	Mikael veled Manuk
1	Aşod veled Diran	1	Kirkor veled Canik	1	Oseb veled İvanes
1	Heci Mehran veled Mardiros	1	Leon veled Diran	1	Rupen veled Estepan
Fabrika Yazma Yemenici Esnafında Çalışan Müslüman Kalfaların Adları					
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı		
1	Mustafa bin Halil	1	Sıdkı bin Abdulkadir		

İsimler kaydedilirken aynı baba adına sahip kalfalar bulunmaktadır. Aşod veled Diran ve Leon veled Diran³⁵⁶ adlı kişiler buna örnek gösterilebilir. Ayrıca 1 umum numaralı dükkân ustasının baba ismi ile kalfalardan Oseb veled İvanes'in baba isminin aynı olduğu tespit edilmiştir. Baba isimlerinden yola çıkarak bu kalfaların arasında kardeşlik bağının varlığından söz edilebilir. Oğul isimlerinde birden fazla kullanılan isim görülmemektedir. Unvan kullanımında bir kalfada Heci tabiri geçmektedir. Genel olarak yazmacı basmacı esnafında usta ve kalfalarda Hafız ve Hacı, gayrimüslimler için Heci unvanı yer almıştır. Bunlardan başka unvan ya da lakap yer almamıştır.

4.2.2.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Adları ve Unvanları

Ressam basmacı esnafında görev yapan dördü gayrimüslim ikisi Müslüman olan toplam 6 kalfa vardır.

Tablo 30: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Ressam Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfaların Adları.

Ressam Basmacı Esnafında Çalışan Gayrimüslim Kalfaların Adları			
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
13	Erşak veled Markar	16	Ohan veled Hamparsum
15	Erşak veled Rupen	16	Viçen veled İvanes
Ressam Basmacı Esnafında Çalışan Müslüman Kalfaların Adları			
Umum No	Kalfa Adı	Umum No	Kalfa Adı
1	Sadreddin bin Hüseyin	4	Süleyman bin Mustafa

³⁵⁶VGM, Defter nu: 6185, umum no: 1, s. 66.

Kalfaların isim analizinde oğullarda aynı isimden olan iki kişi vardır. Baba neslinde tekrar eden isim yoktur. Kalfaların ustaları ile de isim anlamında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır. Bu iş kolunda usta- kalfa ya da kalfalar arasında akrabalık bağının olmadığı görülmektedir.

4.2.3. Kalfaların Fiziki Özellikleri

Diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sakal ve bıyık tıraşına önem verilmiş, sakalı ya da bıyığı olmayanlar bir makama veya mevkiye layık görülmemiştir.³⁵⁷ Sakal bırakmak Müslümanlar için sünnet olmakla birlikte genel olarak herkes sakal ya da bıyık bırakırdı. Sakal bırakmayanlar ayıplanır, hatta alay konusu olurdu.³⁵⁸ Osmanlı toplumunda sakal kesmenin bir ceza ve hakaret amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Sultan II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerine ait kanunnamelerde padişahın izni olmadan denizden gelenlere tahıl satanların dövülmesi ve sakalının kesilmesi gibi çeşitli örnekler aktarılmıştır.³⁵⁹ 19. yüzyılda Batılılaşma dönemi öncülerinden şair ve gazeteci olan Şinasi'nin Meclis-i Maarif üyeliğinden uzaklaştırılmasına sebep sakalını tıraş etmesi gösterilmektedir.³⁶⁰ Kısaca Osmanlı toplumunda makam ve itibar açısından sakal önemsenen konulardandı.

Daha önce de değinildiği gibi eşkâl tariflerinde fiziksel özellikler sakal ve bıyıkların olup olmaması ve rengi, boy uzunluk derecesi (kısa, orta, uzun) şeklinde belirtilmiştir. Ustalarda olduğu gibi tüm kalfalarda da fiziki özellikler kaydedilmiştir. Çalışmanın bu aşamasında yazarı basmacı esnafında görev alan kalfaların fiziki özellikleri işlenecektir.

4.2.3.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde henüz fotoğrafçılık yaygın olmadığından esnaf kayıtlarında fiziki özellik tanımlamalarında muhtemelen göz kıstası ile betimleme yöntemi kullanılmıştır. Boy ölçümlerinin standart bir şekilde yapılmadığı için kısa, orta ya da orta ve uzun arasında net bir sınırın olduğu söylenemez.

³⁵⁷ Mehmet Hanifi Mert, *Sakal ve Bıyık*, Menzil Yayınevi, Adıyaman, s.66

³⁵⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Vaktiyle Sakalsızları Adamdan Saymazlardı", Ağustos 2010, <https://www.ekrembuagraekinci.com/article/?ID=292&vaktiyle-sakalsizlari-adamdan-saymazlardi>, E.T. 05.03.2021, 14:24.

³⁵⁹ Hasan Yüksel, "Tarihi Kayıtlarla Doğuda Toplumsal ve Dinsel Bir Ritüel Olarak Tıraş", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 30, S. 119, 2018, s. 86-90.

³⁶⁰ Alim Kahraman, "Şinasi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, İstanbul 2010, s. 167.

Boy Özellikleri: Tülbentçi esnafındaki yirmi dokuz kalfanın tamamı orta boyludur. Bu şekilde bakıldığında kalfalar arasında boy unsurunun çok tanımlayıcı ya da ayırt edici olmadığını söylemek mümkündür.

Bıyık ve Sakal Özellikleri: Boy tasvirinden sonra kalfaların bıyık ve sakal renkleri yazılmıştır. Sakal ve bıyık renklerinde kumral, kara, sarı, kır olmak üzere dört renk ön plana çıkmıştır. Sakal ya da bıyık sıklığını veya olup olmadığını belirtmek içinde ter ve şabb-ı emred (sakalı, bıyığı çıkmamış genç) tabirleri kullanılmıştır.

Tablo 31: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Kalfaların Sayıları.

Tülbentçi Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Kalfalardaki Sayısı			
Bıyık Rengi/Şekli	Usta Sayısı	Sakal Rengi	Usta Sayısı
Kara	9	Kara	1
Kır	1	Kumral	1
Kumral	9		
Sarı	2	Toplam	28
Ter	5		

Tabloya göre tülbentçi esnafındaki kalfalarda bıyıklı sayısı ve bıyık renk çeşitliliği sakallılara göre daha fazladır. Bıyıklı kalfalar için kara, kır, kumral, sarı, ter tabirleri kullanılmıştır. Sakallı kalfalarda sadece kara ve kumral renkleri kaydedilmiştir. Tabloya eklenmeyen bir kişi Şabb-ı emred olarak tasvir edilmiştir. Sakal ve bıyık renklerine göre kara olanların esmer, sarı ve kumral olanların açık ten renkli olmaları muhtemeldir. Genel olarak 19- 25 yaş arasındaki genç kalfalar için ter bıyıklı tabiri geçmektedir. Ancak ileri yaşlarda olan bir kalfa içinde ter bıyık nitelemesi yapılmıştır. Tüm tülbentçi kalfalarına göre kara ve kumral bıyıklıların oranı %30, ter bıyıklıların oranı %17, sarı bıyıklıların oranı %6, kır bıyıklıların oranı %4, kara ve kumral sakallıların oranı %4, şabb-ı emred kalfaların oranı %4'tür. Tülbentçi kalfalarında kara ve kumral bıyıklılar çoğunluktadır.

Boy ve sakal, bıyık özelliklerine göre aynı dükkânda olup fiziksel nitelikleri benzer olan kalfalar bulunmaktadır. Örneğin; Kalpakçılar Caddesi'ndeki dükkânda bulunan Kirkor veledi Agop ve Kirkor Sarrafyan adlı kalfaların ikisi de orta boylu, kara

bıyıklı olarak yazılmıştır.³⁶¹ Bu durum kalfaları fiziki özellikleri bakımından ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır.

4.2.3.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri

Yazmacı mesleğinde kalfa olarak çalışan 40 kişi bulunmaktadır. Defterde tüm kalfaların fiziksel özellikleri boy, bıyık ve sakal şekli olmak üzere kayda geçirilmiştir.

Boy Özellikleri: Tülbentçi esnafında olduğu gibi yazmacı esnaf kalfalarının da tamamı orta boylu olarak betimlenmiştir. Bu durum boy açısından aynı dükkândaki kalfaların ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır.

Bıyık ve Sakal Özellikleri: Yazmacı esnaf kalfalarının eşkâlleri çok ayrıntıya girilmeden bıyık ve sakal unsurları dikkate alınarak yazılmıştır.

Tablo 32: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Bıyıklı ve Sakallı Kalfaların Sayıları.

Yazmacı Esnafında Bıyık ve Sakalların Renklerine Göre Kalfalardaki Sayısı			
Bıyık Rengi/Şekli	Usta Sayısı	Sakal Rengi	Usta Sayısı
Kara	10	Kırca	1
Kır	1	Kumral	1
Kırca	5		
Kumral	7	Toplam	38
Sarı	3		
Ter	9		
Terce	1		

Kalfalardan iki kişi sakallı, iki kişi şabb-ı emred, otuz altısı bıyıklıdır. Yazmacı kalfalarının bıyık ve sakal özelliklerine bakıldığında renk çeşidinin ve kalfa sayısının bıyıklılarda daha fazla olduğu görülmektedir. Sakallı kalfaların sayısı iki olup sakalları kırca ve kumral renklerdedir. Kalfalarda en fazla kara, ter ve kumral bıyıklılar ön plana çıkmaktadır. En az kalfa sayısı kır, terce bıyıklı ve kırca, kumral sakallılardadır.

Yazmacı esnafındaki bıyıklı kalfaların oranı %90, sakallı kalfaların oranı %10'dur. Kalfaların tamamına yakını bıyıklıdır.

4.2.3.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri

Karakalem basmacı esnafında 14 kalfa iş tutmaktadır.

Boy Özellikleri: Bu iş kolunda faaliyette bulunan kalfaların hepsinin boyu orta

³⁶¹VGM, Defter nu: 6185, umum no. 4, s. 3.

olarak kayda geçirilmiştir.

Sakal ve Bıyık Özellikleri: Kalfaların hepsinin bıyıklı olduğu ve sakallı kalfaların olmadığı görülmektedir. 13 kalfa bıyıklı, 1 kalfa şabb-ı emred şeklinde yazılmıştır. Altı kalfa ter bıyıklı, yedi kalfa kara bıyıklıdır. Kara bıyıklı kalfaların oranı %50, ter bıyıklıların oranı % 43, şabb-ı emred olanın oranı %7'dir. Kara bıyıklı kalfalar çoğunluktadır. Karakalem esnaflarında çalışan kalfaların dış görüntüsünün genel olarak bıyıklı ve orta boylu olduğu söylenebilir.

Karakalem esnafında aynı dükkânda çalışan bazı kalfaların fiziksel özelliklerinin aynı olduğu saptanmıştır. Mesela; Takkeci Han orta katta bulunan 14 umum numaralı dükkânda çalışan üç kalfanın fiziki özellikleri orta boylu, ter bıyıklı olarak kaydedilmiştir.³⁶² Aynı şekilde Yolgeçen Han orta katta olan 17 umum numaralı dükkânda çalışan dört kalfanın üçü orta boylu, kara bıyıklı olarak yazılmıştır.³⁶³ Bu durum aynı dükkânda kalfaları fiziki özellikleri açısından ayırt etmek oldukça zordur.

4.2.3.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri

Fabrika yazma yemenici esnafında çalışan kalfalar 11 kişidir. Sayım esnasında bütün kalfaların fiziki özelliklerinin tarifi verilmiştir.

Boy Özellikleri: Boy tarifinde kısa, orta, uzun deyimleri kullanılmıştır. Kalfaların boy ölçülerinde tamamına yakınının orta olduğu görülmektedir. On kalfa orta boylu, bir kalfa uzun boyludur. Orta boylu kalfaların oranı %91, uzun boylu olanların oranı %9'dur.

Bıyık ve Sakal Özellikleri: Yazma yemenici kalfalarının genel görüntüsünün bıyıklı olduğu dikkat çekmektedir. Sakallı kalfa bulunmamaktadır. On kalfa bıyıklı, bir kalfa şabb-ı emred olarak kaydedilmiştir. Bıyık rengi ve şeklinde kara, kumral ve ter olmak üzere üç grup vardır. En büyük grubu beş kişi ile kara bıyıklılar oluşturmaktadır. Dört kişi kumral bıyıklı, bir kişi ter bıyıklıdır. Bu iş kolundaki kalfaların genel görüntüsünün orta boylu ve bıyıklı olduğu söylenebilir.

4.2.3.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Fiziki Özellikleri

Bu meslek alanında 6 kalfa çalışmıştır.

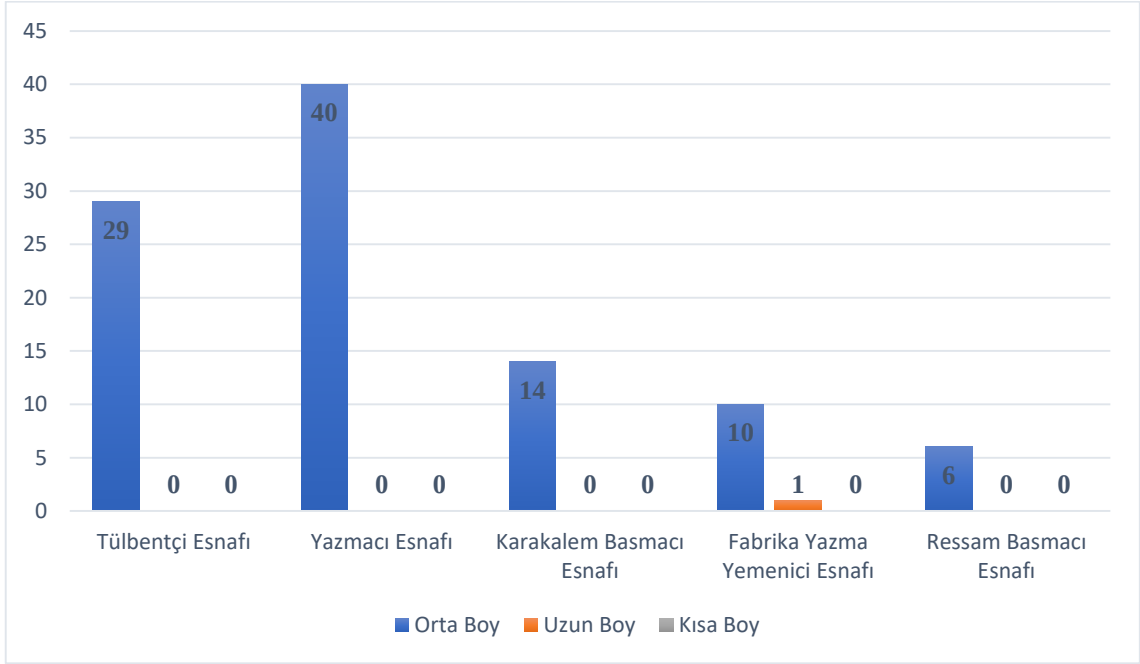
Boy Özellikleri: Bu iş kolunda da kalfaların hepsi orta boylu betimlenmiştir.

Bıyık ve Sakal Özellikleri: Kalfalarda bıyıklılar ön plana çıkmıştır. Dört kalfa

³⁶² VGM, Defter nu: 6185, umum no. 14, s. 62.

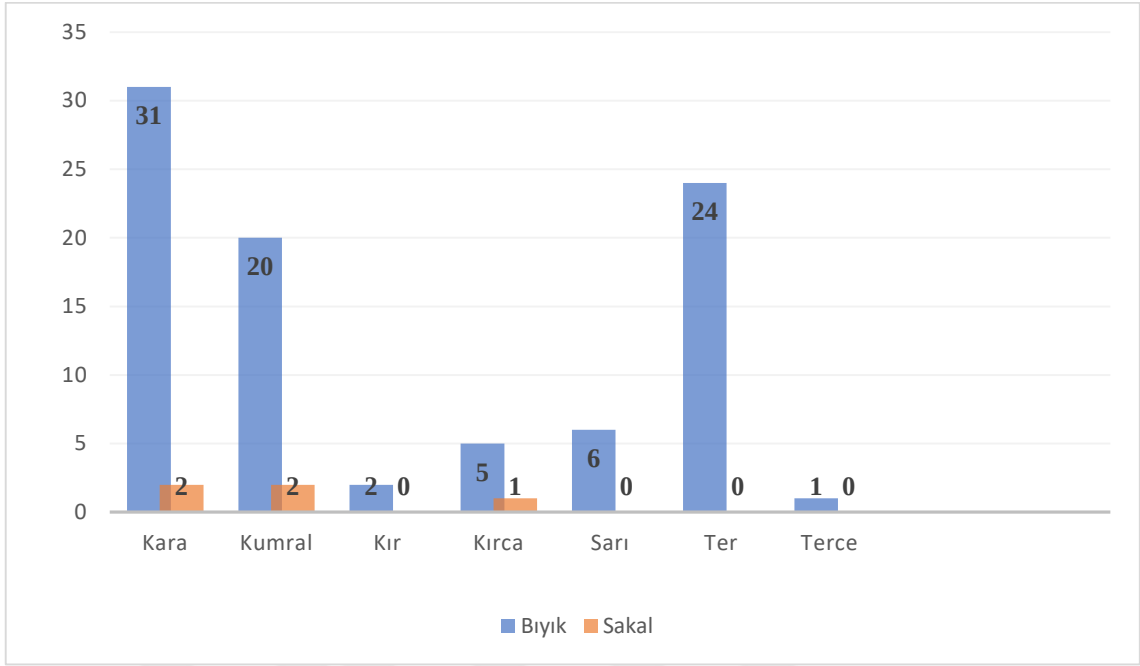
³⁶³ VGM, Defter nu: 6185, umum no. 17, s. 63.

bıyıklı, bir kalfa sakallı, bir kalfada şabb-ı emred görünümündedir. Bıyık ve sakal rengi ya da şekli olarak kara, sarı ve ter grupları dikkat çekmektedir. Bir kalfa kara sakallı, 18-19 yaşlarda üç kalfa ter bıyıklı, bir kalfa da sarı bıyıklıdır. Ter bıyıklıların oranı %50 olmakla birlikte ilk sırada yer almaktadır.

Grafik 18: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Yazmacı Dükkânlarında Çalışan Kalfaların Boy Özellikleri

Grafikte yazmacı basmacı esnafında çalışan tüm kalfaların boy özellikleri belirtilmiştir. Şekle göre 100 kalfanın % 99'u orta boylu, %1'i uzun boyludur. Kısa boylu olarak tarif edilen hiçbir kalfa yoktur. Az da olsa boy farklılığının olduğu tek iş kolu fabrika yazma yemenicilerdir. Ayrıca esnaf dükkânlarındaki kalfalarda boy çeşitliliğini ustalara göre değerlendirirsek kalfalarda daha az olduğunu söylemek mümkündür. Sayım defterinde kaydı olan tüm kalfaların bıyık ve sakal özellikleri de aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Grafik 19: 6185 No'lu Esnaf Sayım Defterine Göre Çalışan Kalfaların Bıyık ve Sakal Özellikleri

Grafiğe göre yazmacı esnafında çalışan kalfaların 89'u bıyıklı, 5'i sakallıdır. 6 kalfa ise şabb-ı emredir. Buna göre bıyıklı kalfalar tüm kalfalar içerisinde %89'luk bir payla ilk sırada yer almaktadır. Şabb-ı emred kalfaların en fazla olduğu esnaf grubu yazmacı esnafıdır. 15- 18 yaş aralığında sakalı bıyığı çıkmamış genç kalfalar için şabb-ı emred tabiri kullanıldığı görülmektedir. 17- 25 yaş aralığındaki bazı kalfalar için de bıyığı terlemiş anlamında ter, terce terimleri kullanılmıştır. Kalfalarda bıyık ve sakal rengi ya da şekli olarak (kara, kumral, kır, kırca, sarı, ter, terce, şabb-ı emred) toplam sekiz grup tespit edilmiştir.

4.2.4. Kalfaların Memleketleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere yazmacı basmacı esnaf çalışanlarında ustaların çoğunluğu İstanbullu olmakla birlikte başka yörelerden gelip iş tutanlar vardı. Defterde yazmacı basmacı esnaflarında çalışan bütün kalfaların memleketleri kaydedilmiştir. Memleket bilgilerine bakıldığında yazma basmacı meslek kollarında çalışan kalfaların farklı bölgelerden başkente göç etmediği görülmektedir.

4.2.4.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Memleketleri

Esnaf sayım defterine göre tülbentçi esnafında çalışan kalfaların tamamının İstanbullu olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çıraklıklarını da aynı şehirde ve bu iş kolunda tamamladıkları söylenebilir.

4.2.4.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri

Yazmacı basmacı kalfaların hepsi İstanbulludur. Yazmacı kalfaları yaşadıkları şehirde söz konusu iş kolunda iş başı yapmışlar, çıraklıklarından sonra kalfalık dönemine devam etmişlerdir.

4.2.4.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri

1891 yılı yazmacı basmacı esnaf sayımına göre karakalem basmacı esnafında çalışan on dört kalfanın memleketi İstanbul olarak yazılmıştır. Adı geçen iş kolunda kalfaların çıraklık eğitimlerini aynı şehirde alıp meslek ilerleyişine devam ettikleri zikredilebilir.

4.2.4.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Memleketleri

Fabrika yazma yemenici esnafında ustalarda olduğu gibi kalfaların da tamamı İstanbullu olarak kaydedilmiştir.

4.2.4.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Memleketleri

Diğer esnaf gruplarında olduğu gibi ressam basmacı esnafında görev yapan kalfaların da memleketleri de İstanbullu olarak belirtilmiştir. Ressam basmacı kalfaları başka memlekettten göç etmeyip küçük yaşlarda bu iş kolunda faaliyet gösterdikleri söylenebilir.

4.2.5. Kalfaların Yaşları

Esnaf teşkilatında kalfalar belli bir süre eğitim gördükten sonra ustalık mertebesine geçerdi. Ancak kalfalar yapılan imtihanda başarısız olmaları durumunda dükkân açma hakkını kaybederler ya da maddi engellerden dolayı başkalarının yanında çalışmaya devam ederlerdi.³⁶⁴ Usta olabilseler de ilgili lonca yeni ustanın işyeri açmasına izin vermezse dükkân açamazlardı. Başka bir ustanın yanında ya da dükkânında usta olarak da çalışabilirdi. İncelenen defterde genç yaşlarda kalfaların yanında ileri yaşlarda iş tutan kalfa kayıtları da bulunmaktadır. Bu aşamada yazmacı basmacı esnafında çalışan kalfaların yaşları hakkında bilgi verilecektir.

4.2.5.1. Tülbentçi Esnafı Kalfalarının Yaşları

Tülbentçi esnafında çalışan kalfaların hepsinin yaşı yazılmıştır. Bu iş kolunda en genç kalfa 17, en yaşlı kalfa 67 yaşındadır. Kalfaların yaş ortalaması 33'tür. Yapılan analizlere göre tülbentçi esnafında genç bir ustanın yaşlı kalfası olabildiği tespit

³⁶⁴ Mehmet Demirtaş, age, s. 42.

edilmiştir. Örneğin; 32 yaşında olan Bedros veledi Jakop adlı ustanın 61 yaşında kalfası bulunmaktadır.³⁶⁵ Aynı şekilde 42 yaşında olan Puzant veledi İvanes adlı ustanın 62 yaşında kalfası kayıtlarda yer almaktadır.³⁶⁶ Osmanlı esnafılık sisteminde usta olabilmek için belirli bir yaş sınırı olmadığı gibi kalfa olarak çalışabilme için de yaş sınırı artabilmektedir.

Tablo 33: Sayım Defterine Göre Tülbentçi Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
17	1	30	1	52	1
19	1	32	1	53	1
20	1	34	1	61	1
22	1	35	1	62	1
23	2	37	1	67	1
25	7	38	1		
26	1	45	1	Toplam	29
28	2	47	1		

Tabloda kalfaların genellikle farklı yaşlarda olduğu görülmektedir. 25 yaşında olan kalfaların sayısı en fazladır. 23 ve 28 yaşlarında olan ikişer kalfa bulunmaktadır. 20 yaş altında 2 kalfa olup kalfalar en fazla 20- 28 yaş aralığında toplanmıştır. Bu yaş aralığında 14 kalfa mevcuttur. 30-40 yaş aralığında 6, 41-59 yaş aralığında 4, 60 yaş ve üstü ileri yaşlarda olan 3 kalfa vardır. Tülbentçi esnafında çalışan kalfaların çoğunluğunun genç yaşlarda olduğu söylenebilir.

4.2.5.2. Yazmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları

Çıraklıktan kalfalığa geçişte düzenlenen törende esnaf büyüklerinin onayı alındıktan sonra kalfa rütbesine erişildiği belirtilmişti. Törenden sonra kendi hesabına tezgâh kuramayanlar, başkalarının tezgâhlarında çalışırlardı. Fakat başkalarının tezgâhlarında çalışanlar, daha ziyade kalfalar olurdu. Usta olmak için kendi hesabına tezgâh sahibi olmak gerekirdi.³⁶⁷ Kalfaların önemli görevlerinden biri emekliye ayrılmış olan yaşlı esnaf üstatlarının işyerlerini yönetmekti. Yeterli sermayesi olup da

³⁶⁵ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 3, s.2.

³⁶⁶ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 6, s. 3.

³⁶⁷ Fahri Dalsar, a.g.e., s. 123.

dükkânlarını kapatmak istemeyen üstatlar işyerlerine kalfalarını tayin ederlerdi.³⁶⁸ Ancak defter incelendiğinde yaşı büyük olan kalfaların ustalarının kendilerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durum kalfaların kendi hesabına tezgâh kuramadıkları için kalfa olarak devam ettikleri ihtimalini artırmaktadır.

Yazmacı basmacı esnafında çalışan en genç kalfa 15, en yaşlı kalfa ise 61 yaşındadır. Kalfaların yaş dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 34: Sayım Defterine Göre Yazmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
15	1	24	1	52	1
16	1	30	2	53	2
17	1	31	1	55	1
18	2	32	3	56	1
19	2	33	4	58	1
20	3	40	1	61	1
22	5	48	1		
23	4	51	1	Toplam	40

Deftere göre yazmacı esnaf kalfalarının 20’li ve 30’lu yaşlarda yoğunlaştığı görülmektedir. 15- 19 yaş aralığında 7 kalfa, 20- 29 yaş aralığında 13 kalfa, 30-39 yaşlarda 10 kalfa, 40-49 yaşlarda 2, 50- 59 yaşlarda 7, 60 yaş üstü 1 kalfa bulunmaktadır. 10’lu yaşlarda olan kalfaların oranı % 18, 20’li yaşlardakilerin oranı % 32, 30’lu yaşlardaki kalfaların oranı %25, 40’lı yaşlardakilerin %5, 50’li yaşlardakilerin %18, 60’lı yaşlardakilerin oranı %2’dir. Bu bilgilere göre yazmacılardaki esnaf kalfaları daha çok 20 ve 30’lu yaşlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca kalfaların yaş ortalamaları 31 olarak tespit edilmiştir.

4.2.5.3. Karakalem Basmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları

Karakalem basmacı esnaf kalfalarının yaş bilgilerine bakıldığında kalfaların daha çok 20’li yaşlarda olduğu görülmektedir. En genç kalfa 16, en yaşlı kalfa ise 27 yaşındadır.

³⁶⁸ Ebubekir Çınar, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mesleki ve Teknik Eğitim”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 14.

Tablo 35: Sayım Defterine Göre Karakalem Basmacı Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
16	1	20	3	24	1
17	1	21	1	25	3
19	2	23	1	27	1

Bu meslekte faaliyet gösteren kalfaların yaş ortalaması 21'dir. 20 ve 25 yaşında olan kalfalar diğerlerine göre fazladır. Ayrıca kalfalar 10'lu ve 20'li yaş gruplarında yer almaktadır. 10'lu yaşlarda 4 kalfa olmakla beraber bu kişilerin diğer yaş grubundakilere oranı % 29'dur. 20'li yaşlarda 10 kalfa olup oranı %71'dir. Karakalem basmacı esnaf kalfaları genç yaş grubunda olduğu söylenebilir.

4.2.5.4. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Kalfalarının Yaşları

Fabrika yazma yemeni üretiminde görev yapan kalfaların yaş bilgileri açıkça görülmektedir. Kalfaların yaş ortalamaları 29'dur. Kalfalarda en genç yaşa sahip iki kişi bulunmaktadır ve yaşları 18'dir. Yaşı en büyük olan iki kalfa ise 45 yaşındadır.

Tablo 36: Sayım Defterine Göre Fabrika Yazma Yemenici Atölyelerinde Çalışan Kalfa Sayılarının Yaşlara Dağılımı.

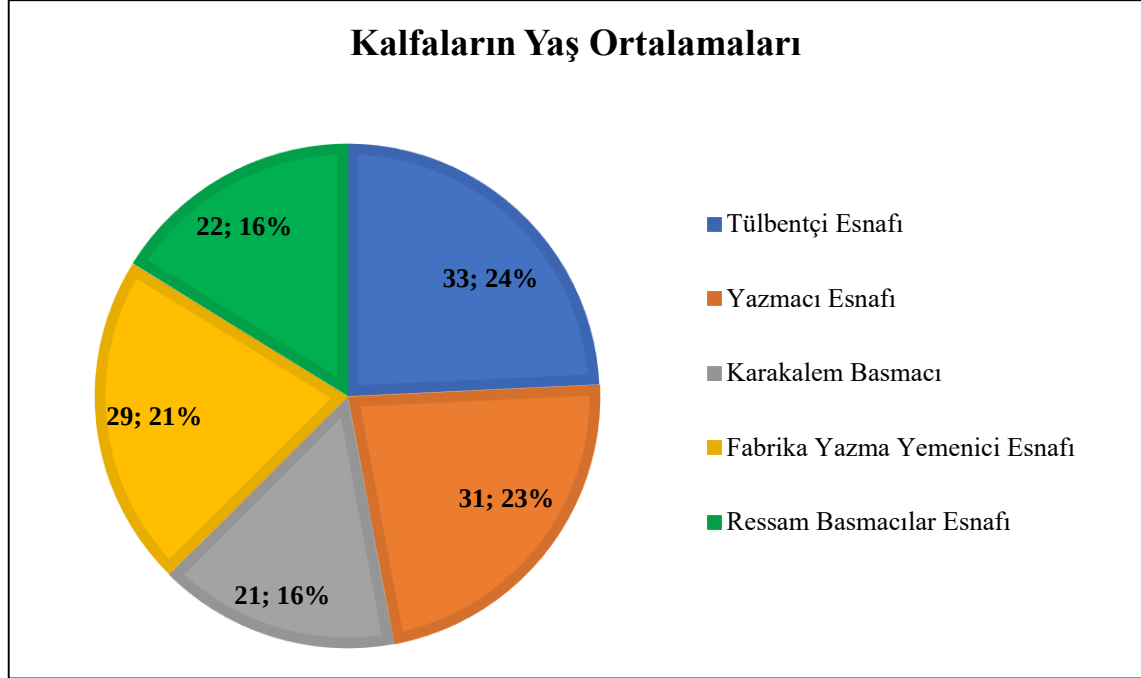
Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı	Yaş	Usta Sayısı
18	2	25	1	33	2
22	1	26	1	45	2
23	1	30	1	Toplam	11

Tablo verilerine göre 10'lu yaşlarda 2, 20'li yaşlarda 4, 30'lu yaşlarda 3, 40'lı yaşlarda 2 kalfa kaydı vardır. Kalfa yaş sayılarının en fazla olduğu yaşlar 18, 33 ve 45'tir. Kalfalar en çok 20'li yaşlarda olup %36'lık payla en fazla orana sahiptir. Fabrika yazma yemenici kalfalarının çoğunlukla genç yaşta oldukları dile getirilebilir.

4.2.5.5. Ressam Basmacı Esnafı Kalfalarının Yaşları

Sayım defterinde son kısımda kaydedilen ressam basmacı esnafında çalışan kalfaların yaşlarına bakıldığında en genç kalfanın 17, en yaşlı kalfanın 38 yaşında olduğu görülmektedir. 17, 18, 26 ve 38 yaşlarında birer kalfa, 19 yaşında ise iki kalfa vardır. Kalfaların çoğu 10'lu yaşlarda olmakla birlikte kalfaların yaş ortalamaları 22'dir.

Sayım defterine göre yazma basma esnafında yer alan iş kollarında çalışan kalfaların yaş ortalamaları aşağıdaki gibidir.

Grafik 20: 6185 No 'lu Sayım Defterine Göre Esnaf Kollarındaki Kalfaların Yaş Ortalamaları.

Yazmacı basmacı esnafında çalışan kalfaların yaşları incelendiğinde tüm esnaflar içerisinde en büyük yaşa sahip kalfa 67 yaşında olup tülbentçi esnafında yer almaktadır. En genç kalfa ise 15 yaşında olup yazmacı esnafında bulunmaktadır. Kalfaların yaş ortalamaları 20'li yaşlarda yoğunlaşmakta ve ortalamalar sayı olarak birbirine yakındır. Esnaflar içerisinde yaş ortalaması en fazla olan tülbentçi esnafı olup oranı % 24'dür. Yaş ortalaması en az olan karakalem basmacı ve ressam basmacı esnafı olmakla birlikte oranları %16'dır.

4.3. ÇIRAKLAR

Esnaf teşkilatında en alt basamakta genellikle çıraklar ya da Farsça olarak ifade edilen şakirtler yer almaktaydı.³⁶⁹ Çırakların işe alınmaları iki şekilde olurdu. İlki dükkânda yardımcı olmak üzere ücret karşılığında görev alanlar, diğeri ise o mesleği öğrenmek ve devam ettirmek, çaba sarf ederek o mesleği yaşatmak üzere bir ustanın yanına yerleştirilenlerdi. Çırak meslekte yükselmek, ilerlemek üzere işe girerse, ustası

³⁶⁹ Gabriel Baer, "Türk Loncaların Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçindeki Önemi", Sami Feriel (çev.), *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s. 100.

onu yetiştirmek ve mesleğini icra edebileceği imkânları sağlamakla yükümlü olurdu.³⁷⁰

İki yıl herhangi bir meslekte ücret almadan yamaklık eden kişi törenle çıraklığa yükseltilirdi. Çırak olacak gencin kendisi, ustaları, kalfaları ve velisi genellikle sabah namazından sonra esnaf liderinin huzurunda toplanırdı. Ustası çırak adayının becerilerini anlatır, sonra velisi çırağın çalışacağı esnaf vakfına bir bakır sahan ya da kepçe hediye ederdi. Loncanın başkanı çocuğun sırtını sıvazlar, nasihatler verirdi. Ayrıca çırağa ustası tarafından verilecek uygun bir ücret belirlenirdi.³⁷¹ Bu ücretin iki haftalığı usta tarafından esnaf sandığına “terfi harcı” olarak yatırılırdı. Böylece ustasının yanında eğitimini alan kişi törenle çıraklığa yükseltilirdi. Ahilik ve Lonca teşkilatında çırağın, çıraklık süresi olarak kabul edilen 1001 günü tamamlayarak çömezlik ya da yamaklık aşamasını bitirmesi beklenir.³⁷² Yaklaşık 1001 gün çalışarak çıraklık süresini tamamlayan gencin ustası çırağın mesleki ve sosyal açıdan yeterli derecede yetiştiğini ve ahlaki olarak da olgunlaştığını örgüte iletirdi.

Bir iş koluna çırak alınacağı zaman önceden ailesi her yönüyle araştırılır, uygun görülmesi durumunda çıraklığa kabul edilirdi. Kefili olmayanların işe alınması yasaktı.³⁷³

Sanat eğitimi boyunca çıraklar tek bir ustaya bağlı değillerdi. Birliğin izni olmadan ustalarını terk edemezlerdi.³⁷⁴ Ayrıca kendi ustasının izni olmadan başka ustaya gidemezlerdi. Çıraklar gerekli aşamaya ulaştıklarında dükkân açmalarına usta izin verirdi.³⁷⁵ Sanat öğrenmek için bir ustanın yanında çırak olarak başlayan kişi ustasına tam anlamıyla itaat etmesi ve girdiği sanat kolunun öğretilerine uyması gerekliydi. Çıraklık döneminde ihtiyacına göre bir ücret alan aday genellikle üç yıl olmakla birlikte belli bir süre çalıştıktan sonra çalışıp kendini ispatladıktan sonra kalfalığa yükseltilirdi.³⁷⁶

4.3.1. Çırakların Sayıları

Esnaf sayım defterine göre iş kollarında çalışan çırak sayılarının kalfalara göre

³⁷⁰ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara 2010, s. 39.

³⁷¹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1997, s. 137.

³⁷² Hilal Temel, “*Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimindeki Rolü*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 44.

³⁷³ Mehmet Demirtaş, a.g.e., s. 39.

³⁷⁴ Mehmet Demirtaş, a.g.e., s. 39.

³⁷⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 71.

³⁷⁶ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, 424.

daha az olduğu tespit edilmiştir. Her esnaf grubunda kalfalara rastlanırken çıraklar sadece yazmacı, karakalem basmacı ve fabrika yazma yemenici esnaflarında iş tutmuştur. İş kollarında çırak sayılarının ihtiyaç doğrultusunda oluşturulduğu söylenebilir. Bu esnaflarda yetişmekte olan toplam 7 çırak bulunmaktadır. Tülbentçi ve ressam basmacılar esnafında görev alan çırak yoktur. Çırak sayılarının az olması defterde adı geçen meslek kollarında ileride yetişecek usta ve kalfa sayısını da etkileyebileceğini göstermektedir. İlgili iş kolunun zorluğundan yeni çırak adaylarının bu mesleği pek seçmek istememiş olabileceği de düşünülebilir.

4.3.1.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Sayıları

Yazmacı basmacı esnafı diğer iş grupları arasında en fazla usta ve kalfa sayısına sahipti. Çırak sayısında da aynı şekilde yazmacı esnafı ön sırada yer almaktadır. Defterdeki bilgilere göre bu esnaf kolunda farklı bölge ve dükkânlarda çalışan 3 çırak kaydına ulaşılmıştır. 90 dükkân içerisinde sadece 3 dükkânda çıraklar faaliyet göstermişlerdir. Çıraklardan iki kişi dükkânlarında sadece ustalarıyla çalışmış, bir çırak ise kalfa ve ustasıyla görev almıştır. Çırakların dükkân sayısına oranı yaklaşık %3'tür. Dükkân sayısına göre yazmacı esnafında çırakların sayısının az olduğu zikredilebilir. Yazmacı esnafında usta (90), kalfa (40) ve çırakların (3) olmak üzere toplam çalışan sayısı 133'dür. Çırakların yazmacı esnafında tüm çalışanlara oranı %2'lik payla oldukça düşüktür. Yazmacı esnafında ustaların çırak ihtiyacının çok olmadığı ya da çalıştırmayı tercih etmedikleri söylenebilir.

4.3.1.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Sayıları

19. yüzyılın sonlarına doğru yapılan sayımda karakalem basmacı esnafında 18 dükkânın ikisinde çalışan toplam 2 çırak vardır. Çıraklar, Takkeci Han'ın üst ve orta katlarında farklı ustalara ait dükkânlardadır. Bir çırak usta ve kalfasıyla, diğer çırak sadece ustasıyla görev almıştır. Bu durum Osmanlı esnaf teşkilatında dükkânlarda usta, kalfa, çırak hiyerarşisinin olduğu gibi bu konuda kesin kuralların bulunmadığını göstermektedir. Dükkânlarda çalışan sayısının ihtiyaca göre şekillendiği etkili olmuştur. Karakalem basmacı esnafında çalışan 18 usta ve 14 kalfa olmak üzere çıraklarla birlikte toplam 34 kişi çalışmaktadır. Çırakların usta ve kalfa sayılarına göre az olduğu görülmektedir. Çırakların diğer çalışanlara oranı yaklaşık %6'dır.

4.3.1.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Sayıları

Esnaflar sayımında fabrika yazma yemenicilerde toplam iki dükkân içerisinde

yetişmekte olan 2 çırak mevcuttur. Çırakların ikisi de aynı dükkânda yer almaktadır. Toplam 15 elemana sahip olan bu iş kolunda çırakların diğer çalışanlara oranı yaklaşık %13'dür.

4.3.2. Çırakların Adları ve Unvanları

Sayım defterinde çırakların ad ve unvanlarına bakıldığında gayrimüslim isimler bulunmaktadır. İsimlerden anlaşıldığı üzere yazma basma esnafında çalışan çırakların Rum ya da Ermeni kökenli olduğu muhtemeldir. Yazma basmacılıkta Müslüman usta ve kalfalar bulunurken çırakların tamamı gayrimüslimdir. Çıraklık aşamasında Müslümanların bu sektöre dâhil olmadıkları ya da yazmacılık mesleğine yönelmedikleri söylenebilir.

4.3.2.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları

Yazmacı esnafında üç çırak kaydı olmasına rağmen iki isim tespit edilmiştir. Çıraklardan ikisinin ismi Agob veled Osep, diğer çırağın adı ise Setrak veled Sebuğ'tur. Agop veled Osep adlı çırağın iki farklı dükkânda kaydı bulunmaktadır. Zikredilen bu dükkânlar 7 ve 83 umum numaralı işyerleri olup farklı ustalara aittir. İki dükkânda bu çırak isim, memleket, yaş ve fiziki özellikleri bakımından birebir aynı şekilde yazılmıştır.³⁷⁷ Bu durum sanat eğitimi boyunca çırakların birden fazla ustaya bağlı olabildiklerini göstermektedir.³⁷⁸ Baba oğul ilişkisi açısından bakıldığında 83 umum numaralı dükkânın ustası ile herhangi bir isim ya da memleket benzerliği bulunmamaktadır. 7 umum numaralı dükkânın Eznik veled Agob adlı ustası ile net olamamakla birlikte baba tarafından bir akrabalık olduğu düşünülebilir.

Setrak veled Sebuğ isimli çırak 38 umum numaralı dükkânda kalfa ve ustasıyla iş tutmakta olup birbirleri ile bir akrabalık durumunun olmadığı görülmüştür.

4.3.2.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları

Karakalem basmacı esnafında çalışmakta olan çırakların isimleri Dırtad veled Artin³⁷⁹ ve Mirican veled Mardiros³⁸⁰ şeklinde okunmuştur. Dırtad veled Artin isimli çırak ustasıyla birlikte çalışmakta ancak aralarında bir akrabalık durumu göze çarpmamaktadır. Mirican veled Mardiros isimli çırağın ise ustası ile aynı baba ismine ve

³⁷⁷ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 7, s.28; VGM, Defter nu: 6185, umum no: 83, s.53.

³⁷⁸ Mehmet Demirtaş, a.g.e, s. 39.

³⁷⁹ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 12, s.61.

³⁸⁰ VGM, Defter nu: 6185, umum no: 11, s.61.

memlekete sahip olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre dükkândaki çırak ve ustanın kardeş oldukları söylenebilir. Bu şekilde varsayıldığında Osmanlı esnafında kardeşlerin aynı dükkânda usta çırak hiyerarşisinde örgütlenebildikleri yorumu yapılabilir.

4.3.2.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Adları ve Unvanları

Fabrika yazma yemenici esnafında bulunan iki çırak isminde Ermeni ya da Rum kökenli adlar yer almaktadır. Çıraklardan biri Nikol veled Yorgi diğeri ise Haik? veled Agob ismindedir. İki çırağında bu iş kolunda çalışanlarla baba isim benzerliği bulunmamaktadır.

4.3.3. Çırakların Fiziki Özellikleri

Esnaf sayım defterinde çırakların fiziki özelliklerinde boy ve sakal bıyık unsurları dikkate alınmıştır. Çırakların yaşları itibariyle sakal ve bıyıklarının olmamasından dolayı kayıtlarda şabb-ı emred tabiri kullanılmıştır.

4.3.3.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri

Yazmacı esnafındaki çırakların fiziki özelliklerine bakıldığında hepsinin orta boylu, şabb-ı emred olduğu görülmüştür. Usta ve kalfalarda olduğu gibi çıraklarda da orta boy vasfının yaygın olduğu dikkat çekmektedir.

4.3.3.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri

Karakalem basmacı esnafında çalışan iki çırağın fiziki özellikleri incelendiğinde bir çırağın uzun, diğer çırağın ise orta boylu olduğu tespit edilmiştir. Çıraklık basamağında çalışanlar arasında boy unsuru farklılık göstermektedir. Ayrıca bu iş kolundaki çırakların ikisi de şabb-ı emred yani sakalı, bıyığı olmayan genç olarak yazılmıştır.

4.3.3.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Fiziki Özellikleri

Fabrika yazma yemenici çıraklarının fiziki özellikleri diğer esnaf kollarındaki çıraklara benzerlik göstermektedir. Sayımda adı geçen iki çırağın fiziki özellikleri orta boylu ve şabb-ı emred şeklindedir.

Sayımda yer alan toplam 7 çırağın hepsi şabb-ı emred, boy özelliği olarak altısı orta boylu bir tanesi uzundur. Defter genelinde usta ve kalfalarda olduğu gibi çıraklarda da çoğunluğun orta boylu olduğu görülmektedir.

4.3.4. Çırakların Memleketleri

Esnafların defterinde yazmacı basmacı esnafında çıraklar her iş kolunda görev yapmamıştır. Yazmacılıkta farklı alanlarda çırakların memleket bilgileri aynı yöreden oldukları görülmüştür.

4.3.4.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Memleketleri

Yazmacı esnafında çalışan çırakların tamamı İstanbullu'dur. Söz konusu iş kolunda çıraklar kendi şehirlerinde iş imkânı bulabilmişlerdir. Muhtemelen bu sektöre yönelmelerinde ve çalışmalarında aile büyükleri etkili olmuştur. Ayrıca bu iş kolunu kendileri de tanıyıp yönelmiş olabilirler.

4.3.4.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Memleketleri

Esnaflarında karakalem basmacı esnafında iş tutan çırakların tümünde memleket bilgileri İstanbul olarak saptanmıştır.

4.3.4.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Memleketleri

Fabrika yazma yemenici esnaf çıraklarının memleketleri İstanbul olarak kaydedilmiştir. Bu iş kolunda çıraklar yaşadıkları şehirde iş başı yapmışlardır.

4.3.5. Çırakların Yaşları

Osmanlı esnafında çıraklık küçük yaşlardan başlamaktaydı. Yazmacı basmacı esnaflarında çalışan çırakların yaşlarına bakıldığında 14-16 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı esnaflık sistemindeki çıraklıktaki yaş aralığına uymaktadır.

4.3.5.1. Yazmacı Esnafı Çıraklarının Yaşları

Yazmacı esnafında çalışan çırakların tamamı 10'lu yaşlardadır. Çıraklardan ikisinin yaşı 14, birinin yaşı 15 olarak kaydedilmiştir.

4.3.5.2. Karakalem Basmacı Esnafı Çıraklarının Yaşları

Karakalem basmacılıkta yetişmekte olan iki çırağın yaşları 14 ve 15 olarak yazılmıştır.

4.3.5.3. Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Çıraklarının Yaşları

Fabrika yazma yemenici esnafında bulunan çırakların yaşlarına bakıldığında 15 ve 16 yaşında oldukları görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında tüm esnaflarda faaliyet gösteren çıraklardan üç tanesi 14, üç tanesi 15, bir tanesi 16 yaşındadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde her alanda teşkilatlanmaya giderek oluşturduğu kurumları kanun ve nizamlarla yönetmiştir. Bu müesseselerden bir tanesi de kent ve kasabalarda üretim hayatına yön veren Lonca teşkilatıdır. Teşkilata bağlı birçok esnaf grubu olmakla birlikte, her esnaf kolunun üretimleri belli kural ve standartlar dâhilinde gerçekleşmiştir. Esnaf kolları bu kurallar çerçevesinde görevlerini ifa ederek toplumda iktisadi, sosyal ve kültürel hayatta yer edinmişlerdir. Meslek gruplarından bir tanesi de tez konumuz olan yazmacı basmacı esnafıdır.

Çalışma, 19. yüzyılın son çeyreğinde 1891 yılında tutulan esnaf sayım defterinde yer alan yazmacı basmacı esnaf kollarının analizini içermektedir. Giriş kısmında konunun amacı, yöntem ve önemi, esnaf sayımı, konu ile ilgili yapılan makale, eser, tez çalışmaları, 1891 yılı esnaf sayım defterinin tanıtımı konularına yer verilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde Osmanlı esnaf teşkilatı ve yazmacılık sanatı hakkında bilgilere değinilmiştir. Daha sonra çalışmanın esas konusu olan sayım defterine göre yazmacı basmacı esnaf kollarının mekânsal, insan ve istihdam örgütlenmesi incelenmiştir.

Çalışmada, yazmacı basmacı esnaf kollarındaki dükkânların sayıları, bulundukları mekânlar, usta, kalfa ve çırakların sayıları, adları, yaşları, memleketleri, fiziki özellikleri hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Bunun için tülbentçi, yazmacı, karakalem basmacı, fabrika yazmacı ve ressam basmacı esnaflarına ait dükkânlar ve çalışanlar yukarıdaki özelliklerine göre başlıklar halinde incelenmiştir.

19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da yazmacı esnaflarında toplam 192 dükkân vardır. En fazla dükkân yazmacı ve tülbentçi esnaflarına aittir. İş hacminin en fazla bu iş kollarında mevcut olduğu görülmektedir. Mekânsal olarak dükkânlar Beyazıt Kapalıçarşı'daki cadde, sokak, han ve diğer mevkilerde örgütlenmişlerdir. Bunlar içerisinde dükkânlar en fazla sokak ve hanlarda bulunmaktadır.

Defterde dükkân sayısına paralel olarak her dükkânda bir usta bulunmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere toplam 192 usta, 100 kalfa, 7 çırak kaydı vardır. Osmanlı Devleti'nde yazmacı basmacı dükkânlarında çalışanların usta, kalfa ve çırak olmak üzere hiyerarşik bir düzende faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yazmacı basmacı esnaflarında en fazla olanlar gayrimüslim çalışanlardır. Gayrimüslimlerin yanı sıra Müslüman çalışanlarda bu sektörde Osmanlı ekonomisine katkı sağlamışlardır. Defterdeki iş kolları arasında insan istihdamı en çok yazmacı

esnafına aittir. Yazmacı esnaf işçiliğinin kılık- kıyafette, tekstil ürünlerinde daha fazla ön plana çıktığı mümkündür.

Yazma- basmacılık mesleğinde 1891 yılında İstanbul Kapalıçarşı ve Beyazıt çevresinde çalışan kalfaların sayısının ustalara göre, çırakların sayısının kalfalara göre azaldığı görülmüştür. Ustaların tüm çalışanlara oranı %65, kalfaların tüm çalışanlara oranı %33, çırakların tüm çalışanlara oranı %2'dir. Bu durum yazmacılık mesleğinde daha sonraki dönemlerde yetişecek eleman sayısının sınırlı olacağını göstermektedir.

Çalışanların isimleri incelendiğinde Osmanlı toplum yapısı ve isim verme kültürü hakkında fikir vermektedir. 1891 yılı sayımına göre yazmacı basmacı esnaf çalışanlarının isimlerinden hareketle bu mesleğe İstanbul'da büyük oranda Ermeni ve Rumlar hâkimdir. Ayrıca isim önlerine aldıkları unvan ya da lakaplarla çalışanların sosyal statüleri hakkında fikir sahibi olunmuştur. Farklı dini grupların bir arada meslek icra etmeleri iktisadi hayatta hoşgörünün olduğunu da kanıtlamaktadır. İsimlerden elde edilen verilere göre çalışanlar arasında akrabalık bağlarının olduğu, usta çırak hiyerarşisinde baba ve oğlun ya da akrabaların bir arada çalıştığı söylenebilir. Bu durum yazmacılık mesleğinin nesilden nesle aktarıldığı bir iş kolu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada usta, kalfa ve çırakların ayrı ayrı boy, sakal ve bıyık gibi fiziki özellikleri tasvir edilmiştir. Genel anlamda yazmacı basmacı esnafının orta boylu olduğu verilerine ulaşılmıştır. Çalışanların bıyık-sakal bırakma alışkanlıkları ve şekillerine göre dönemin moda anlayışı ile yazmacı basmacı esnafının genel profili görülebilmektedir. Bu iş kolunda çalışanların çoğunluğu kara ya da kumral bıyıklı olarak kaydedilmiştir.

Meslek kollarında çalışan kişilerin memleketleri çok çeşitlilik göstermemektedir. Çalışanların büyük bir kısmı İstanbulludur. İstanbul'dan farklı olarak memleketleri Yozgat, Bursa, Nevşehir, Kayseri, Eğin ve Van olan çalışanlar da vardır. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul ve İstanbullu ustalar yazmacılık mesleğine öncülük etmişlerdir. Bunun yanı sıra ülkenin Anadolu kesimine ait ustalar da İstanbul'a gelerek iş tutmuşlardır. Defterde meslek gruplarında emek verenlerin yaşları da kaydedilmiştir. En genç usta 18, en yaşlı usta 72, en genç kalfa 15, en yaşlı kalfa 67, en genç çırak 14, en yaşlı çırak 16 yaşındadır. Genel olarak çalışanlar 30'lu yaşlarda bulunmaktadır. Yazmacılık mesleğinde yaş skalasının oldukça geniş olduğu görülmüştür.

Tez konusu olan yazmacı- basmacı esnaf sayım defteri, esnaf kolunda çalışan

usta, kalfa ve çırakların sayıları, isimleri, yaşları, memleketleri, fiziki özellikleri, esnafın mekânsal örgütlenmesi, dükkân sayıları gibi bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Ancak defterde bu iş kollarının kethüda, yiğitbaşı gibi yöneticileri, esnaf arasında uygulanan nizamlar, çalışanların maaş ile ücretleri, atölyelerde kullanılan aletler konusunda bilgilere rastlanmamıştır.

Esnaf sayım defterindeki bilgilere göre yazmacı esnafı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde uyguladığı Lonca esnaf yapılanmasını koruduğu ya da sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde eski Lonca düzenine uygun iş yapıldığı görülmektedir.

Yazmacılık iş kolu Osmanlı son dönemlerinde ekonomik yaşamda aktif faaliyet gösterdiği ve ülkeye iktisadi açıdan katkı sağladığı açıktır. Ancak yazmacılık sadece ekonomik hayata değil toplumun yaşamına değinerek sosyal ve kültürel açıdan da yer edinmiş bir meslektir. Yazma- basmacıların ürünleri genç kızların çeyizlerinde en önemli yeri almış; yazmacılar yorgan, seccade, bohça, tülbent, sini bezleri, yağlık, mendil gibi tekstil malzemelerini motif ve renklerle süslemişlerdir. Yazmacılık mamulleri renk ve kullanımlarına göre türkû, mani ve farklı eserlere de konu olmayı başarmış önemli bir sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayım defterinde yazmacı basmacılarla ilgili esnaf arasındaki nizam, dava, borç, şikâyet gibi konular yer almamıştır. Sosyal hayata dair bu tür konulara 19. yüzyıl ve önceki dönemlere ait kadı sicillerinde rastlanmıştır. Tülbentçi, yazmacılarla ilgili kadı sicillerindeki hükümler onların sosyal hayatları hakkında fikir edinmemizi sağlamıştır.

Öneri olarak ise bu iş koluna ait başka esnaf sayım defterleri bulunmalı, onlarla birlikte değerlendirilmeli ya da farklı yıllara ait esnaf sayımları kendi içinde incelenmelidir. Ayrıca başta İstanbul olmak üzere Anadolu şehirlerinde geleneksel yazmacılık sanatı ile uğraşan esnaf desteklenmeli, bu iş kolunun sürdürülmesi ve geliştirilmesi için projeler ve destekler hazırlanmalıdır.

Son olarak Osmanlı Devleti'nde esnaflık oldukça geniş bir konu olmakla beraber esnaf tarihi ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara ek olarak 6185 numaralı sayım defterine göre İstanbul'da yazmacı- basmacı esnafı konulu tezimizde yazmacı- basmacı esnafının işlevleri ve örgütlenmeleri incelenmiştir. Çalışma yazmacılık sanatının esnaf tarihine bir bütün olarak bakabilmeyi sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde yazmacılık, esnaflık, esnaf sayımları konusunda bir kapı daha

açılmış ve önceki çalışmalara destek olunmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’da bulunan yazmacı- basmacı esnaf dükkânlarının içeriği ile ilgili araştırma yapmak isteyenlere örnek olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV BELGELERİ:

Vakıflar Genel Müdürlüğü, “307 Senesi Tülbentçi ve Yazmacı ve Karakalem Basmacı ve Fabrika Yazma Yemenici ve Ressam Basmacı Esnaflarının Sayım Defteri”, Defter Nu: 6185

İstanbul Kadı Sicilleri 82 İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217/ M.1801-1803), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 84 Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222/ M. 1806-1808), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 85 İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223/ M.1807-1809), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 83 İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225/ M. 1802-1810), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 86 İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H.1236-1238/ M.1821-1822), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 87 İstanbul Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (H.1237-1238/ M.1821-1822), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 89 İstanbul Mahkemesi 147 Numaralı Sicil (H. 1241-1242/ M.1826), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 90 İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242/ M.1826-1827), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 91 Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242/ M.1825-1827), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

- İstanbul Kadı Sicilleri 93 Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1247-1250/ M.1831-1834), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 88 İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246/ M.1822- 1831), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 92 İstanbul Mahkemesi 156 Numaralı Sicil (H. 1246-1247/ M.1831-1832), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 94 Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/M. 1835-1841), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258/ M.1841-1842) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 95 Bab Mahkemesi 397 Numaralı Sicil (H. 1255-1256/ M.1839-1840), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 97 Mahfel-i Şer'îyyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1273-1274/M.1857), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 98 İstanbul Mahkemesi 211 Numaralı Sicil (H. 1278-1279/ M.1862-1863), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 99 İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329/ M.1863-1911), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301/ M. 1883-1884), proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ, İstanbul 2019.

2- ESERLER (KİTAP, MAKALE, TEZ, SÖZLÜK, ANSİKLOPEDİ)

- ABACI, Nurcan, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, 2002, s. 75-84.
- ACIPAYAMLI, Orhan, “Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kongresi Bildirileri*, C. IV, KB Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müd., Yay., Ankara 1992, s. 1-14.
- ACIPINAR, Mikail, “Üsküdar Basmahanesi ve Basmacı Esnafı: Üretim ve Organizasyon”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler*, C. II, Üsküdar Belediyesi, 19- 20- 21 Ekim 2018, s. 109- 132.
- AKAR, Tuba, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten, Han, Arasta, Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7, s. 13, 2009, s.267-292.
- AKBAŞ, Halil Emre,- BOZKURT Serdar,- YAZICI, Kübra, “Osmanlı Devleti’nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.9, İstanbul 2018, s. 165-202.
- AKBAŞ, Turgut, “Osmanlı İstanbul’unda Bayezid Meydanı ve Tarihi Çevresi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- AKBİL, Fatma Pamir, *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Gedik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul 1996, s. 541-543.
- Arapça- Türkçe Sözlük*, “*صنف*”, Dağarcık Yayın, İstanbul 2012, s. 512
- ARIK, Feda Şamil, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, C. VIII, Ankara 1997, s. 1-71.
- ARSLAN, Mehmet, “Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 12,1991, s. 27-31.
- ARSLAN, Ramazan- ŞANLI, Devran, “Osmanlı Devleti’nde Bir Esnaf Örgütlenmesi Olarak Lonca Teşkilatı”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C. 4, S. 7, 2013, s. 15-30.
- ATAR, Fahrettin, “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 66-69.

- ATASOY, Celalettin, *Kandilli' de Tarih*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2010.
- AUGUSTINOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, Devrim Evcı (çev.), Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.
- AYDIN, Nazmiye, “ Trabzon’ da Son Yazmacı Aileler ve Yazmacılığın Yaşatılmasında Örnek Bir Model: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yazma Baskı Atölyesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 23, Trabzon 2017, s. 219-250.
- _____, “ Trabzon’da Yazmacılık”, *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu- Yazmalardaki El İzleri Bildiriler*, KATÜ, Trabzon Nisan 2017, s. 72-87.
- AYNURAL, Salih, “XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 46, 1996, s. 355-362.
- _____, “19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 37-38, 2012, s. 125-131.
- AYTAÇ, Ahmet, “Ahilikte Geçen Dokumacılıkla Alakalı Mesleklere Dair”, *SUTAD*, Ağustos 2019, s. 317-328.
- BAER, Gabriel, “Türk Loncaların Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçindeki Önemi”, Sami Feriel (çev.), *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, Ankara 1963, s. 99-119.
- BARIŞTA, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1988.
- _____, “Yazmacılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1995, s. 455-457.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, Cilt 41, Sayı 1-4, İstanbul 1985, s. 39-46.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010.
- BAŞOL, Samettin, COŞKUN, Resul, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Şehirlerinde Kent Ekonomisiyle İlgili Görevliler”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyeti’nde Şehir*

- Sempozyumu (25-27 Kasım)*, (Ed. Salih Karşlıoğlu), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2011, s.473-496.
- BAYKARA, Tuncer, “İzmir ve İstanbul’un XIX. Yüzyıl Ortalarında Esnaf Defterleri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 1, 1992, s. 1-18.
- BAYRAM, Selahattin, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 2012, s. 81-114.
- BENLİ, Gülhan Benli, “İstanbul Tarihi Yarımada Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Mahmud II”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s. 352-357.
- BOŞDURMAZ, Nurcan, *İpek Yolunda Bir Şehir Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- BOZATAY, Şeniz Anbarlı,- DEMİR, Konur Alp, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, Burdur 2014, s. 71-89.
- CANATAR, Mehmet, “Kethüda”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C.25, s. 332-334.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, Ankara, s. 59-84.
- _____, “Anadolu’ da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evran”, *Belleten*, C. XLVI, S.182, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- _____, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1997.
- _____, “Ahlakla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir?”, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Yayın No. 40, Ankara 2000.
- ÇELİK, Semra, “Geleneksel Yazma Motiflerinde Veliye Martı İmzası”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, S.23, İstanbul 2017, s.87-96.
- ÇETİN, Mehmet, “Tabiiyetten Vatandaşlığa: Yunan Tebaası Örneğinde Osmanlı Devleti’nde Tefrik-i Tebaa Uygulaması”, *History Studies*, C. 12, S. 5, Ekim 2020, s. 2599-2620.

- ÇINAR, Ebubekir, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mesleki ve Teknik Eğitim”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- ÇİFTÇİ, Cafer, “Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, 2004, s. 17-34.
- ÇOKUĞRAŞ, Işık, “Osmanlı İstanbul’unda Bekar Odaları”, *Mimar. İst, Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi*, Yıl. 13, S. 47, Yaz 2013, s. 29-35.
- ÇORUK, Ali Şükrü (Ed.), *Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı*, İTO, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2019.
- DALSAR, Fahri, “Esnaf Teşkilatı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1949, s.22-228.
- _____, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1960.
- DEMİR, Alpaslan, “Zile Kazasında Şahıs Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 21, Bahar 2012, s. 61-75.
- DEMİRAĞ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, OTAM, Ankara Üniversitesi, 2002, S. 13, s. 15-33.
- DEMİREL, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 253-263.
- DEMİRTAŞ Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- DIĞIROĞLU, Filiz, “ İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Valide Han (XIX- XX. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 32, İstanbul 2014, s. 69-112.
- DİYARBAKIRLIOĞLU, M. Ali, *Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar 2*, İTO, İstanbul 2013.
- DURAK, İbrahim,- YÜCEL, Atilla, “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2010, s.151-168.
- DÜZBAKAR, Ömer, “Bursa Şeriyeye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, S. 2/2, Temmuz 2009, s.43-57.

- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 417-440.
- EMECEN, Feridun, “Cullah”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul 1993, s. 83-84.
- ERDEM, Ekrem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, Erzurum 2016, s. 17-44.
- ERDOĞDU, İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 133-134.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, 2006.
- ERGİN, Ertuğrul, “Basmacılığın Tarihçesi”, *Ev Tekstili Dergisi*, S.12, Şubat 1997, s. 50-57.
- ERİM, Özge Usluca, GEZİCİOĞLU, Fatma Yelda, ERİM, Mehmet, “Gelenekselden Günümüz Teknolojisine Yer Yaygılarında Kullanılan Baskı/Boyama Tekniklerine Genel Bir Bakış”, *Journal Of Arts*, C.2, S.1, 2019, s. 47- 62.
- ERKAN, Neslihan, “*Tokat Yazma Baskı Sanatı*”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990.
- ERKAN, Nevzat, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015.
- EYİCE, Semavi, “Büyük Çarşı” TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1992, s.509-513.
- _____, “Büyük Yeni Han”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1992, s. 518-519.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Zanaatkârları*, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer,- KILIÇ, Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, 2005, s. 31-53.
- FIÇICIOĞLU, Ayşe, “*Tokat Yazmacılığı ve Shibori Sentezi ile Çağdaş Uygulamalar*”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul 2015.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- GENÇ, Serdar, “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”,

- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, S. 17, Bursa, 2009, s. 277-293.
- GÖKAYDIN, Nevide, “Tahta Baskı Tekniği Dünyü Bugünü Eğitimde Yeri”, Türkiye’de ve Almanya’da Ağaç Baskı Sanatı, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.
- GÖKMEN, Öznur, “*Kastamonu Yazmacılık (Taş Baskı) Sanatı ve Ahşap Kalıplarının Desen Özellikleri*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.
- GÖKSU, Sadık, “Ustalık Merasimi”, Ahilik Ansiklopedisi, C. 2, Ankara 2016, s. 351-352.
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, *Yolu İstanbul’dan Geçen Kervan’ın Sarayları*, İTO, İstanbul 2010.
- GÜLENAZ, Nursel, *Batılılaşma Dönemi İstanbul’unda Hanlar ve Pasajlar*, İTO, Akademik Yayınlar, İstanbul 2011.
- GÜMÜŞTAŞ, Seda, “*Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafı*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.
- GÜNEŞ YAĞCI, Zübeyde-AKKAYA, Mustafa, “Üsküdar Bekâr Odaları” Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 7, Üsküdar Belediyesi, 2-4 Kasım 2012, s. 284-295.
- GÜRAN, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978.
- GÜRATA, Mithat, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Matbaacılık, Ankara 1975.
- GÜRSU, Nevber, *Türk Dokumacılık Sanatı-Çağlar Boyu Desenler*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988.
- İNALCIK, Halil, “İstanbul”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 23, İstanbul 2001, s. 220-239.
- _____, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- İNCİCİYAN, P. Ğ. XVIII. Asırda İstanbul, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.
- İSLAMOĞLU, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nde Esnaf Loncaları”, İÜHFM, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı, C. LXXV, 2017, s. 447-456.

- İŞMAL, Erdem- YILDIRIM, Leyla, *Tekstil Baskıcılığının Tarihçesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Birinci Baskı, İzmir 2012.
- KAHRAMAN, Alim, “Şinasi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, s. 166-169.
- KAHRAMAN, Seyit Ali,- DAĞLI, Yücel (hızl.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, C. 1, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- KAL’A, Ahmet, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 423-430.
- _____, *İstanbul Esnaf Tarihi 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.
- _____, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.
- _____, “Lonca”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 211-212.
- _____, “Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnafı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 67, İstanbul, Ağustos 1990, s. 181-187.
- KALLEK, Cengiz, “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 133-143.
- KARAKUŞ, Sadık Emre, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789- 1839)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2018.
- _____, “Edirne Şehir İdaresinin Bazı Özellikleri (1789-1839)”, Rıfat Özdemir’e Armağan, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 211-242.
- KARADEMİR, Zafer- YÜKSEL, Ahmet, *Sivas’ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Kültür Yayını, Sivas 2018.
- KARATAŞ, Abdullah Vefa, “ Türk Hukuk Tarihi Açısında Kul Sistemi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl.5, Ankara 2020, s. 153-188.
- KAROĞLU, Hülya, “Tokat Yöresi Ağaç Baskı Yazmalarının Grafikselsel Gelişimi ve Düzeni”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.
- KAYA, Reyhan, *Türk Yazmacılık Sanatı: Tahta Kalıpla Kumaş Baskısı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1988.

- KAYABAŞI, Nuran, SÖYLEMEZOĞLU Feryal, “Bartın’da Yazmacılık Sanatı”, *Erdem Dergisi*, C.10, S. 29, s. 361-368.
- KAZICI, Ziya, “Hisbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.143-145.
- _____, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, *İSTEM*, Yıl 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 105-133.
- KIRLI, Engin, “19. Yüzyıl Osmanlı Sanayiine İlişkin Önyargılı Yaklaşımlar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yıl: 2017/3, S. 28, s.193- 208.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2002.
- KODAL, Şerife, “İstanbul’da İnşaat Sanayi İle İlgili (1837/1839) Tarihli Meslek Sayım Defterini Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- KORKUNÇ, Orhan, “Süryani Basmacılığı ve Süryani Basmacılığında Kullanılan Motif ve İkonografik Simgeler”, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- KOYUNCU, Miyase, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- KOYUNCU, Miyase- BAŞOL, Samettin, “Osmanlı Bursa’sında Ermeni Kökçü Esnafı Hirfet Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 47, Haziran 2017, s. 25- 44.
- KURT, Mustafa- KUZUCU, Kemalettin – ÇAKIR, Baki- DEMİR, Kemal, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s. 245- 277.
- KURT, Yılmaz, “Adana Sancağında Kişi Adları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, Ankara Üniversitesi 1991, s. 169-252.
- _____, “Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları”, Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 703-716.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “ Osmanlı Esnafında Oto- Kontrol Müessesesi”, Ahilik ve Esnaf, İstanbul 1986, s. 55-76.

- _____, “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri (1826-1838), (Prof. Dr. Münir Aktepe’ye Armağan), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s. 49-144.
- _____, “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, Dünya Basımevi, İstanbul 2003, s. 405- 410.
- _____, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- MANTRAN, Robert, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, M. Ali Kılıçbay (çev.), Ankara 1995.
- MARTI, Veliye, *İstanbul’un Son Yazma Ustaları ve Kalıpları*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2018.
- MAZAK, Mehmet, “*İstanbul’da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri*”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- MEMİŞ, Nevin, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008.
- MERT, Mehmet Hanifi, *Sakal ve Bıyık*, Menzil Yayınevi, Adıyaman.
- Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, “ Basmacı, Basmacılık”, C.3, s. 6.
- NURİ, Zümrüt, “Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2019, s.40-48.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “ Fütüvvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 261- 263.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, s. 95-107.
- _____, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1-4, s. 117-128.
- _____, “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001, s. 69-73.
- ÖNDER, Mehmet, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Kültür Yayınları, Ankara 1998.

- ÖNSOY, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1988.
- ÖZ, Naime Didem, “*Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları*”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- ÖZ, Tahsin, “Yurdumuzda Tesis (Vakıf)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 10, s. 133-135.
- ÖZBEY, Atilla, *Dünden Bugüne Kapalıçarşı İstanbul*, İTO, İstanbul 1982.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Devşirme”, TDV, C.9, İstanbul, 1994, s. 254-257.
- ÖZDEMİR, Rıfat, “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.1, Samsun 1986, s. 156-181.
- ÖZKAYA, Yücel, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PASPATİS, Aleksandros, *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul’da Ortodoks Esnafı*, Marianna Yerasimos (çev.), 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- QUATAERT, Donald, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- SARI, Muhammed, ŞİMŞEK, Muttalip, “1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke’de Rumların Nüfus Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S. 44, 2016, s. 484-495.
- SARISAMAN, Sadık, “*Afyonkarahisar’da Ermeniler 1910-1914 (Şerîye Sicillerine Göre)*”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. 4, Erciyes Üniversitesi, 2007, s. 91-116.
- SEVİNÇ, Berna- ARDAHANLI, Emel, “*Geçmişten Günümüze Kalıp Baskı (Yazmacılık) Sanatı, Yaşayan Usta Eller (Tokat Örneği)*”, *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu*, Trabzon, 20-21 Nisan 2017, s. 64-71.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839- 1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara 2009, s. 53- 69.

- SOYSALDI, Aysen, ŞAVKAR, Ferah, “Kastamonu Yazma Ustası Celal Yağcıoğlu”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, S. 22, Eylül 2019, s. 87-114.
- SÖKMEN, Dila, “Kastamonu Geleneksel Yazma Baskıcılığı ve Cemil Kızılkaya Ahşap Kalıp Koleksiyonunun Değerlendirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- ŞAFAK, Ali, “Ehl-i Vukuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 531-533.
- ŞAHİN, İlhan, “Yiğitbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43, İstanbul 2013, s. 549-550.
- ŞAHİN, Metehan- ŞİMŞEK, Türker, “17-19. Yüzyıllarda Tokat’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, İKSAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin 9- 11 Mart 2018, s. 297-318.
- ŞATIROĞLU, Ayşen, OKAN, Oya, *Çarşı- Esnaf Kapalıçarşı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011.
- ŞİMŞEK, Muhittin, *TKY ve Tarihteki Bir uygulaması Ahilik*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- ŞİMŞEK, Muttalip, “1841 Yılına Ait Nüfus Defterlerine Göre Balat Kazasında Yaşayan Gayrimüslimler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.39, Bahar 2017, s. 103-121.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- TAHİR, Kemal, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, 14. Baskı, İstanbul Nisan 2020.
- TAŞ, Hülya, “İhtisab Mukâta’ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği”, *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, 2007/2, s. 409-436.
- TEMEL, Hilal, “Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimindeki Rolü”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- TEZ, Zeki, *Meslekler Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.
- TEZCAN, Hülya, *Atlaslar Atlası*, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1993.
- TEZEL, Zeynep, “Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri (Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği)”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatsal Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Ankara 2009, s. 27- 40.

- Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Tokat Yazmacılığı*, Pusula Basım, İstanbul 2013.
- TÜRKER, Kemal, *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı İstanbul, 1996.
- ULUDAĞ, Süleyman, “ Fütüvvet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s.259-261.
- YAPICI, Süleyman, “1841 Nüfus Defterlerinde Palu”, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Elazığ 2018, s. 231-256.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- YİĞİT, İlker, “XVI. Yüzyıl Türkiye’inde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8/5, 2013, s. 959-973.
- YÖRÜK, Saim, “ XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, C. 1, Üsküdar Belediyesi, 2-4 Kasım 2012, s. 316-330.
- YÜKSEL, Hasan, “Tarihi Kayıtlarla Doğuda Toplumsal ve Dinsel Bir Ritüel Olarak Tıraş”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 30, S. 119, 2018, s. 86-90.
- ZABUN, Sezgin, “ Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri”, *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, Yıl. 13, S. 79, 2020, s. 483-495.

İNTERNET ERİŞİMİ KAYNAKLARI:

- İstanbul’un En Değerlisi Kalpakçılar Caddesi*, 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/istanbulun-en-degerlisi-kalpalcilar-caddesi-29819808>, (22.01.2021)
- Bir El Sanatı: Yazmacılık Ak Tülbente Dökülen Duygular*, 1990, <https://www.skylife.com.tr/1990-09/bir-el-sanati-yazmacilik-ak-tulbente-dokulen-duygular>, (23.01.2021)
- Fatih Kaymakamlığı, Hanlarımız, <http://www.fatih.gov.tr/hanlarimiz>, (23.01.2021)

Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Klasik Dönemi’nde İstanbul’da Dış Ticaret”,
https://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/17_ahmet-tabakoglu.pdf,
 (23.01.2021)

<https://sozluk.gov.tr/>, 23.02.2021, 21:30.

Ekrem Buğra Ekinci, “Vaktiyle Sakalsızları Adamdan Saymazlardı”, Ağustos 2010,
<https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=292&vaktiyle-sakalsizlari-adamdan-saymazlardi>, E.T. 05.03.2021, 14:24.

Kastamonu Cide Sarı Yazma,
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/nealinir/cde-sari-yazma>,
 24.04.2021 E.T.

FOTOĞRAF KAYNAKLARI

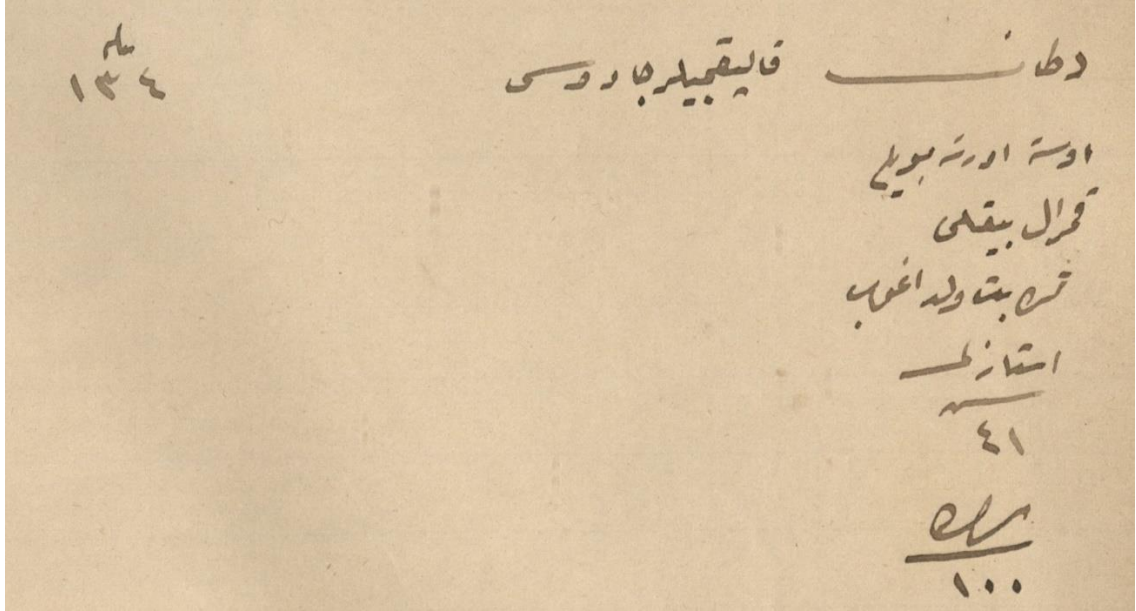
- Görsel 1: Kemal Türker, Ağaç Baskı Tokat Yazmaları, 1996, s. 2.
 Görsel 2: Kemal Türker, Ağaç Baskı Tokat Yazmaları, 1996, s. 11.
 Görsel 3: Tokat Yazmacılığı, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2017, s. 54.
 Görsel 4: <https://m.tokat.bel.tr/icerik.php?icerik=2043&Kategori=1001> (3.07.2021)
 Görsel 5: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/nealinir/cde-sari-yazma>,
 (24.04.2021)
 Görsel 6: Veliye Martı Koleksiyonu, Ohannes Kılıçoğlu’na Ait Kalıplar

GÖRÜŞME:

Yazma Ustası Veliye Martı, 05.04.2021.

EKLER

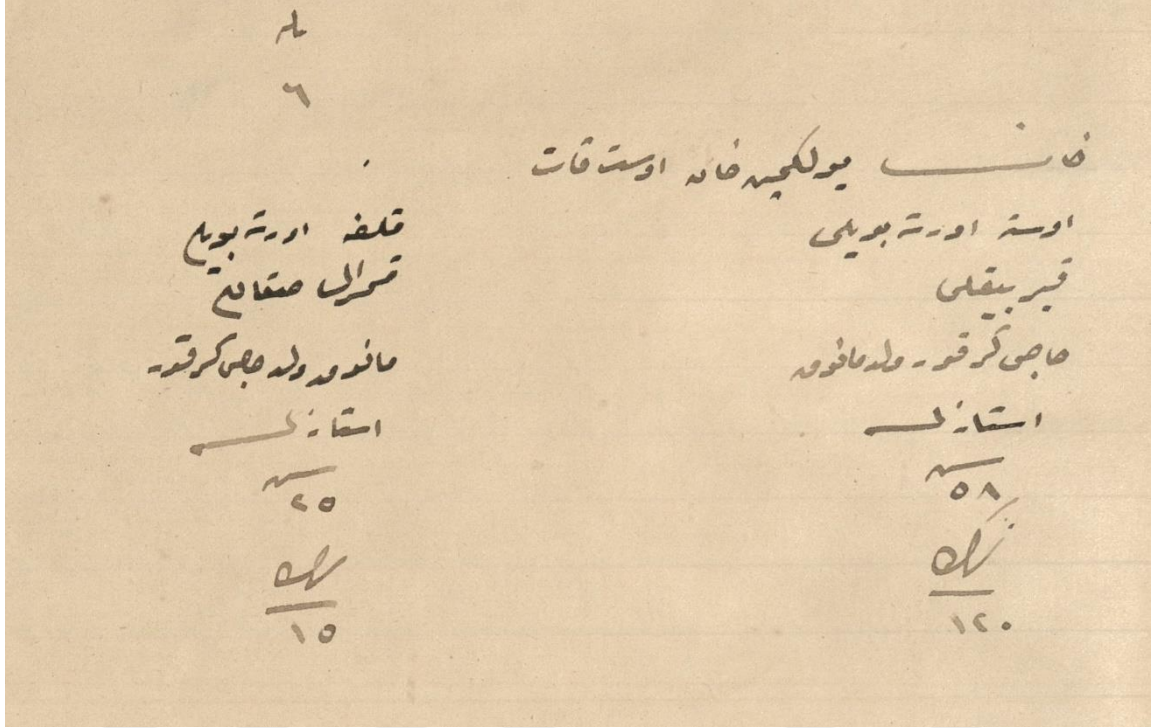
EK-1A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Tülbentçi Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Örneği.

EK-1B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Tülbentçi Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Tülbentçi
Sayfa Numarası	2
Dükkânın Bulunduğu Yer	Kalpakçılar Caddesi
Genel Numara	2
Teneke Numarası	134
Ustanın Adı	Karabet veled Agob
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kumral Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	41

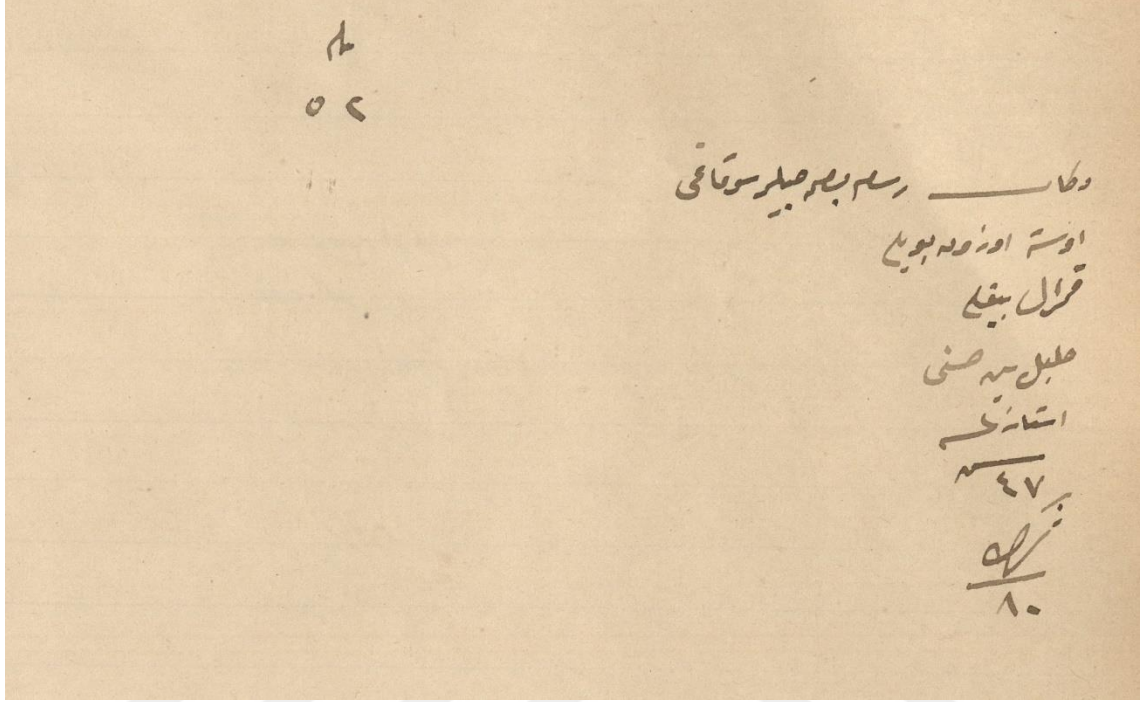
EK-2A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Tülbentçi Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Örneği.

EK-2B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Tülbentçi Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Tülbentçi
Sayfa Numarası	19
Dükkânın Bulunduğu Yer	Yol Geçen Han Üst Kat
Genel Numara	52
Teneke Numarası	6
Kalfanın Adı	Manuk veled Heci Kirkor
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kumral Sakallı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	25

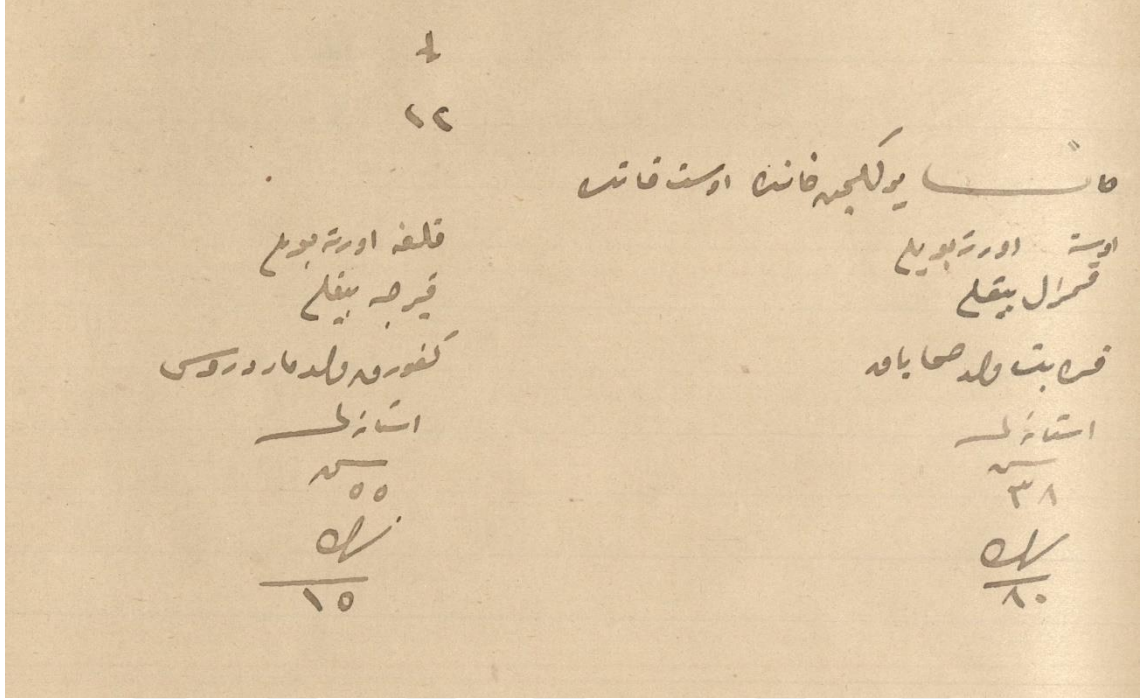
EK-3A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Örneği.

EK-3B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Yazmacı
Sayfa Numarası	32
Dükkânın Bulunduğu Yer	Ressam Basmacılar Sokağı
Genel Numara	19
Teneke Numarası	52
Ustanın Adı	Halil bin Satı
Fiziki Özellikleri	Uzun Boylu, Kumral Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	47

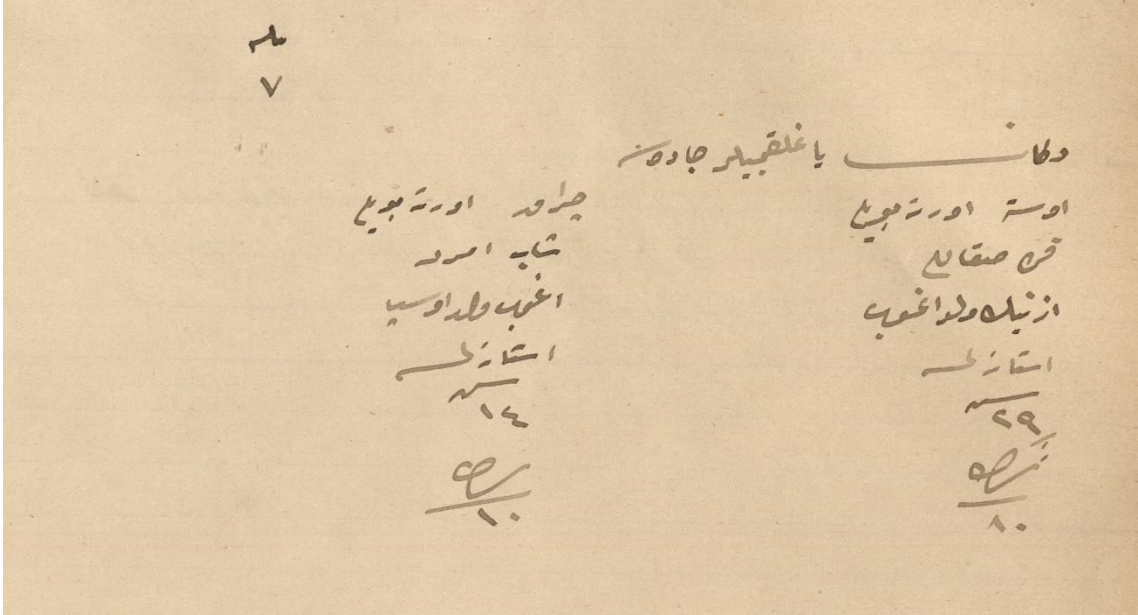
EK- 4A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Örneği.

EK- 4A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Yazmacı
Sayfa Numarası	33
Dükkânın Bulunduğu Yer	Yol Geçen Han Üst Kat
Genel Numara	22
Teneke Numarası	22
Kalfanın Adı	Kifork veled Mardiros
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kırca Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	55

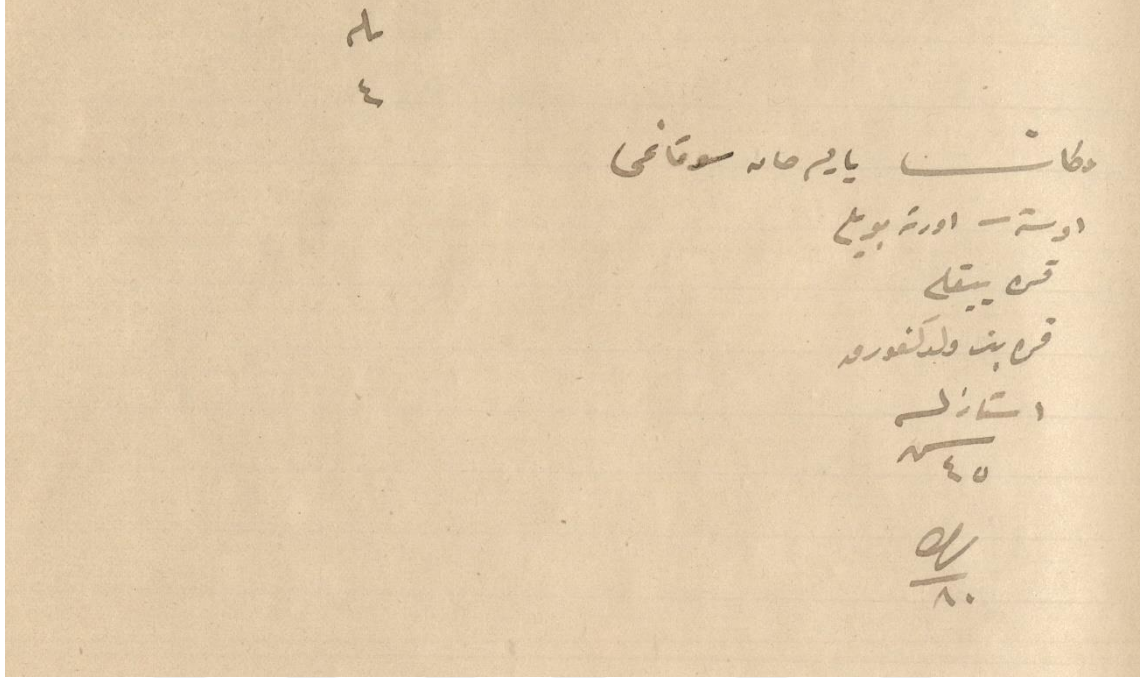
EK- 5A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Örneği.

EK-5B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Yazmacı Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Yazmacı
Sayfa Numarası	28
Dükkânın Bulunduğu Yer	Yağlıkçılar Caddesi
Genel Numara	7
Teneke Numarası	7
Ustanın Adı	Agob veled Osep
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Şabb-ı Emred
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	14

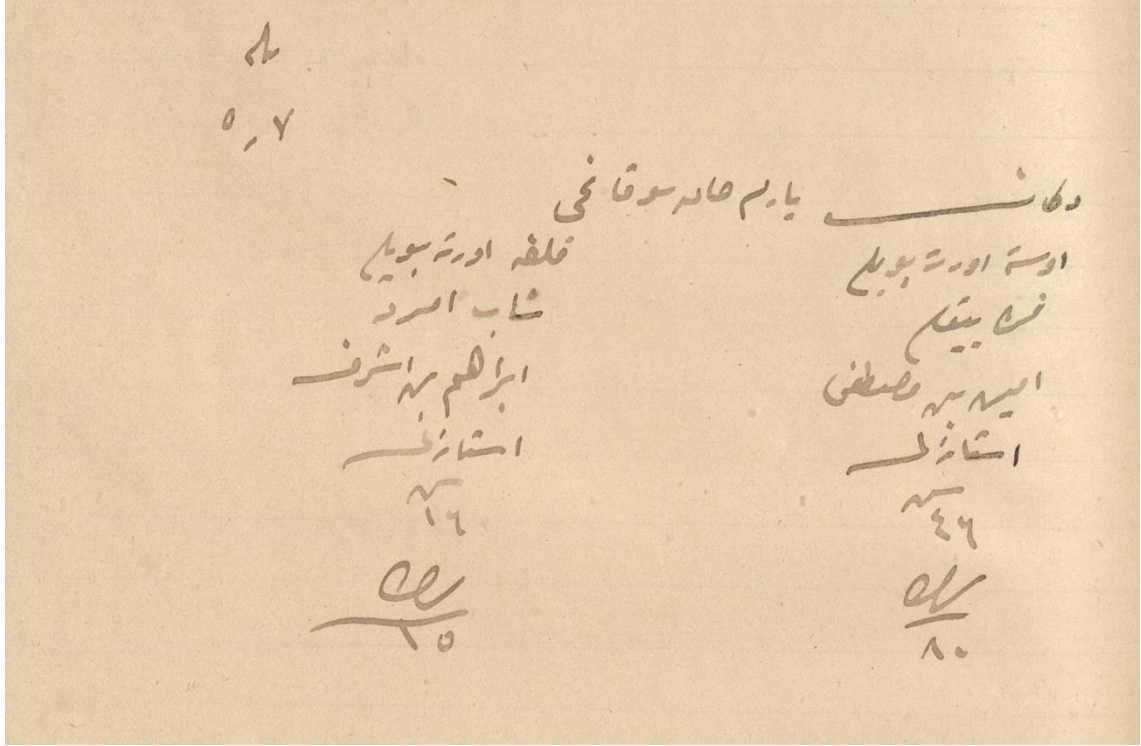
EK-6A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Örneği.

EK-6B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Kara Kalem Basmacı
Sayfa Numarası	59
Dükkânın Bulunduğu Yer	Yarım Han Sokağı
Genel Numara	4
Teneke Numarası	4
Ustanın Adı	Karabet veled Kifork
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kara Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	45

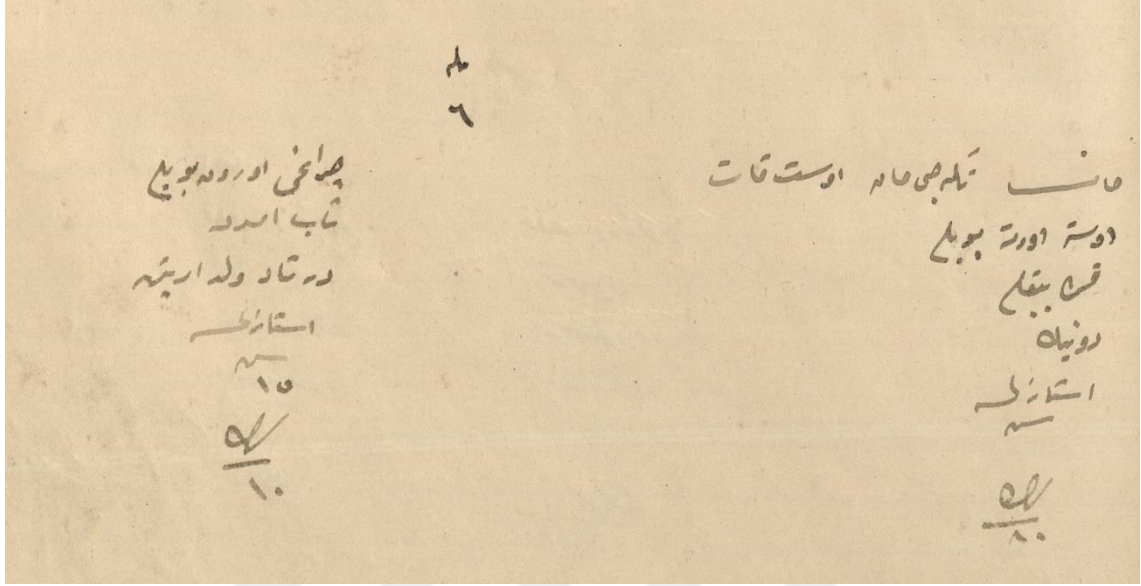
EK-7A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Örneği.

EK-7B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Kara Kalem Basmacı
Sayfa Numarası	59
Dükkânın Bulunduğu Yer	Yarım Han Sokağı
Genel Numara	5
Teneke Numarası	5,7
Kalfanın Adı	İbrahim bin Eşref
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Şabb-ı Emred
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	16

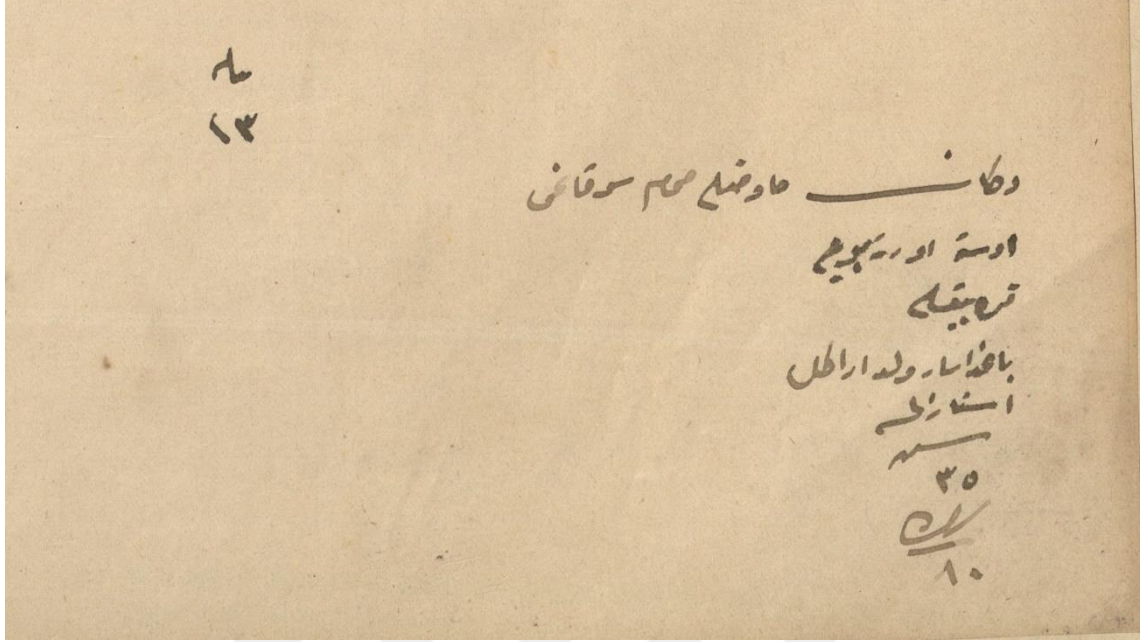
EK-8A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Örneği.

EK-8B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Kara Kalem Basmacı Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Kara Kalem Basmacı
Sayfa Numarası	59
Dükkânın Bulunduğu Yer	Takkeci Han Üst Kat
Genel Numara	12
Teneke Numarası	6
Çırağın Adı	Dörtad veled Artin
Fiziki Özellikleri	Uzun Boylu, Şabb-ı Emred
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	15

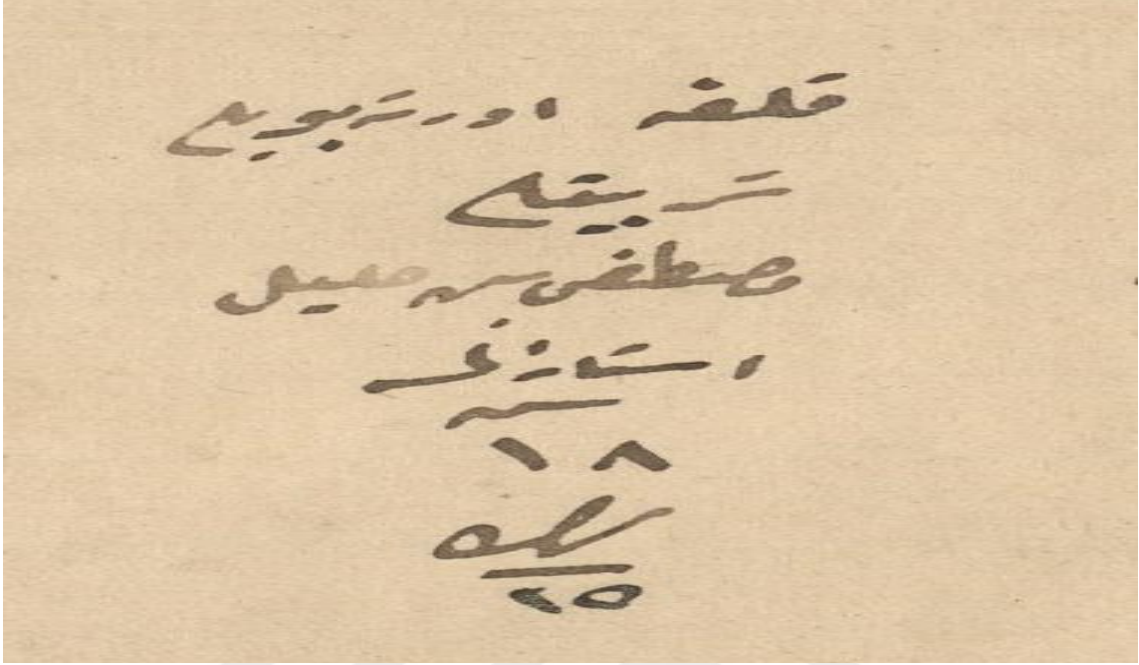
EK-9A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Örneği.

EK-9B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Usta Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Fabrika Yazma Yemenici
Sayfa Numarası	66
Dükkânın Bulunduğu Yer	Havuzlu Hamam Sokağı
Genel Numara	2
Teneke Numarası	13
Ustanın Adı	Bağdasar veled Arakıl
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kara Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	35

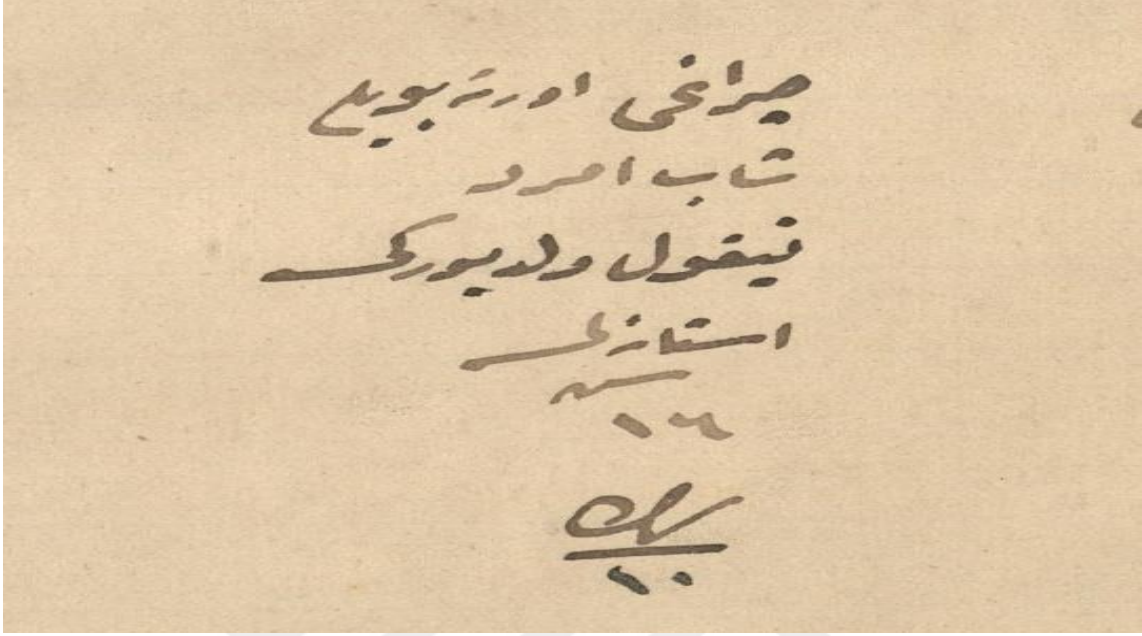
EK-10A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Örneği.

EK-10B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Fabrika Yazma Yemenici
Sayfa Numarası	66
Dükkânın Bulunduğu Yer	Kadırga Liman Meydanı
Genel Numara	1
Teneke Numarası	Bi'la Numero
Kalfanın Adı	Mustafa bin Halil
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Ter Bıyıklı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	18

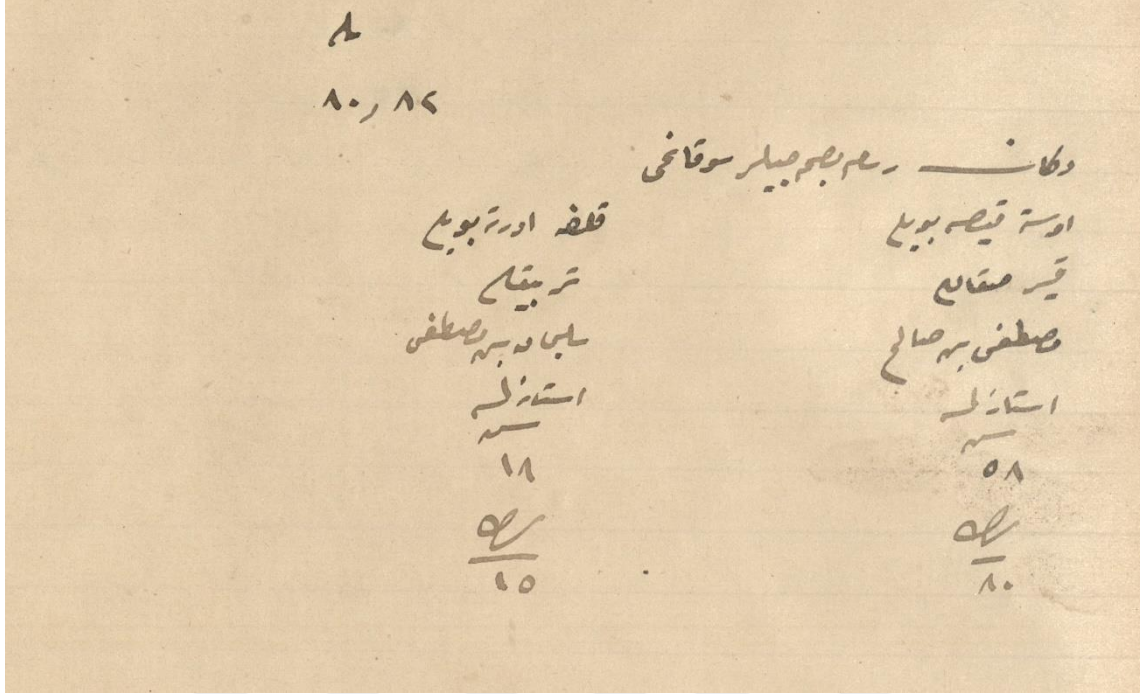
EK-11A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Örneği.

EK-11B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Fabrika Yazma Yemenici Esnafı Dükkân ve Çırak Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Fabrika Yazma Yemenici
Sayfa Numarası	66
Dükkânın Bulunduğu Yer	Kadırga Liman Meydanı
Genel Numara	1
Teneke Numarası	Bi'la Numero
Çırağın Adı	Nikol veled Yorgi
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Şabb-ı Emred
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	16

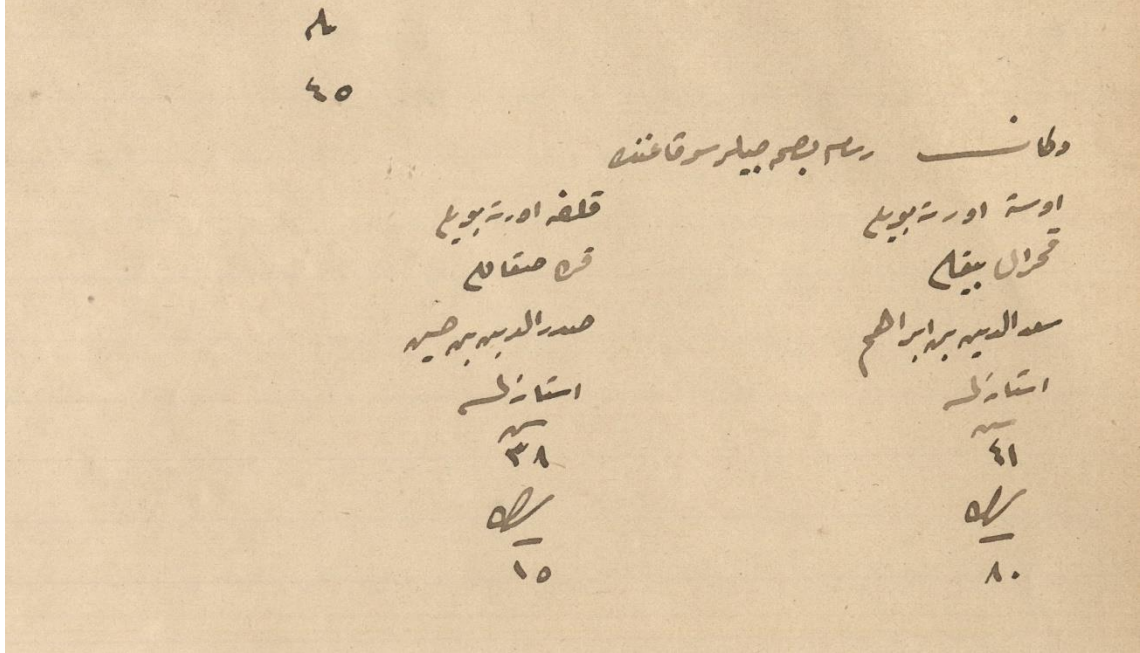
EK-12A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Ressam Basmacılar Esnafı Dükkan ve Usta Kaydı Örneği.

EK-12B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Ressam Basmacılar Esnafı Dükkan ve Usta Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Ressam Basmacılar
Sayfa Numarası	71
Dükkanın Bulunduğu Yer	Ressam Basmacılar Sokağı
Genel Numara	4
Teneke Numarası	80, 82
Ustanın Adı	Mustafa bin Salih
Fiziki Özellikleri	Kısa Boylu, Kır Sakallı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	58

EK-13A: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Ressam Basmacılar Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Örneği.

EK-13B: 6185 Numaralı Esnaf Sayım Defterinden İstanbul Ressam Basmacılar Esnafı Dükkân ve Kalfa Kaydı Çeviri Yazımı.

Defter Numarası	6185
Defter Tarihi	1891
Esnaf Adı	Ressam Basmacılar
Sayfa Numarası	70
Dükkânın Bulunduğu Yer	Ressam Basmacılar Sokağı
Genel Numara	1
Teneke Numarası	45
Kalfanın Adı	Sadreddin bin Hüseyin
Fiziki Özellikleri	Orta Boylu, Kara Sakallı
Memleketi	Asitaneli
Yaşı	38

EK-14A: Kapalı Çarşı Beyazıt Kapısı (<http://gezilecekyerler.com/istanbul-kapali-carsi/>, 2021)

EK-14B: Kapalı Çarşı Üstten Görünümü (<https://www.eliteworldhotels.com.tr/blog/kapali-carsinin-tarihi-hikayesi.55.aspx>, 2021)

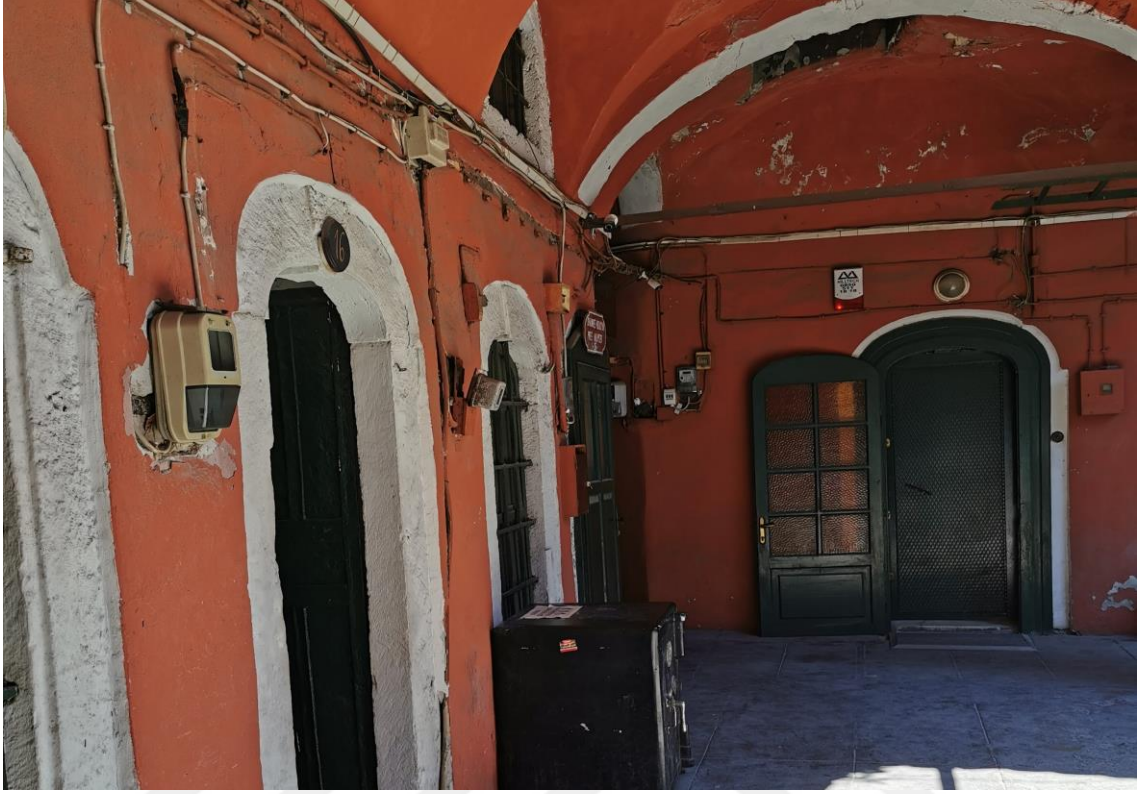
EK-15A: Zincirli Han Giriş Kapısı (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-15B: Zincirli Han Genel Görünüm (<http://www.raillife.com.tr/istanbulun-hanlari/>, 2021)

EK-15C: Zincirli Han Üst Kat Dükkânlar (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-16: Baltacı Han Genel Görünüm

(<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/beyazit-baltaci-munhedim-hani/>, 2021)

EK-17: Kalpakçılar Caddesi (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-18: Yağlıkçılar Caddesi (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-19A: Sipahi Sokağı Tabela (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-19B: Sipahi Sokağı (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-20A: Ressam Basmacılar Sokağı Tabela (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-20B: Ressam Basmacılar Sokağı (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-21A: Orta Kazazlar Sokağı Tabelası (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-21B: Orta Kazazlar Sokağı (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-22: Kazazlar Sokağı (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-23: Yolgeçen Han (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-24A: Kilit Han Tabela (Elif Yörür Kişisel Arşivinden)

EK-24B: Kilit Han Üstten Görünüm (<https://www.canercangul.com/14773/katli-otopark-ustunden-istanbul/otopark-ustunden-istanbul-kilit-han/>, 2021)

